

Brood

Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen

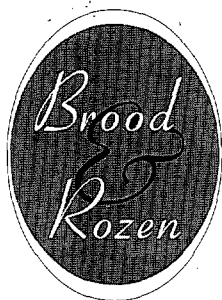
2002/2
Rozen

Brood

Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen

2002/2

Rozen

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Tel.: (09) 224 00 79

Fax: (09) 233 67 11

e-mail: broodenrozen@amsab.be

Voorzitter: Herman Balthazar

Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry

Kernredactie: Bert Boeckx, Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier,
Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (RUG), Gita
Deneckeré (RUG), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (VUB), Marc Jacobs (VCV), Anne
Morelli (ULB), Patrick Pasture (KULeuven), Koen Raes (RUG), Bob Reinalda (KU-Nijmegen),
Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van
Doorslaer, Sylvia Van Peteghem (RUG), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Nathalie Demeester, Luc Peiren, Ludwine Soubry, Dirk Thiers

Secretariatswerk: Michèle Beernaerts

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: €18,59

Organisaties: €37,18

Bibliotheken en archieven: €18,59

Buitenland: €37,18

Losse nummers: €4,96

Themanummers: €8,68

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en *IALHI*
newsletter en krijgen korting op de *Amsab-publicaties*.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld.

ISSN: 1370-7477

Uw persoonsgegevens zullen opgenomen worden in het ledenbestand van Amsab conform de
bepalingen van de wet van 8 december 1992 betreffende de bescherming van de persoonlijke
levensfeer. Ze zullen alleen gebruikt worden om u op de hoogte te houden van de activiteiten
van de instelling. U hebt tevens het recht uw persoonlijke gegevens op te vragen en te laten
verbeteren wat eventueel fout is.

Reacties en suggesties zijn welkom.

Omslagillustratie: provobetoging Brussel, jaren '60 (foto Frans Pans)

Edito	<i>Paule Verbruggen</i> ..... p. 5
Bijdragen	De Brusselse typografen in de hoofdstedelijke politieke arena in het laatste kwart van de 19e eeuw. <i>Luc Peiren</i> ..... p. 7
	Hendrik De Man en de revolutie van rechts. <i>Olivier Boehme</i> ..... p. 19
Opgemerkt	Julien Schillemans, visionair architect en wereldburger. <i>Dirk Thiers</i> ..... p. 37
	MayDaynet 2002. <i>Hendrik Ollivier, Geert Van Goethem</i> ..... p. 49
	De blauwe 1 Mei. <i>Paule Verbruggen</i> ..... p. 51
Bronnen	De kabinetsarchieven. Een vervolg... <i>Bart Hellinck</i> ..... p. 53
Bibliotheek	<i>Eindelijk</i> , een periodiek uit de drempeltijd. <i>Hans Mortelmans</i> ..... p. 58
Gerestaureerd	De collectie vlaggen & vaandels van Amsab. <i>Annie Geysens</i> ..... p. 60
Kronieken	De vierde European Social Science History Conference, Den Haag, 27 februari-2 maart. <i>Peter Moorkens, Donald Weber</i> ..... p. 63
	Leve het Algemeen Stemrecht! Vive la Garde Civique! De strijd voor Algemeen Stemrecht, Leuven 1902. <i>Paule Verbruggen</i> ..... p. 79
	Ik verzamel, verzamelen, verzamelaars, verzamelingen. Erfgoedweekend 20-21 april 2002. <i>Bert Boeckx, Rita Calcoen, Brigitte De Mulder, Hans Mortelmans, Paule Verbruggen, Michel Vermote</i> ..... p. 81
Publicatie	José Gotovitch, Mikhaïl Narinski, Komintern: L'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'Internationale communiste. <i>Omar Van Hoeylandt</i> ..... p. 89
Recensie	Victor Silverman, Imagining Internationalism in American and British Labor, 1939-1949. <i>Geert Van Goethem</i> ..... p. 93
Lezersbrief	2002: het jaar van de heldhaftige gevangenen. <i>Schelfhout Jack</i> ..... p. 99

Edito

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis was de laatste weken niet uit het nieuws. Op 22 mei 2002 keerde namelijk 62 ton Belgisch archief in militair konvooi vanuit Moskou terug naar België. De radio-en tv-programma's *Terzake*, *Voor de Dag* en *De Wandelgangen* wijdden een mooie aflevering aan het hele gebeuren en de voorgeschiedenis ervan.

Een voorgeschiedenis die teruggaat tot 1991 toen dr. Wouter Steenhaut, directeur van Amsab, bij zijn onderzoek voor zijn doctoraat de verloren gewaande archieven van het vroegere Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis lokaliseerde in het Osoby-archief in Moskou. Samen met Amsab-archivaris Michel Vermote trok Wouter Steenhaut naar Moskou waar zij nog vele andere archieven op het spoor kwamen. Als eerste Belgische navorsers mochten zij deze archieven in volle vrijheid consulteren. Meerdere keren zijn Wouter en Michel over en weer gevlogen, de ene keer al met meer resultaat dan de andere. Over de perikelen rond de internationale restitutieproblematiek, de financiële voorwaarden daaraan gekoppeld, de urenlange onderhandelingen en de tergende bureaucratie hebben we het hier niet. Wie wil kan het spannende verhaal van de Russische archieven volgen in het boek *Een zoektocht naar archieven* dat Amsab uitgaf in 1997 en, voor de laatste perikelen, in het volgende nummer van *Brood & Rozen*.

Wat hier wel even de aandacht verdient is het doorzettingsvermogen van Wouter en Michel dat ertoe heeft geleid dat ook andere instellingen hun archieven terugkrijgen. In welke mate die archieven een invloed zullen hebben op het historisch onderzoek is nu nog niet echt duidelijk. Maar dat een kleine instelling als de onze erin geslaagd is de spectaculaire teruggave op nationaal niveau te bewerkstelligen verdient zeker een bijzondere vermelding.

Toen we met verschillende Amsab-medewerkers de *Terzake*-reportage bekeken in onze videorimte was dat met een gevoel van fierheid.

Proficiat Wouter, proficiat Michel.

Paule Verbruggen

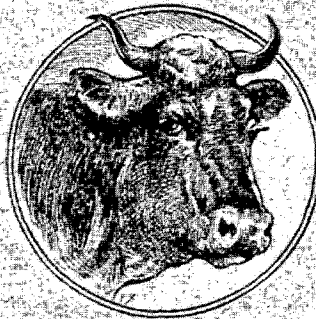
Het einde van een geschiedenis: de laatste Belgische archiefdoos verlaat de Russische depots

7e ANNÉE N° 1

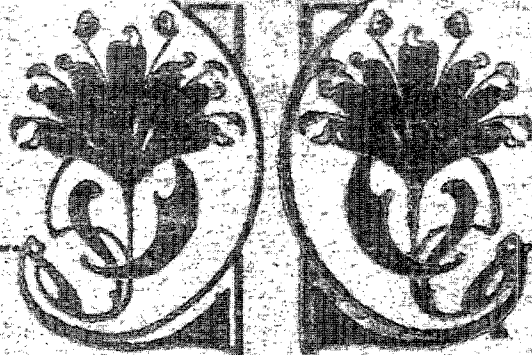
MAI 1910

LE BŒUF :: ILLUSTRÉ ::

Revue humoristique
de l'Industrie
du Livre

LE NUMÉRO 0.15
PAR AN FR. 1.50

J. COLASSIN & Co, ÉDITEURS
RUE ST-GÉRY, 15, BRUXELLES

De Brusselse typografen in de hoofdstedelijke politieke arena in het laatste kwart van de 19e eeuw

Luc Peiren, Amsab

De Association Libre des Compositeurs et d'Imprimeurs Typographes de Bruxelles (ALCIT) werd in 1842 door de hoofdstedelijke typografen opgericht om de eigen lonen en arbeidsvoorwaarden te vrijwaren. Dit betrachtte de vakbond onder meer door een zo groot mogelijke controle op de lokale arbeidsmarkt te verwerven. Om haar leden eensgezind achter deze strategie te scharen, moest elke onenigheid vermeden worden. Mede daarom werd het bedrijven van politiek in eigen rangen ten strengste bestreden. Dit nam echter niet weg dat de hoofdstedelijke typografen-vakbondsleden zich wel ten individuen titel in de politieke arena manifesteerden. Het zijn in hoofdzaak deze externe politieke uitingen die we in deze beknopte studie bekijken, alsook de politieke sollicitaties van de ALCIT en het 'politieke pluralisme' van haar leden.

Inleiding

Van bij haar ontstaan verankerde de ALCIT haar politieke neutraliteit in haar statuten: "*L'Association n'a et ne pourra jamais avoir, aucun but politique proprement dit. Fondée sous la protection des lois qui régissent le pays, l'Association, et en particulier chacun des membres qui la composent, s'engagent à prendre constamment pour règle invariable de conduite dans l'exercice des droits de tous, l'ordre, la légalité et la justice, en observant, et en invoquant toujours l'intégralité des intérêts communs, les strictes prescriptions de ces mêmes lois*"⁽¹⁾ (artikel 2 van de statuten van de ALCIT van 1842). Dit apolitisme ging gepaard met een legalisme waarmee de vereniging de wetgever

Voorpagina van het satirische blad Le Boeuf Illustré uitgegeven door de Centrale van Boek en Papier

*Désiré Vandendorpe, Jean Dumont, François Deklerck en Alfred Dufour,
typografen en allen lid van de ALCIT*

vóór wou zijn want de grondwet proclameerde wel de vrijheid van vereniging, maar het strafwetboek verbood, vooral voor arbeiders "*toute coalition (...) pour faire cesser de travailler*"⁽²⁾.

Om die redenen wees de ALCIT elke politieke avance af, wat niet eenvoudig was. Als succesvolle vakbond werd ze door alle politieke emanaties van de arbeidersbeweging gesolliciteerd. Vanaf 1859 was ze wel lid van de 'Association Générale Ouvrière' (AGO) die de pretentie had uit te groeien tot de koepel van alle Belgische arbeidersorganisaties. De AGO verenigde aanvankelijk zowel de Gentse textielsyndicaten als de Brusselse vakbonden. In Brussel zelf steunde de AGO ook op het democratische flamingantisme, het liberale progressisme en het arbeidersverzet tegen het coalitieverbod. In 1860 haakten de democratische flaminganten en de Gentse vakbonden echter af, waardoor de AGO terugviel op de Brusselse artisanale groepen⁽³⁾. Toen ze daarop al te nadrukkelijk bij de liberale partij ging aanleunen, trok de ALCIT zich uit de organisatie terug.

De linkzijdige van de Brusselse arbeidersbeweging betreunde in het proudhonistische blad *La Tribune du Peuple* de afwezigheid van de ALCIT "*dans les questions philosophiques et politiques*"⁽⁴⁾. De Belgische afdeling van de Eerste Internationale trachtte tijdens de Brusselse typografenstaking van 1869 op haar beurt de ALCIT tot lidmaatschap te bewegen: "*Vous avez pratiqué jusqu'ici la solidarité entre vous. Il s'agit d'élargir vos vues et de comprendre que cette solidarité doit embrasser tous les travailleurs, sans distinction de métier*"⁽⁵⁾. Veel ALCIT-leden waren al tot de Internationale toegetreden vanuit de verwachting dat ook hun vakbond dat zou doen⁽⁶⁾; hun voorzitter, Hendrik Kats, was reeds lid. De ALCIT was voor de Belgische afdeling van de Internationale van groot belang. Eens de oudste en meest gerenommeerde Brusselse vakbond ervoor gewonnen was, zouden andere Brusselse vakbonden volgen met het oog op "*le rassemblement de toute la masse artisanale de Bruxelles et la transformation de cet ensemble hétérogène en une classe sociale, cohérente et organisée*"⁽⁷⁾.

De oproep was rechtstreeks gericht aan de ALCIT, die echter weigerde aan te sluiten op grond van artikel 2 van haar statuten, wat niet wil zeggen dat ze zich afsloot van de arbeidersbeweging. Op 7 februari 1869 werd het blad *Grève des Typographes* vervangen door een nieuw weekblad, *La Presse Ouvrière, Organe des Associations en tout ce qui a rapport au bien-être du travailleur*. Het wilde een spreekbuis zijn voor "*tous nos confrères et amis, qui voudront s'occuper avec nous à préparer la solution du plus grand problème du siècle, nous dirons de tous les siècles, l'émancipation et l'affranchissement des masses, l'amélioration matérielle, intellectuelle et morale du sort de la classe ouvrière*"⁽⁸⁾. Vanuit die optiek werd een rubriek *Correspondances* opgestart die openstond voor alle meningen.

De weigering zich als organisatie actief te engageren in de Internationale moet ook gezien worden in het teken van de mislukte Luikse typografenstaking van begin 1869. Volgens burgerlijke bladen was de Luikse vakbond tot staken aangespoord door de Belgische afdeling van de Eerste Internationale⁽⁹⁾; door die mislukking ging hij ten onder. Dit sterkte de ALCIT allicht in haar overtuiging afzijdig te blijven van de Inter-

nationale: *“N’abordons pas des questions qui seraient incompatibles avec nos vrais intérêts et qui, par la suite, pourraient amener notre ruine”*⁽¹⁰⁾.

Wat geenszins wilde zeggen dat de ALCIT zich nooit mengde in politieke kwesties, integendeel. In 1863 trad haar voorzitter, François Vanderslaghmolen, af als ondervoorzitter van de Brusselse werkrechtvaardersraad omdat het parlement artikel 1781 van het burgerlijk wetboek (bij betwistingen werd de patroon steeds op zijn woord geloofd) niet had afgeschaft tijdens de discussies over de werkrechtvaardersraden. Samen met twee andere hoofdstedelijke typografen zetelde hij in 1866 ook in het 'Comité central et permanent de propagande pour la réforme électorale' dat het capaciteits stemrecht voor de arbeiders eiste.

En Avant!

In de jaren 1880 zou het probleem van dit apolitisme nog complexer worden met de opkomst van de sociaal-democratie. In Brussel moet die opkomst onder meer gezien worden in het kader van de hervorming van het cijnskiesrecht in 1883, dat een elite van arbeiders-kiezers onder bepaalde voorwaarden de kans gaf deel te nemen aan politieke verkiezingen. Deze evolutie had ook invloed op de Brusselse vakbeweging in het algemeen en op de ALCIT in het bijzonder.

In 1881 werd de 'Ligue Nationale pour la Réforme Electorale' opgericht. De Brusselse afdeling ervan trachtte de arbeidersorganisaties te mobiliseren voor een herziening van de grondwet. Niet de ALCIT zelf, maar een groot deel van haar militanten (417 op een totaal van 685) beantwoordde deze oproep. Zij richtten op 24 juli 1882 'En Avant! Ligue Typographique bruxelloise de la Réforme électorale' op, met Pierre Kaberghe als voorzitter en Jean Dumont als secretaris. Ook in Luik, Gent en Verviers richtten typografen kiesverenigingen op. In november 1882 eiste 'En Avant!' stemrecht voor elkeen die kon lezen en schrijven (capaciteits stemrecht). De hervorming van het kiesrecht een jaar later kwam deels tegemoet aan deze eis. De wetgever verruimde het kiespubliek met 100.000 bekwaamheidskiezers (kiezers in het bezit van een diploma lager onderwijs; die een maatschappelijke functie bekleedden of slaagden in een kiesexamen). Deze kiezers konden maar één stem uitbrengen voor gemeente- en provincieraadsverkiezingen.

Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1884 werden in de Brusselse agglomeratie drie typografen, op een totaal van tien arbeiderskandidaten, op liberale lijsten verkozen: Emile Wittman en Victor Vandersteen, die zich later profileerden als liberaal en Joseph Sommer die enkele jaren later zelf werkgever werd⁽¹¹⁾.

Hier situeert zich een eerste pijnpunt in de relatie tussen ALCIT en 'En Avant!' en de opkomende politieke socialistische beweging, want niet alle leden van de vakbond en

de kiesvereniging hingen het socialisme aan alleen maar omdat zij arbeider waren. Een groep leden bekende zich duidelijk tot het (progressief) liberalisme, een optie die ook andere vakgroepen in de Brusselse agglomeratie kenmerkte. In 1884 werd de schilder Alphonse Vandenhouten, gewezen Belgische correspondent van de Eerste Internationale, verkozen als progressief liberaal gemeenteraadslid. Bij de Brusselse typografen was deze optie des te opvallender door hun grote participatie aan verschillende verkiezingen, hetzij als socialist, hetzij als arbeiderskandidaat op liberale en later zelfs katholieke lijsten.

Deze diversiteit van politieke opties werd hen door de georganiseerde socialistische beweging niet in dank afgenomen. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1884 stelde *La Voix de l'Ouvrier* (orgaan van de arbeidersbonden van de Brusselse agglomeratie) 'En Avant!' aan de kaak, nadat haar voorzitter, Dumont, een aanbod had afgeslagen om op een socialistische lijst te staan: "*Elle (En Avant!) n'a plus qu'une existence éphémère. Ses membres les plus résolus et les plus sincères sont entrés à la Ligue Ouvrière. La Ligue En Avant! ne sort plus de sa tombe que quand cela convient à son fantaisiste président. Le comité de la Ligue n'est rien: on ne le convoque point. (...) Cette société trop fière pour faire cause commune avec la masse des travailleurs, n'a donc plus aucune autorité, même morale, sur les ouvriers*"⁽¹²⁾.

'En Avant!' weigerde in 1884 ook lid te worden van de Federatie van Brusselse arbeidersliga's. *Voix*-redacteur Louis Bertrand noemde de organisatie daarna de 'Ligue En Arrière!'⁽¹³⁾ Dumont antwoordde door erop te wijzen dat 'En Avant!' in oktober 1884 nog steeds 275 leden telde en nog altijd actief was. Maar het was wel zo dat een aantal belangrijke vakbondsleden en -functionarissen zich intussen volop engageerde in de Federatie van Brusselse arbeidersliga's en de Brusselse arbeidersliga. Deze laatste werd zelfs geleid door typografen die er de voorzitter en de twee secretarissen voor leverden⁽¹⁴⁾. Later kregen de socialistische meer greep op 'En Avant!' De liga nam deel aan het stichtingscongres van de BWP op 5 en 6 april 1885. Op 5 september 1885 besloot ze bij de BWP aan te sluiten en benoemde ze afgevaardigden in de federale raad van de Brusselse BWP-federatie. Eén jaar later keurde ze de deelname aan de BWP-betoging van 15 augustus 1886 ten voordele van het algemeen stemrecht goed. Op 12 december 1886 werd de socialistische typograaf Désiré Vandendorpe verkozen in de Brusselse gemeenteraad⁽¹⁵⁾.

Tot 1897 nam het aantal typografen in de leidende organen van de BWP en haar Brusselse federatie toe. In eerste instantie in het Bureau van de Algemene Raad, toen gemakshalve enkel uit Brusselaars samengesteld. In 1887 waren twee typografen lid van dit zeskoppig bureau; tussen 1891 en 1895 waren vier typografen lid van het Bureau van de Algemene Raad, dat toen uit acht man bestond.

SYNDIKALE KOMMISSIE
DER
WERKLIEDENPARTIJ
EN DER
Onafhankelijke Vakbonden

SEKRETARIAAT :
VOLKSHUIS
(1ste VERDIEP, ZAAL 13)
17, Jozef-Stevensstraat
BRUSSEL

Brussel, postdatum.

Aan de aangesloten Vakverenigingen!

Kamaraden,

Wij hebben het genoeg u te herinneren dat de bijdrage bij de Herverzekeringskas voor werkstakingen en lock-outs, gevestigd in den schoot der Syndikale Kommissie der Werkliedenpartij en Onafhankelijke Vakbonden, verplichtend geworden is van af den 1sten Januari 1911 voor al de vakbonden bij de Syndikale Kommissie aangesloten.

De nationale vakfederaties en beroepscentralen alsook de vakverenigingen die nog niet gecentraliseerd noch gefedereerd zijn, worden dus uitgenoodigd regelmatig het beloop der bijdragen (5 centiem per lid en per maand) op te zenden aan den Schatbewaarder : gezet Pieter Lalemand, 20, Willebroeckskaal, Brussel.

Wij herinneren u ook dat het Kongres van 25^{en} en 26^{en} December 1910 besloten heeft dat de bijdragen aan de Syndikale Kommissie voor 1911 in den loop van den 1sten trimester dezes. 't is te zeggen, ten laatste den 31^{en} Maart 1911, moeten opgezonden worden aan onzen hooger genoemden schatbewaarder.

Wij houden er ook aan u te doen opmerken dat het besluit, de bondsbesturen te abonneeren aan het *Korrespondentieblad*, genomen op het Kongres van 25-26^{en} December 1909, hernieuwd is geworden en dat het Kongres van 25-26^{en} December 1910 besloten heeft de namen der bonden in ons blad mede te deelen welke in den loop van den 1sten trimester dezes jaar, zich niet voor minstens 7 abonnementen ingeschreven hebben.

Wij bidden de bestuurleden der geabonneerde bonden, die niet regelmatig het *Korrespondentieblad* ontvangen, eene schriftelijke klacht naar te leggen bij den postontvanger hunner gemeente. Het is eene raad die, voor het opzenden van het *Korrespondentieblad*, niet moet uit het oog verloren worden.

Wij raden de aangesloten vakbonden bijzonder aan goede nota te willen nemen van dezen omzendingbrief en bidden hun onze broederlijke groeten te willen aanvaarden.

Voor de Syndikale Kommissie :

HET BUREEL : BAECK JOZEF, CONRARDY GUSTAAF, LALEMANT PIETER, NEUKENS ANTONY, SOLAU WILLEM, THEUNISSSENS ALEXANDER, BERGMANS JAN, *schrijver* ;
Afgevaardigden aan den Landelijken Raad : HUYSMANS KAMIEL, VANDER-SMISSEN LAURENT.

N. B. — Wij verzoeken insgelijks de vakverenigingen voort te gaan met het inzamelen der gelden, door omhalingen op de werkhuizen te doen, en toelagen te stemmen voor de stakingen.

Deze sommen moeten gestuurd worden aan J. Bergmans, Volkshuis, Jozef-Stevensstraat, Brussel.

Vanaf 1900 verminderde het aantal typografen in de politieke organen van de BWP maar vermeerdeerde hun aanwezigheid in het Bureau van de Syndikale Kommissie. In dit pamflet van de Syndikale Kommissie zijn drie van de zeven leden van het Bureau typografen, namelijk G. Convardy, A. Theunissens en J. Bergmans

De Brusselse typografen en hun electorale successen

In 1887 werden drie typografen verkozen als gemeenteraadslid. In Brussel werd Désiré Vandendorpe herkozen op een progressief-liberaal-socialistische lijst en Pierre Kaberghe op een doctrinair-liberale⁽¹⁶⁾. Vandersteene werd herkozen in Sint-Joosten-Noode. In 1890 waren vijf typografen kandidaat voor de gemeenteraadsverkiezingen in de Brusselse agglomeratie, op een totaal van zestien kandidaten. Drie van hen werden verkozen op een totaal van elf gekozenen (allen op liberale lijsten); Wittman als liberaal voor Schaarbeek⁽¹⁷⁾; met Jules Vanderlinden voor Laken leverden de typografen in 1893 de eerste socialistische schepen van de Brusselse agglomeratie⁽¹⁸⁾.

Datzelfde jaar organiseerde de BWP een staking voor het algemeen stemrecht. De liga 'En Avant!' steunde de staking die aan de basis lag van de grondwetsherziening die het algemeen meervoudig stemrecht invoerde en participeerde nadien actief in de BWP-propaganda naar aanleiding van de parlementsverkiezingen van 1894⁽¹⁹⁾. In Brussel kreeg de BWP zelf onvoldoende stemmen om verkozenen te halen. Een aantal Brusselaars liet zich elders verkiezen, zoals gewezen ALCIT-secretaris en Belgische Typografische Federatie (BTF)-voorzitter Gustave Defnet, die opkwam in zijn geboorteplaats Namen.

De verkiezing van Charles Mousset op de katholieke lijst van Brussel verdween tussen de plooiën van de geschiedenis. Mousset was enerzijds lid en in 1895-1896 secretaris van de ALCIT, maar anderzijds ook voorzitter van 'Concordia-Maison des Ouvriers' te Brussel, die aan de basis lag van de ontwikkeling van de christen-democratische arbeidersbeweging aldaar.

In 1895 kregen de arbeiders ook stemrecht voor de gemeenteraadsverkiezingen. Het werd echter ingeperkt door een aantal voorwaarden (dertig jaar oud zijn, domiciliëringplicht van drie jaar...). Arbeiders en patroons mochten in de grote steden echter wel bijkomende gemeenteraadsleden kiezen. De typografen hadden op BWP-lijsten zeventien kandidaten in de Brusselse agglomeratie. Vier werden verkozen op een totaal van tweeënveertig socialistische gekozenen⁽²⁰⁾: Désiré Vandendorpe, Jan Bergmans, Gustave Conrardy en Camille Hody. Twee andere typografen, Wittman en Vandersteene, werden herkozen als liberaal raadslid.

In 1896 kende de ALCIT haar 'politieke hoogtepunt'. Vijf gewezen ALCIT-leiders (Gustave Defnet, Georges Maes, Antoine Delporte, Désiré Vandendorpe en Romain Van Loo) zetelden in het Bureau van de Algemene Raad van de BWP dat toen uit negen man bestond. Tijdens de parlementsverkiezingen van 5 en 12 juni 1896 dongen drie gewezen vakbondsfunctionarissen op evenveel lijsten naar de gunst van de kiezer: secretaris Mousset op de katholieke lijst, bestendig afgevaardigde Alfred Dufour voor de doctrinair liberalen en ondervoorzitter Antoine Delporte voor de radico-socialisten. Op de katholieke lijst stond nog een typograaf die geen ALCIT-lid was, met name uittredend kamerlid Henri Colfs; op de liberale lijst stond Léon Hendrickx, eveneens typograaf maar geen vakbondslid. Aangezien de katholieke lijst te Brussel

zegevierde, werden Mousset en Colfs herkozen. In het parlement zetelden zij samen met Defnet.

In de periode 1894-1896 had de ALCIT een katholieke en een socialistische volksvertegenwoordiger, liberale en socialistische gemeenteraadsleden en een niet te onderschatten vertegenwoordiging in het Bureau van de Algemene Raad van de BWP, een politieke machtspositie die samenviel met een voor haar nog belangrijker evolutie. Door geslaagde stakingen in 1890 en 1896 in de werkhuizen die het vakbondstarief (loon) niet erkenden, wist ze een nog grote groep niet-gesyndiceerden te rekruteren en zodoende, net voor de eeuwwisseling, een nagenoeg sluitende situatie te realiseren, en waren de ledentallen van de vakbond gestegen van 696 in 1886 over 1068 in 1891 tot 1394 in 1897. Van alle Brusselse vakbonden was de ALCIT daardoor de grootste. Hoewel ze niet rechtstreeks bij de Brusselse BWP-federatie was aangesloten, had ze er toch banden mee via de lokale federatie van grafische beroepen (de 'Fédération Locale de l'Industrie du Livre'), opgericht in 1896, die wel bij de BWP en de Syndikale Kommissie was aangesloten, en via 'En Avant!' die qua ledentallen lange tijd kon concurreren met de gemeentelijke arbeidersliga's. Dankzij de grootte van de vakbond waren de typografen op gemeentelijk vlak ook nog steeds geschikte 'arbeiderskandidaten' voor de overige partijen.

De tanende politieke invloed van de ALCIT in het begin van de 20e eeuw

Het is zeer opvallend dat toen het aantal typografen in de politieke organen van de BWP verminderde, dit vanaf 1898 en vooral na 1900 gecompenseerd werd door een grotere aanwezigheid in de syndicale structuren van de BWP. In het Bureau van de Syndikale Kommissie zetelden tussen 1907 en 1913 vier typografen op een totaal van negen leden. Daarbij moet er wel op gewezen worden dat de Syndikale Kommissie zich gaandeweg meer afficheerde als een overkoepelend orgaan van socialistische én neutrale vakbonden.

Maar dat wil niet zeggen dat de politieke invloed van de typografen eensklaps verminderde. In 1900 werd het algemeen meervoudig stemrecht geamendeerd door de evenredige vertegenwoordiging, waardoor Vlaanderen en Brussel voor het eerst hun eigen volksvertegenwoordigers leverden. In 1900 werd Antoine Delporte verkozen als socialistisch volksvertegenwoordiger voor Brussel. Daarnaast verminderde inderdaad het aantal typografen in het geheel van de gemeenteraden van de Brusselse agglomeratie, maar ze bleven kwalitatief sterk aanwezig in de afzonderlijke gemeenteraden van Brussel en Sint-Gillis. In verband met de gemeentelijke subsidiëring van de werkloosheidskassen van vakbonden in de Brusselse agglomeratie was dit niet onbelangrijk, aangezien de stad Brussel aanvankelijk eigenzinnig een eigen werkloosheidskas inrichtte, naast de intercommunale kas die vooral door Sint-Gillis gepromoot werd⁽²¹⁾.

Eveneens opvallend is dat de typografen na 1900 grotendeels enkel nog binnen de BWP politiek actief waren. Moussets politieke mandaat eindigde in 1900 en hij werd in de katholieke partij niet door een andere typograaf vervangen. De typografische vertegenwoordiging in de liberale partij bleef na 1896 beperkt tot het Schaarbeekse gemeenteraadslid Wittman (die in 1907 zijn mandaat als gemeenteraadslid, op basis van een kartelafpraak, afstond aan BWP-coryfee Louis Bertrand, die anders zijn schepenmandaat had moeten inleveren⁽²²⁾) en Vandersteene te Sint-Joost-ten-Noode.

Dit betekent ook niet dat de ALCIT alleen nog maar socialistische aanhangers telde, of zich nog enkel door hen liet leiden, integendeel. Tijdens en na de staking van 1900 was een katholiek, François Drion, secretaris van de ALCIT terwijl Alfred Dufour (in 1896 liberaal kandidaat-volksvertegenwoordiger voor de liberale partij) tot 1908 de enige bezoldigde functionaris van de vakbond was. Aangezien elke functie binnen de ALCIT jaarlijks hernieuwd diende te worden via verkiezingen, betekent dit dat ofwel beide politieke tendensen alsnog invloed hadden op de vakbond, ofwel dat deze functionarissen op basis van hun merites werden (her)verkozen, of dat beide factoren golden. Het gold in elk geval voor François Deklerck die tussen 1910 en 1912 voorzitter was van de ALCIT. In zijn monografie uit 1904 over de typografie te Brussel, bevestigt Perquy dit beeld. Hij meent dat de hoofdstedelijke typografen in groten getale socialist waren. Hun socialisme was echter niet doorleefd. Zij waren zeker geen aanhangers van het collectivisme. Zij zagen in de BWP vooral de partij van de arbeiders. Daartegenover hielden de burgerpartijen zich enkel met de sociale kwestie bezig uit eigenbelang en wegens hun angst voor de socialisten⁽²³⁾.

Dit verklaart mee waarom het (progressief) liberalisme van halfweg de jaren 1880 tot halfweg de jaren 1890 voor veel typografen een politieke optie was. Daarna diende de BWP zich als een volwassen partij aan met een wetgevende vertegenwoordiging op gemeentelijk, provinciaal en nationaal niveau en uitvoerende macht op gemeentelijk en provinciaal niveau.

De keuze van vele typografen voor het socialisme had ook veel te maken met de introductie van de zetmachine rond de eeuwwisseling, waardoor de machtsverhoudingen in de sociale relaties in het voordeel van de werkgevers dreigden te kantelen. In 1900 staakte de vakbond ruim een maand, om naar het voorbeeld van de buitenlandse vakbonden de bediening van de zetmachines voor haar leden te claimen en via arbeidsduurvermindering de nefaste gevolgen van deze technologische innovatie voor de werkgelegenheid te milderen. Gedurende deze succesvolle staking kreeg de ALCIT een ernstige waarschuwing van de werkgeversorganisatie die de eis voor arbeidsduurvermindering interpreteerde als een politieke (zeg socialistische) eis, hetgeen voor haar een reden was om de ALCIT niet langer als (enige) arbeidersorganisatie te erkennen. Ook omdat de werkgevers nadien een eigen mutualiteit oprichtten voor arbeiders die niet langer akkoord gingen met de 'politieke actie' van de vakbond, gedroeg de ALCIT zich op dit terrein na 1900 nog voorzichtiger. Getuige daarvan haar niet-participatie aan de algemene stakingen voor het algemeen stemrecht van 1902 en 1913.

- (1) Association libre des Compositeurs-Typographes de Bruxelles. Fondée en janvier 1842. Concorde-Union-Confraternité. Statuts, Bruxelles, Année 1846, Amsab, Verenigd Syndicaat van Boek en Papier van Brussel, 250/1.2.
- (2) Association libre des Compositeurs-Typographes de Bruxelles. Fondée en janvier 1842. Concorde-Union-Confraternité. Statuts, Bruxelles, Année 1846, Amsab, Verenigd Syndicaat van Boek en Papier van Brussel, 250/1.2.
- (3) J.-P. MAHOUX, J. PUISSANT, Les milieux familiaux et sociaux dans leur contexte bruxellois. In: *Cahiers Marxistes*, (octobre-novembre 1999)213, p. 27.
- (4) *La Tribune du Peuple*, 08.03.1863.
- (5) Aux Typographes. In: *L'Internationale*, 17.01.1869.
- (6) Brief van César De Paepe aan Hermann Jung van 7 januari 1869, gepubliceerd in: *Documents relatifs aux militants belges de l'Association Internationale des Travailleurs. Correspondance 1865-1872*. Textes réunis, établis et annotés par Daisy Eveline Devreese. En collaboration avec Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Leuven-Brussel: Uitgeverij Nauwelaerts, 1986, pp. 108, 125.
- (7) H. COLLIN-DAJCH, Contribution à l'étude de la Première Internationale à Bruxelles (1865-1873). In: *Cahiers Bruxellois*, avril-juin 1956, p. 131.
- (8) A nos lecteurs. In: *La Presse Ouvrière*, 07.02.1869.
- (9) La grève des typographes de Liège. In: *La Presse Ouvrière*, 07.03.1869.
- (10) E. HUBERT, Historique de l'Association Libre des Compositeurs & Imprimeurs Typographes de Bruxelles, Bruxelles: P. Weissenbruch, 1982.
- (11) Chronique électorale. In: *La Voix de l'Ouvrier*, 19.10.1884.
- (12) Des lâcheurs! In: *La Voix de l'Ouvrier*, 12.10.1884.
- (13) Correspondances. In: *La Voix de l'Ouvrier*, 19.10.1884.
- (14) R. ABS, *Histoire des fédérations 1885-1985*, Bruxelles: PAC, 1985, p. 16.
- (15) *La Voix de l'Ouvrier*, 12.04.1885; *La Voix de l'Ouvrier*, 13.09.1885; *Le Peuple*, 15.08.1886; *Le Peuple*, 13.12.1886.
- (16) *Le Peuple*, 17.10.1887; Kaberghe werd hierna overigens uitgesloten als lid van 'En Avant!' terwijl hij op dat ogenblik nochtans voorzitter van de ALCIT was.
- (17) *Le Peuple*, 19.10.1890; *Vooruit*, 21 en 27.10.1890.
- (18) *Le Peuple*, 15.06.1893. Dit gebeurde na een herverkiezing te Laken waarbij ook de typograaf François-Denis Lesnino (gewezen adjunct-secretaris van de ALCIT) verkozen werd. Lesnino was het eerste BWP-lid dat door een Brusselse gemeenteraad verkozen werd om deel uit te maken van de commissie van burgerlijke ziekenhuizen van Laken. Hij werd later liberaal provincieraadslid. Zie daarvoor *Le Peuple*, 03.09.1891.
- (19) *Le Peuple*, 09.06.1890. Het viel op dat Concordia in de afdeling 'Imprimerie' geen eigen lijst indiende; *Le Peuple*, 16.04.1893; *Le Peuple*, 28.09.1893.
- (20) *Le Peuple*, 20.11.1895.
- (21) Zie daarvoor G. CONRARDY, *Histoire de la fédération locale*, Bruxelles: Etablissements Généraux d'Imprimerie, 1921, pp. 173-180 en 332.
- (22) Nécrologie. Le Père Wittmann. In: *L'Avenir de Schaerbeek*, 19.03.1911.
- (23) J.-L. M. PERQUY, *La Typographie à Bruxelles au début du XXe siècle*, Bruxelles: Oscar Schepens & Cie, Editeurs, 1904, pp. 283-284.

Bibliografie

- R. BLANPAIN, *De syndikale vrijheid in België*. Antwerpen-Amsterdam: Standaard-Boekhandel, 1963, 94 p.
- G. CONRARDY, *Histoire de la Fédération locale*, Bruxelles: Etablissements Généraux d'Imprimerie, 1921, 516 p.
- J. DE BOE, *1842-1952. Un siècle de luttes syndicales*, Bruxelles: Syndicat Unifié du Livre et Papier, 1952, 266 p.
- D. E. DEVREESE, Ambachten, arbeidsmarkt en arbeidersbeweging. Vorming van de moderne arbeidersbeweging te Brussel, 1842-1867. In: B. DE VRIES, E. NIJHOF, L. HEERMA VAN VOSS, M. PRAK en W. VAN DEN BROEKE, *De Kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden*. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht, Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1995.
- E. GUBIN, J.-P. MAHOUX, J. PUISSANT, Question sociale et libéralisme. L'exemple de l'Association Générale Ouvrière (1858-1920). In: A. VERHULST, L. PAREYN, *Huldeboek Prof. Dr. Marcel Bots. Een bundel wijsgerige opstellen*, Gent: Liberaal Archief, 1995, pp. 139-165.
- E. HUBERT, *Historique de l'Association Libre des Compositeurs & Imprimeurs Typographes de Bruxelles*, Bruxelles: P. Weissenbruch, 1892, 372 p.
- G. KWANTEN, *De Pletinckxstraat. Een eeuw sociale strijd in en rond Brussel*, Leuven: ACW Brussel-Halle-Vilvoorde/KADOC, 1985, 176 p.
- L. PEIREN, 100 jaar socialistisch municipalisme in België. De Belgische Werkliedenpartij (BWP) en de gemeenteraadsverkiezingen van 1895. In: *AMSAB-Tijdingen*, (1995)28, pp. 3-5.
- L. PEIREN, De Brusselse arbeidersliga's als voorlopers en stichtende componenten van de Belgische Werkliedenpartij (1884-1886). In: *AMSAB-Tijdingen*. (1994) Nieuwe reeks. 24, pp. 3-9.
- J.-L.-M. PERQUY, *La typographie à Bruxelles au début du XX e siècle*, Bruxelles: Oscar Schepens & Cie., 1904, 253 + 122 p.
- M. SZTIENDERG, La fondation du parti ouvrier belge et le ralliement de la classe ouvrière à l'action politique 1882-1886. In: *International Review on Social History*, (1963)8, pp. 198-215.
- R. VALCKE, *De Brusselse 'typograven' in de 19e eeuw. Een voorbereidende studie*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1986, 77 p.
- E. VANDERVELDE, *Enquête sur les associations professionnelles d'artisans et ouvriers en Belgique*, Bruxelles: Imprimerie des Travaux Publics, 1891, tome I.
- S. en B. WEBB, *Theorie en praktijk van het Britsche vakverenigingswezen*. Amsterdam: Soep, 1901, 418 p.
- H. WOUTERS, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging ten tijde van de 1e Internationale (1866-1880)*, Leuven-Parijs: Nauwelaerts, 1970, deel I.

Hendrik De Man (midden), minister in de tweede regering-Van Zeeland, 1937

Hendrik De Man en de revolutie van rechts

Olivier Boehme, historicus bij de Nationale Bank van België

Hendrik De Man (1885-1953) staat tot op vandaag bekend om twee feiten: het Plan van de Arbeid (Plan-De Man), dat een oplossing wilde bieden voor de economische crisis op basis van een nieuwe socialistische doctrine en zijn bekendmaking op 28 juni 1940, waarin hij de Nieuwe Orde als een voldongen feit aanvaardde en de politieke rol van de Belgische Werkliedenpartij (BWP), net als die van andere partijen, als uitgespeeld beschouwde. De beoordeling achteraf van wat de ene De Mans collaboratie zal noemen en de andere zijn aanwezigheids-politiek kan zich bewegen tussen twee al te extreme posities. Aan het ene uiterste staat de bewering dat De Mans ideologische evolutie vóór de oorlog onafwendbaar moest leiden naar samenwerking met het nazi-regime als de gelegenheid zich daartoe zou voordoen. Aan het andere uiterste wordt gesteld dat De Mans bereidheid tot één of ander vergelijk met de vijand slechts een kwestie was van pragmatisme en tactiek, dat zijn ideologische keuzes van daarvoor losstonden van en zelfs tegengesteld waren aan hetgeen de bezetter wilde bewerkstelligen⁽¹⁾.

De evolutie in De Mans denken over socialisme, natie en fascisme

De Man was één van de intellectuelen van zowel het Belgische als het Europese socialisme. Hij militeerde niet alleen al jong in deze beweging, maar ook zijn studies in de sociale wetenschappen in België en Duitsland waren slechts het begin van een levenslang reflecteren over de samenleving in het algemeen en het socialisme in het bijzonder. Ik overloop hier achtereenvolgens de evolutie in zijn denken over socialisme, nationalisme en fascisme.

De Mans eerste stappen en zijn groei binnen de socialistische beweging verliepen langs de lijnen van het marxisme. In Duitsland, waar hij als jongeman actief was, was deze leer heel sterk ingebed in de beweging. Maar ook voor de Belgische socialistische partij, hoe groot of eerder hoe beperkt de impact van het marxisme daar ook was, vormde deze doctrine toch een belangrijk ideologisch kader.

Na de Eerste Wereldoorlog stelde De Man, die toen als hoogleraar in de sociale wetenschappen aan de universiteit van Frankfurt vooral met de intellectuele onderbouwing van het socialisme bezig was, vast dat noch het communistische marxisme noch het gematigde reformisme voldeden. Hij verliet de materialistische uitgangspunten van Marx en legde meer de nadruk op de psychologische en ideeënmatige grondslagen van de beweging. Socialisme was niet in de eerste plaats een klassenstrijd, maar een ethisch onderbouwd maatschappelijk systeem dat grote delen van de bevolking moest kunnen aanspreken: zowel arbeiders, bedienden als kleine middenstanders en zelfs moreel bewogen industriëlen.

Toen hij in 1933 wegens de machtsgreep van de nazi's terugkeerde uit Duitsland en zich opnieuw in de Belgische politiek engageerde, kwam hij al gauw - in 1934 - op de proppen met zijn befaamde Plan van de Arbeid. Dit voorzag structuurhervormingen in staat en economie om tot een gemengde economie te komen. De staat zou een langetermijnplanning opstellen en het plan implementeren. Een primordiaal doel was volledige tewerkstelling. De Belgische Werkliedenpartij (BWP) moest zich ontpoppen als een ware volkspartij. Het middenveld werd erkend maar in plaats van storende en te pas en te onpas interfererende lobby's voorzag hij de institutionalisering van de verschillende belangengroepen in corporatieve raden. Deze zouden het parlement, herleid tot één Kamer, bijstaan in zijn werkzaamheden.

De twee regeringen-Van Zeeland (1935-1937), waarin De Man als minister zetelde, brachten enige hervormingen tot stand in de financiële sector en lieten de deflatiepolitiek los. Maar al bij al vond De Man dat zijn denkwerk onvoldoende vruchten afwierp. Een element van desillusie met betrekking tot het toen bestaande politieke systeem in België valt bij hem niet te ontkennen.

Reeds als student nam De Man flamingantische standpunten in. Taal en cultuur waren in zijn opvoeding meegegeven als belangrijke waarden. Onder invloed van het austromarxisme, de variant van Marx' leer van Otto Bauer en Karl Renner in de Oostenrijks-Hongaarse monarchie van vóór 1918, verdedigde De Man na de Eerste Wereldoorlog het recht van elk individu op een eigen taal en cultuur. In 1918 stuikten multinationale staten als de Donaumonarchie en het Rusland van de tsaren in elkaar. In tegenstelling tot wat Wilson (en Lenin) dachten, waren grenzen en de creatie van verschillende nationale staten ontoereikend om het probleem van een eigen taal en cultuur op te lossen; verschillende 'volkeren' leefden immers door elkaar. Voor De Man, die de notie 'natie' erkende en ernstig nam, zou het individuele recht op een eigen taal en cultuur gekaderd worden in een wereldburgerschap. Er zouden nog wel staten ge-

vormd worden op basis van het algemeen enkelvoudig stemrecht, maar de nationale minderheden zouden aan hun trekken komen door dit principe van individueel nationaliteitsrecht en toenemend wereldburgerschap dat uiteindelijk de grenzen overbodig kon maken.

Wat de Vlaamse Beweging betreft, die hij goedgezind was voor zover ze zich opstelde als een emancipatiebeweging, stond hij gematigdheid voor. Ze moest een bevrijdingsbeweging zijn die dezelfde doelen als het socialisme nastreefde en de solidariteit met de Waalse broeders niet opgaf. Eind jaren '30 gebruikte ook De Man het woord federalisme. In 1938 was er zelfs een congres van de Vlaamse socialisten dat ging over Vlaanderen. Het was ongetwijfeld de bedoeling van De Man en zijn medestanders te bewijzen dat er een eigen Vlaams socialisme was, en daarmee een rechts front tussen katholieken en Vlaams-nationalisten, dat in de lucht hing, af te blokken. Toch bleef De Man ook tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn loyaleiteit aan België betuigen. In 1941 stelde hij wel een cultureel en administratief tweeledig België voor met een tweetalig Brussel.

Zowel De Mans plansocialisme met een brede volksbasis, als zijn erkenning van het nationaal gegeven waren niet vreemd aan de term die hij in 1937 samen met Paul-Henri Spaak lanceerde: het nationale socialisme. Die term, met nare connotaties, is toen en daarna aangegrepen om te wijzen op het fascistoïde karakter van De Mans politieke project. Naar eigen zeggen bedoelde hij er echter niets anders mee dan het herzien en beperken van het socialistische internationalisme.

De Man heeft zich in 1931, nog vóór Hitlers machtsgreep en nog voordat anderen, zoals vele conservatieven, begonnen in te zien welke rampzalige kanten het opging met uiterst-rechts in Europa, afgezet tegen het fascisme. Hij beschouwde het als de grootste vijand van het socialisme en bestempelde het na analyse in toch nog deels marxistische, deels psychologiserende trant, als 'vergaarbak voor kleinburgerlijk ressentiment'. Volgens hem kozen zij die wel tot het proletariaat behoorden maar dat niet wilden geweten hebben voor een beweging die zowel antisocialistisch als antikapitalistisch was. Opvallend daarbij is dat De Man het fascisme niet beschouwde als de handlanger van het grootkapitaal (de zogenaamde 'agententheorie' van de marxisten) en dat hij een gemeenschappelijk terrein van fascisme en socialisme erkende, met name antikapitalisme.

Ondanks zijn afkeer van fascisme en ondanks het feit dat hij nooit aan alle kenmerken van deze stroming heeft voldaan heeft hij zich naar het einde van de jaren '30 toe, ook toen hij in 1939 voorzitter was geworden van de BWP, laatdunkend uitgelaten over het parlementaire systeem, over de politieke klasse en groeide zijn begrip voor regimes zoals in Duitsland en Italië. De afwegingen daarvan komen aan bod in het volgende deel van mijn uiteenzetting.

Verschillende kaders voor verschillende interpretaties

De interpretatie die De Mans ideologische en politieke 'Werdegang' vóór de oorlog in een direct en dwingend verband brengt met zijn doen en laten na 28 juni 1940 (of 28 mei 1940) is het meest verregaand verdedigd door de Israëlische historicus Zeev Sternhell. Als Sternhell de term fascisme hanteert, gaat hij op een bijzonder reductionistische manier te werk: al wie het eenzijdige materialisme van het marxisme wilde herzien en tegelijk het socialistische reformisme wilde overstijgen, kan volgens zijn schema daarbij worden ingelijfd. Die verbreding van betekenis gaat zo ver dat alle 'afwijkende', niet-marxistische tendensen binnen het socialisme vóór de Eerste Wereldoorlog reeds als fascistisch worden gekwalificeerd. De Franse schrijver Maurice Barrès, die Sternhell tot de socialistische wegbereiders van het fascisme rekent, gebruikte waarschijnlijk in 1898 voor het eerst de term 'socialisme nationaliste' en de Italiaan Corradini had het in 1910 over 'socialisme national'⁽²⁾.

Voor dit 'revolutionaire socialisme', zoals deze 'linkse' stroming die naar het fascisme tendeerde wordt genoemd, ziet Sternhell drie elementen als onontbeerlijk. Ten eerste: de revolutionaire dynamiek wordt verankerd in de markteconomie. De staat organiseert, mobiliseert, planificeert de economie, zonder ze echter in collectief bezit te brengen. Zo is ook de associatie met het nationale socialisme van De Man snel gemaakt. Ten tweede: de natie komt in de plaats van het proletariaat. Ten derde: de liberale democratie, haar intellectuele normen en waarden worden vernietigd. Deze drie elementen, zo maakt Sternhell zijn redenering rond, behoren ook onverbrekelijk tot de kern van het fascistische ideeëngoed, waarmee volgens hem het verband tussen beide stromingen is gelegd:

Voor Sternhell is De Man dus een typische representant van het revolutionaire revisionisme. Hij nam afstand van Marx en zijn klassenstrijd en herformuleerde de grondslagen van het socialisme. Hij hoopte niet meer op de grote proletarische revolutie, maar bepleitte politieke en economische structuurhervormingen om in een samengaan van socialisme en kapitalisme de economie en de samenleving door een sterke overheid te laten sturen⁽³⁾.

Laat ik al zoveel zeggen: het probleem met de thesis van Sternhell is niet dat ze de plank volledig mislaat, maar wel dat ze zo extreem en onnauwkeurig gesteld is. Bovendien was hij niet de enige die verwantschap opmerkte tussen fascistische en linkse intelligentsia⁽⁴⁾.

De term revolutie van rechts of conservatieve revolutie biedt volgens mij een fijner, vollediger en gedifferentieerder concept om deze verschillende verschijnselen te duiden. De rechtse of conservatieve revolutie werd als het ware geboren met de Franse 'verlichte' revolutie eind 18e eeuw, het kraambed van het tijdperk der ideologieën. In een Europa dat niet meer de traditionele cohesie kende die verzekerd werd door God en vorst gingen twee stromingen een confrontatie aan: een liberale stroming, bereid

tot meer of minder radicale veranderingen, en een conservatieve stroming die wilde behouden wat was of herstellen wat was geweest.

De rechtse of conservatieve revolutie is antiliberaal in haar verwerping van individuele vrijheid en het politieke systeem dat daarop is gebouwd: parlementarisme op basis van individueel stemrecht. Ze is antisocialistisch in haar verwerping van het gelijkheidsbeginsel en het streven naar emancipatie van onderuit, maar niet noodzakelijk antisocialistisch waar het staatsdirigisme op economisch gebied betreft. Ze is elitair in haar benadrukking van één of andere vorm van leiderschap van bovenaf als principe (in de praktijk komt het natuurlijk ook elders voor) en communautaristisch waar ze het primaat van een zogezegde natuurlijke of bovennatuurlijke gefundeerde gemeenschap (van welke soort ook) vooropstelt. Tenslotte is ze antirationalistisch in haar negatieve mensbeeld dat aan de mens het vermogen ontzegt op eigen houtje en ieder voor zich de zogenaamde 'ware orde der dingen' te doorzien. Het is duidelijk dat deze karakteristieken met elkaar vervlochten zijn.

Lang voor het ontstaan van het fascisme gingen antidemocratische, antiliberaal en later ook antisocialistische bewegingen deel uitmaken van het politieke veld. Ultraconservatisme en ultrarechts hebben, naargelang tijd, plaats, groep, traditie, situatie, verschillende gedaanten aangenomen. Het geheel wordt nog complexer doordat men eveneens met de tijdgeest, waarvan tendensen in onder meer literatuur, wetenschap en kunst getuigen, moet rekenen. (Deze tijdgeest is wel verwant met een gedurende een bepaalde periode overwegend ideologisch klimaat, maar valt er nog niet mee samen.)

Het ligt niet in mijn bedoeling om het concept van deze ruim begrepen rechtse of conservatieve revolutie met haar vele vertakkingen als raamwerk voor de 'historische werkelijkheid' op te dringen, er mensen en bewegingen in te proppen. Het is alleen bedoeld als instrument om het verleden te ontleden en te begrijpen. Elke onthulling is echter tegelijk een verhulling, het kan geen kwaad dat te blijven beseffen.

De conservatieve reactie tegen het liberalisme ging wel vooraf aan die tegen het socialisme en het communisme. Ook het fascisme was, zoals gezegd, slechts het product van een al sinds het einde van de 18e eeuw woekerend antiliberalisme, anti-individualisme, antikosmopolitisme. Een inhoudelijke affiniteit tussen bepaalde socialisten, die ook het fascisme geïnspireerd hebben enerzijds, en reactionaire strekkingen die zich afzetten tegen de erfenis van de Verlichting anderzijds, was dus niet geheel onbestaan- de. Daarin schuilt ook het bevreemdende mengsel van modernisme en antimodernisme van fascisme, nazisme en aanverwante stromingen.

Dat fascisme en nazisme tijdens het interbellum niet de enige representanten van de conservatieve revolutie waren, wil ik concreter toelichten via een korte wandeling door het ideologische landschap in het Vlaanderen van die periode. Ik zal daarbij trachten aan te geven waar de raakpunten met Hendrik De Man lagen.

Die 'wandeling' kan niet voorbijgaan aan het bij uitstek katholieke karakter van Vlaanderen. Geen enkele katholieke intellectueel kon zich onttrekken aan de pijlers van de

DEUXIÈME ANNÉE. — N° 3.

Le numéro : 2 francs
(En France : 3 fr. français)

VENDREDI 17 JANVIER 1941.

Voilà

GAZETTE HEBDOMADAIRE DE LA BONNE HUMEUR
PARAISANT LE VENDREDI

Le professeur Henri de Man

Karikatuur van de intellectueel De Man in het satirische blad Voilà, 1941

katholieke leer, dus ook niet aan het corporatieve idee. De eigen invulling echter en de confrontatie met andere benaderingen van het meerduidige concept corporatisme tonen meteen ook de meerduidigheid van het fenomeen conservatieve revolutie. De regimes van Salazar, Mussolini, Dollfuss en Hitler gingen alle prat op één of andere vorm van corporatisme. Maar voor de katholieken in België ging het niet om een systeem vanuit de staat, maar om een organisatieprincipe van het middenveld in samenwerking met de overheid.

Ook De Man pikte het idee van het corporatisme op. Hij zag in het systeem van de middeleeuwse gilden en ambachten een voorloper van het socialisme. De verschillende economische sectoren en bedrijven wilde hij laten beheren door corporaties van werkgevers en werknemers en de verbruikscoöperaties zouden eveneens worden betrokken. De Senaat zou worden omgevormd tot een corporatieve kamer waarin de belangengroepen van het land waren vertegenwoordigd. Hij kantte zich met zijn corporatisme tegen etatisme en fascisme en had, net zoals katholieke corporatisten, tegelijk een drastische hervorming van het institutionele bestel, dat onmiskenbaar 19e-eeuws en liberaal was, op het oog.

Dat het katholieke traditionalisme en antimodernisme sinds eind 18e eeuw een plaats hadden in een ruim opgevatte conservatieve tegenstroming is duidelijk. Het was wel een *eigen* plaats met een haat-liefde tegenover fascisme en nationaal-socialisme.

Naast traditioneel-katholieken stonden nieuw-rechtse intellectuelen. Een jonge intellectueel als Victor Leemans, net als De Man socioloog maar vertrekkend vanuit een heel andere hoek, beriep zich op zijn katholieke overtuiging, maar paarde die aan een radicalere rechts-revolutionaire opstelling. Zijn Vlaams-nationalistische en radicaal-rechtse keuzes hebben hem ook binnen het katholieke kamp veel afwijzing opgeleverd. Vanaf 1936 functioneerde hij binnen het Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Centraal in zijn visie stond het concept van het organische volk, een volk dus zoals een lichaam: 'natuurlijk' tot stand gekomen en opgebouwd uit ongelijke, specifieke en elkaar aanvullende delen. Het volk was voor hem, net als voor één van zijn grote inspiratoren, de Duitse socioloog Hans Freyer, het enige overgebleven revolutionaire element in de moderne, industriële maatschappij. Zijn openlijk geëttalleerde elitarisme stond in verband met dit bij uitstek populair aandoend concept als volk, waarmee geenszins het numerieke kiezerspubliek bedoeld werd, maar meer een aan de toen heersende werkelijkheid vreemd idee. Het kwam er dus op neer dat het vage idee 'volk' diende om iedereen in de pas te houden en de leiding van een elite erover te verzekeren. In Leemans' niet echt helder relaas zie ik telkens twee polen opduiken: die van het katholieke traditionalisme van zijn afkomst en die van de oprukkende moderne wereld met zijn uitdagingen en bedreigingen en de nieuwe rechtse stromingen die daarvoor een alternatief leken te bieden. Nationaal-socialisme en fascisme, maar evengoed de denkbeelden van een Ernst Jünger of een Oswald Spengler, inspireerden hem tot een jong-conservatisme dat de geïndustrialiseerde samenleving terug in organische banen zou leiden. Een samenleving waarin het volk het sleutelbegrip

werd voor de juiste verhouding tussen persoon en gemeenschap: ieder maakte wel aanspraak op een zeker respect als mens zolang hij of zij zich maar inpaste in het geheel. Een samenleving waarin solidariteit zou heersen zonder socialistisch te zijn. Waarin het spirituele niet los zou staan van, maar verbonden zou zijn met het gezonde leven, want de bestaande industriële en verstedelijkte maatschappij met haar zeden en gewoonten gold als decadent. Waarin de totale staat zijn kracht zou bewijzen door juist niet totalitair te zijn, een mogelijkheid waarop de Duitse rechtstheoreticus Carl Schmitt hem gewezen had. En meer van dat wolligs. Hol en bombast, maar wel revelerend voor de dilemma's van een katholieke intelligentsia die een nieuwe wereld wilde, de moderne wereld vermolmd noemde en die toch conservatief was.

De jong-conservatief Leemans vond De Mans ideeën over nationalisme en socialisme best interessant. Maar het nationalisme en het antimaterialisme ervan gingen hem nog niet ver genoeg. Hij stond dan ook dichter bij fascisme en nazisme dan bij democratisch socialisme. Het primaat van de politiek en de nationale gemeenschap op economische vooruitgang was bij Leemans nog stroever dan bij De Man.

Robert van Roosbroeck, historicus en Vlaams-nationalist, heeft in 1935 het rechts-revolutionaire gevoel in wazige termen beschreven in zijn boek *Revolutie over Europa*. Van Roosbroeck engageerde zich als jongeman na de Eerste Wereldoorlog in de Clarté-beweging en de Frontpartij. Daarmee was hij niet de enige 'linkse' die uiterst rechts eindigde. In het geval van Van Roosbroeck was dat bij de DeVlag. Om dat eigenaardig fenomeen te vatten kan men er zich niet vanaf maken met te stellen dat dergelijke figuren niet echt links zijn geweest. Niet echt communistisch of sociaal-democratisch misschien. Maar links is zo vaag als term dat hij net zo goed betrekking kan hebben op het verzet tegen de gevestigde burgerlijke verhoudingen, tegen 'la Belgique à papa', als tegen de primauteit van de vrije markt. Opmerkelijk is in alle geval dat Van Roosbroeck een verband legde tussen zijn beweging en de revoluties van de eeuw daarvoor. Zijn ideële sfeer was getekend door flamingantisme eerst, een activistisch avontuur tijdens de Eerste Wereldoorlog, met als gevolg een sanctie na de bevrijding, een afkeer van de oude samenleving, een verhard en revolutionair geworden nationalisme dat blijkbaar geen of onvoldoende aansluiting vond bij de grote en sterk omkaderde socialistische beweging.

De Man heeft het in zijn magnum opus, *Psychologie van het socialisme*, over de "verwante gevoelston" van de rode revolutie in Rusland en Mussolini's omwenteling in Italië⁽⁵⁾. Dit zegt ook iets over De Mans evolutie, met alle verschillen indachtig, en over de raakpunten tussen vertakkingen van socialistisch of revolutionair denken en nationalistische mythologie.

Als we die vreemde overgangen die zich soms van links naar rechts voltrokken willen begrijpen, moeten we ons misschien buigen over het karakter van het interbellum zelf. Bepaalde tendensen kunnen worden vastgesteld voor het interbellum, en meer bepaald voor de invloedrijke rechtse stroming, waarin mij een bepaalde 'antimechanistische' tendens opvalt. Ik bedoel daar het volgende mee. De klassieke liberale economie

was opgevat als een zelfregulerend en homogeen systeem, geleid door een 'invisible hand' en waarin door geen instantie mocht worden ingegrepen. Het marxisme, hoe tegengesteld ook aan de liberale principes, vertoonde op zijn beurt een mechanistische karaktertrek, bij de gratie waarvan zelfs de proletarische revolutie er uiteindelijk 'als vanzelf' zou komen. Een probleem van de 'brave, new world' was bovendien het fenomeen van de massa, gepaard aan de massale mechanisering en automatisering. Toen die twee grote systemen, liberalisme en communisme, beide kinderen van 1789 en opgegroeid in de 19e eeuw, niet helemaal bleken te voldoen - het liberalisme gold algemeen als uit de tijd, het communisme volgens velen als onmenselijk - was de tijd gekomen voor een ingreep. Een historisch, wilskrachtig en vitaal handelen. Of we nu termen gebruiken als vitalisme, voluntarisme, existentialisme of idealisme, belangrijk is dat het leven en de jeugd centraal stonden. Aan rechtse én linkse zijde. Er werden kansen geboden tot bepaald sterke daadkracht; daarbij kwam de uitdaging antikapitalistisch zonder marxistisch te zijn.

Een elementair kenmerk van de gestalten die de conservatieve revolutie aannam tijdens het interbellum was het irrationele en met name de weigering zichzelf te legitimeren in naam van algemeen geldige principes. Het principe van de mondiale homogeniteit van het liberalisme werd daarmee verlaten en de vorm die het marxisme eraan gaf niet aanvaard.

In 1939 maakte De Man dezelfde analyse van het parlementarisme als Carl Schmitt: het parlementaire halfmond was niet langer een forum voor rationele discussie tussen beschaafde burgers, zoals in de 19e eeuw, het was een lobbykamer geworden. Beiden zagen daarin geen aanleiding om de zeggenschap van het individu te versterken, maar wel om de overkoepelende staat sterker te maken, terwijl de enkeling als persoon organisch zou verankerd zijn in de gemeenschap.

Het inruilen van een discours van redelijkheid en universalisme voor één van macht en nationalisme werd natuurlijk naar perverse dieptepunten gevoerd door een beweging als die van Hitler. (Daarom was het katholieke antimodernisme, dat zijn oorsprong reeds veel vroeger vond, toch al veel meer universalistisch georiënteerd.)

De filosoof Herman Jan De Vleeschauer, professor aan de universiteit van Gent, bracht met name de verwarring in de hedendaagse filosofie voor het voetlicht. Een verwarring met als centraal kenmerk de verwerping van rationalisme en positivisme. Tijdens de oorlog stond hijzelf met beide voeten in de collaboratie. De door hem opgemerkte opgang van nieuwe mystiek en nieuwe zingevingen stond allerm minst los van de lijnen die door de conservatieve revolutie in haar jongste vormen werden gevolgd. De respectabele kwaliteiten van een intellectueel liepen in dit geval, en niet alleen hier, over in bedenkelijke politieke keuzes.

Ook Max Lamberty, de zogenaamde filosoof van de Vlaamse Beweging, heeft de ideologische evoluties tegen de achtergrond van het Europese denken in het algemeen en hier het Duitse in het bijzonder willen verklaren. Denkbeelden, begrippen en hun onderlinge combinatie kunnen een eigen dynamiek ontketenen voor we het zelf beseft-

fen. Ik denk dat dit inderdaad opgaat voor bijvoorbeeld de grijze zone rond de begrip-
pen volk en ras in het spreken en denken van toen. Waar Lamberty stond is voor mij
niet ondubbelzinnig duidelijk. In de flamingantische sociaal-democratie? Met zijn
idealistische benadering van maatschappelijke fenomenen was hij wel verwant aan De
Man. In zijn geschrift *Heerschappij en nood der ideeën of Twintig jaar Europeesche geschiedenis* uit
1935 leek hij de hoop op een nieuw religieus bewustzijn uit te spreken. De Man
vertoonde eveneens respect voor het geloof. In elk geval zag Lamberty slechts heil in
een nieuw, de mensheid omvattend idee dat een alternatief kon bieden voor andere
waanideeën. Het socialistische idee?

Zó gezien vertoefde een figuur als De Man met zijn evoluerende opvattingen over
socialisme slechts in de nabijheid van en nooit echt in de revolutie van rechts. Maar
zijn herformulering van het socialisme is wel totstandgekomen binnen een specifieke
ideeënhistorische context; deze die ik zonet heb proberen te schetsen. Een context
waarin de neiging zich zoveel mogelijk te onttrekken aan de economistische en mate-
rialistische vertogen van al of niet marxistisch links en gematigd rechts en greep op de
complexe moderne wereld te krijgen opvalt. Ont-economisering dus. Volk, ras, maar
ook ethos, waarden, traditie, gemeenschap,... als alternatieven voor economische groot-
heden. Wie de economie nationaliseert of socialiseert doet al aan onteconomisering:
politieke criteria overwoekeren al gauw economische beleidslijnen. Ik kom daar nog
op terug.

De intellectuelen die ik bestudeerd heb werden haast allen geboren tussen 1880 en
1900. De jongsten behoorden tot de zogenaamde 'generatie 1914', voor wie de oorlog
een 'fait primitif' was, een gebeurtenis die de kijk op de wereld tekende. Dat conflict
heeft niemand onberoerd gelaten. Het heeft duidelijk gemaakt welke de structurele
zwaktes waren van de samenleving daarvóór. Het heeft nieuwe politieke maar ook
dieperliggende sociologische, culturele en mentale problemen tevoorschijn geroep-
pen. Voor Vlaanderen was er bovendien het activisme dat de Vlaamse Beweging radica-
liseerde en vele Vlaamsgezinden sowieso in een conflictrelatie met de Belgische en
burgerlijk-liberale samenleving bracht.

Waren de intellectuele woordvoerders van de Nieuwe Orde revolutionair en dus op
hun manier progressief? Een vraag die een taboekarakter heeft. Zij is bevreemdend en
onrustwekkend omdat we gewoon zijn progressiviteit als een in aanleg eenduidig
positief concept te beschouwen. Maar hoeven we bang te zijn van die vraag, ook al
willen we verontschuldigen noch veroordelen wat we ideologisch onaanvaardbaar
vinden? Neen denk ik, als we inzien dat progressiviteit in een volstrekt waardenneu-
traal opzicht kan begrepen worden, dat zij meerdere gezichten heeft en dat men er
verschillende kanten mee op kan.

Bij dit alles is het nog maar de vraag of De Mans teruggrijpen naar het reële humanisme
van de jonge Marx (wiens vroege geschriften pas in 1927 waren ontdekt) moet begre-
pen worden als een opmaat van een ruk naar rechts. Zijn opvatting was dat humanisti-

sche ideeën die eens door de burgerij gedragen waren, zoals vrijheid, gelijkwaardigheid en menselijke waardigheid, opnieuw moesten gevaloriseerd worden in het teken van een socialistische hervorming. Het is natuurlijk erg verleidelijk om met De Mans latere evolutie in het achterhoofd deze herziening van het marxisme als een pleidooi voor een gevoelsmatige, irrationele revolutie te beschouwen, een revolutie die qua karakter en symboliek verwant zou zijn met het fascisme. Maar dan moet men wel bereid zijn tot grove simplificaties, die vandaag nog alleen leven bij enkele nostalgische orthodoxe marxisten.

De religieuze connotatie van het woord orthodox lijkt me wel treffend. De onvolprezen Duitse essayist Sebastian Haffner (Raimund Pretzel) schreef in zijn memoires heel raak over de verknochtheid na de Eerste Wereldoorlog van een belangrijk deel van de Duitse arbeidersmassa aan Sint-Marx, de door hem geprofeteerde onontkoombare ondergang van het kapitalisme en de triomf van de collectivistische samenleving⁽⁶⁾. Dit blinde geloof, zo stelde Haffner vast, heeft haar ongeschikt gemaakt voor enige actieve ingreep in Duitslands politieke lot in de jaren '30. Dat het humanistische socialisme ertoe strekte de onderdrukten in slaap te wiegen is dan ook een misplaatst verwijt van deze zijde. Marxisme werkte niet alleen als opium voor het socialisme, maar ook als opium voor de democratie. Het is dan ook belangrijk voor een eerlijke beoordeling van De Mans houding en die van anderen, om niet te vergeten dat het attentisme van de Belgische communisten na 28 mei 1940 tot minstens begin 1941 eveneens dubbelzinnig was. Stalin was nog tot de aanvang van operatie-Barbarossa in juni 1941 Hitlers objectieve bondgenoot.

Zo is het ook niet meer dan consequent om de totalitaire tendensen die Eric Rosseel, professor arbeidspsychologie aan de VUB, in elke vorm van ethisch socialisme meent te onderkennen⁽⁷⁾, als minstens even kenmerkend te bestempelen voor socialisme en communisme in het algemeen. Want bij die stromingen of vertakkingen ervan wordt altijd in naam van het collectief en van één of ander algemeen belang aan de vrijheid gemorreld. De zogenaamde positieve vrijheid wordt dan altijd uitgespeeld tegen de eerder negatieve vrijheid van het liberalisme.

De Man, zijn plan en de tijdgeest

De Mans sterk flamingantische, ja zelfs zijn federale opstelling vanaf 1938 kwamen niet alleen voort uit overtuiging, maar hadden ook ongetwijfeld tot doel de politieke agenda bij te benen. Hetzelfde kan gesteld worden van zijn wending naar de middenklassen al enkele jaren daarvoor. Is dat fascisering? Zijn erkenning en waardering van nationale gevoelens ontspoorde nooit in extremisme. Inzake nationalisme en Vlaamse kwestie was hij gematigd. Daar zie ik geen verband met de extreme posities binnen of buiten de rechtse revolutie. Maar terwijl hij zich aanvankelijk een tegenstander van fascisme toonde en bereid was mee te draaien in de parlementaire democratie, is zijn houding

Hendrik De Man op één van zijn vele meetings over het plan, Aalst, ongedateerd

tegenover het parlementarisme vanaf 1937 op zijn minst cynisch. (Waarbij ik in het midden laat hoeveel van zijn partijgenoten zich in de eerste plaats socialist dan wel sociaal-democraat noemden.)

Ik heb al herhaaldelijk gewezen op het aanvoelen van De Man en anderen van de overlappingen van socialisme en fascisme en aanverwante stromingen. Ik heb het daarbij uiteraard niet over een absurde gelijkstelling van beide. Maar het percipiëren van gemeenschappelijk terrein heeft De Man er volgens mij in niet geringe mate toe gedreven het socialisme bij te sturen om geen terrein te verliezen. Uiterst-rechts was in zijn ogen een uitdaging voor het socialisme en dat is veelbetekenend. De Man was niet antisocialistisch, niet principieel elitair communautaristisch of antirationalistisch, maar wel antiliberaal. Bepaalde nieuwe klemtonen inzake elite en gemeenschap hebben bovendien terecht vragen opgeroepen. Ze kunnen mee een verklaring bieden voor zijn nefaste keuze in 1940.

Bij het wikken en wegen van De Mans standpunt in 1940 blijft het eveneens belangrijk oog te hebben voor de houding van de actoren tegenover de revolutie van rechts vóór de oorlog: deze was mee bepalend voor de mate van bereidheid tot samenwerking met de Duitse bezetter in 1940 en daarna. Zo wou de regering-Pierlot, toen na de Franse overgave alle hoop verloren scheen, naar België terugkeren en zich verzoenen met Leopold III. Maar dit voornemen werd al in een verder stadium gemaakt dan de bereidheid tot overgave van Leopold III en zijn raadsman De Man. Er was bij de eerste sprake van een grotere weerstand tegen samenwerking of een vergelijk met nazi-Duitsland dan bij de laatsten. Hun vooroorlogse opvattingen over de parlementaire democratie waren daar niet vreemd aan.

Uit het voorgaande wil ik één onderdeelje, namelijk het plan, verder uitwerken om aan te geven op welke lijn men De Man volgens mij moet plaatsen. Ik ga verder in op de betekenis van nationalisering of socialisering van de economie binnen een tijdgeest die niet ophield met het interbellum. Het plan voorzag een versterking van het gezag, impliceerde een verzwakking van het parlement en de partijen, bouwde voor een deel het corporatisme in de staatsstructuur in en stevende af op een ingrijpende overheidsinmenging in de economie.

Nog veelzeggender dan een beoordeling ervan achteraf is het oordeel dat tijdgenoten nog vóór de oorlog uitspraken over de socio-economische herstructurering die het plan voorzag en over de ideologische omkadering ervan. Emile Vandervelde, voorganger van De Man als BWP-voorzitter en socialistisch reformist, kon zich niet vinden in het plansocialisme onder meer wegens de grote staatsmacht die het inhield. Bij Camille Huysmans, een zwaargewicht binnen de BWP, viel wat hij als de verrechtsing van De Man beschouwde, niet in goede aarde. Hij stond met die afwijzing niet alleen⁽⁸⁾. De liberaal Marcel-Henri Jaspar wilde wel voorbij het marxisme gaan met De Man, maar niet tot aan het fascisme⁽⁹⁾. Ook de liberale ULB-hoogleraar, Hubert Speyer, was weliswaar bereid om het corporatisme tegemoet te komen door de installatie van advies-

raden van werkgevers en -nemers, maar vond gevolmachtigde commissarissen met regeringsbevoegdheid toch wel wat ver gaan. De soevereiniteit van het parlement bleef in zijn model centraal staan. Zelfs een katholieke intellectueel als Florent Peeters, tegenstander van Hitler maar leiders als Salazar en Dollfuss niet ongunstig gezind, wees op het totalitarisme van het Plan van de Arbeid.

Toch kreeg De Man de BWP en het Belgische Vakverbond (BVV) mee: tussen 1935 en 1939 vond onder zijn impuls een ommekeer in hun gelederen plaats tegenover de bedrijfsorganisatie, die het sociale overleg op paritaire basis wilde institutionaliseren. In 1939 steunden zij de wet-Heymans dienaangaande en het lag uiteindelijk aan werkgeverszijde dat deze er niet kwam. Jef Rens, die zich in 1940 scherp zou distantiëren van De Man en diens besluit tot ontbinding van de BWP, en die in de Belgische emigratie tijdens de oorlog een belangrijke rol zou spelen, stond vóór deze pijnlijke scheiding der geesten zij aan zij met De Man.

Maar laat ons het ruimere perspectief van de tijdgeest die naar nationalisering of socialisering van de economie (of van de samenleving in haar geheel) tendeerde niet uit het oog verliezen. Bij de vaststelling van de niet onwelwillende belangstelling in alle bevolkingslagen voor de politieke evoluties in landen als Duitsland en Italië, is het mij niet te doen om wie dan ook uit of in de wind te zetten, noch om de indruk te wekken dat protest ontbroken zou hebben. Wel stel ik een groot debat vast waarvan de kiemen natuurlijk al gelegd waren vóór de Eerste Wereldoorlog, maar dat pas na 1918 echt op gang kwam om in de jaren '30 zijn hoogtepunt te bereiken. Samengevat ging het om een aanval op het liberale, burgerlijke maatschappijmodel, een erfenis uit de voorgaande eeuw, een model dat volgens velen er onvoldoende of niet snel genoeg in slaagde de nieuwe, emanciperende sociale lagen op te nemen, de kloof tussen werkende en bezittende klasse te dichten, en de werkende klasse ervan te overtuigen dat ook haar belang en toekomst gelegen was in het onversneden parlementarisme, als dit maar bereid was consequent te zijn met de eigen beginselen. Door links en vooral uiterst-links werd de markt niet beschouwd als de plek waar het arbeidersbelang het beste gediend werd, evenmin als het parlementaire halfgrond. Gematigd links dacht voorlopig te kunnen volstaan met sociale wetgeving en sociaal overleg, waarvoor het pragmatische België inderdaad het geschikte terrein bood. Het plansocialisme van De Man en anderen wilde dieper ingrijpen, zonder weliswaar over te gaan tot collectivisering, maar wel door het verregaand aan banden leggen van de liberale economie. De overheid moest investeren, nationaliseren, reguleren in naam van het collectieve belang. De planisten kregen electoraal de wind in de zeilen toen het socialistische reformisme niet meer scheen te volstaan.

Aan conservatieve zijde, extreem of gematigd, viel evenzeer een hang naar dirigisme en corporatisme (met eigen accenten) te bespeuren, zij het om deels andere motieven. De nationalisering van de samenleving vond ook plaats in landen die niet onder de laars van fascisme of communisme lagen. Die evolutie voltrok zich in de jaren '60 en er kan gesteld worden dat vanaf de jaren '30, toen de naam Keynes al op ieders lippen lag, tot

ver na de Tweede Wereldoorlog er in dit opzicht een onafgebroken lijn liep. In de traditionele geschiedschrijving bestaat nog teveel de neiging om 1945 te beschouwen als het begin van een nieuw hoofdstuk, maar dat verdient dus enige correctie.

Jef Rens, die ik al vernoemde, stond tijdens de oorlog aan de andere kant van het front dan De Man. Hij was secretaris-generaal van de 'Commission pour l'Etude des Problèmes d'Après-Guerre' (CEPAG), die actief was van 1941 tot 1944⁽¹⁰⁾. Deze commissie werd opgericht door de Belgische regering in ballingschap en stond in voor het voorbereiden van de naoorlogse economische en sociale ordening van België. Niet toevallig zaten er een aantal demanisten in, zoals naast Rens, Paul-Henri Spaak en Max Buset. Voorzitter was niemand minder dan Paul Van Zeeland, de katholieke tegenhanger inzake devaluatie- contra deflatiepolitiek, structuurhervormingen en overheidsinmenging. De geest van De Man waarde net als die van Keynes door deze commissie. De impact ervan op de besluitvorming na de bevrijding mag waarschijnlijk niet overdreven worden, maar vertolkt wel een tijdgeest en die geest zou op langere termijn doorzetten. De beginselverklaring van de commissie is verhelderend: tussen liberalisme en totalitarisme moest een derde weg bewandeld worden. Weer eens een derde weg, een oude en toch altijd weer voor nieuw gebruikte formule.

De continuïteit van het vooroorlogse debat en de evolutie na 1945 worden nog duidelijker als men inziet dat de overlegeconomie ook wezenlijk neocorporatistische kenmerken had, dat ze voortbouwde op de plannen tot bedrijfsorganisatie van het decennium vóór 1940. Dit neocorporatisme kwam voort uit het conservatieve, antiliberaal discours en werd na 1945 vooral gedragen door de christen-democratie. Door haar progressieve, sociale en democratische gezicht was zij precies de meest invloedrijke vertolker en voortzetter van dit drastisch aangepaste gedachtegoed.

Rechtse en linkse verstaatsingstendensen en controle-ijver gingen zij aan zij in dit decennialange proces. Frappant voorbeeld: de in 1933 door het Mussolini-regime opgerichte staatsholding 'Istituto per la Ricostruzione Industriale (IRI)' bleef na 1945 bestaan en groeide zelfs uit tot Italië's grootste werkgever, die de nationale economie nog niet weinig controleerde.

In tegenstelling tot de opportunistische toenadering van zelfverklaarde liberalen tot het fascisme, die zich zodoende alleen maar verwijderden van de principes waarop ze beweerden te steunen, was er bij katholieken en ook wel bij socialisten een affiniteit met een aantal oogmerken van rechts-revolutionaire bewegingen en regimes, welke wezenlijke verschillen er daarnaast ook mochten bestaan.

Zowel De Mans nationale socialisme als de gemengde economie van na de oorlog konden alleen maar succesvol zijn bij de gratie van een sterke overheid die een welomschreven territorium controleerde zonder grensoverschrijdende invloeden. Dit hoefde helemaal geen aanleiding te zijn voor eng nationalisme of erger. Wel ging de kracht van deze systemen teloor door de impact van een internationale economie die grens noch autoriteit kende. De altijd al precaire relatie tussen intern en extern evenwicht: een sociaal uitgebalanceerde en gecorrigeerde samenleving aan de ene kant en een

stabiele wereldhandel aan de andere, dwong tot keuzes. De Man en de socialisten hadden met de nationalisering van het krediet niet in de eerste plaats de handhaving van de vaste wisselkoersen op het oog, maar veel meer een soepele financiering van hun ambitieuze maatschappelijke projecten, het behoeden van de binnenlandse markt en volledige werkgelegenheid. Wanneer hij na de oorlog pleitte voor een mondiale economie koppelde hij die aan de oprichting van mondiale organisaties en nationalisaties van bedrijven en sectoren (men zou bij deze wereldwijde socialisering dan kunnen spreken van mondialisaties). Aan het planisme zelf veranderde hij dus niet zoveel, hij verruimde het alleen. De gemengde economie is trouwens de facto, in tegenstelling tot zijn voorstellen, totstandgekomen binnen nationale staten. Ook nu klinken binnen ruimere regionale verbanden, zoals de Europese Unie, pleidooien voor protectie en inmenging van de EU-overheid die een continentaal planisme denkbaar maken.

Het hele actuele debat rond de globalisering gaat daar onder meer ook over. In de zeer heterogene groep van antiglobalisten treft men zowel extreem en klein links als extreem rechts aan. Hun onderlinge radicale tegenstellingen wil ik niet onder tafel vegen, evenmin als hun onmiskenbare verbanden. De verwijten aan het IMF, de Wereldbank en de Wereldhandelsorganisatie roepen herinneringen op aan De Mans aanklacht tegen wat hij noemde de geldmuur van de 'haute finance' en de plutocratie.

- (1) Dit artikel geeft de lezing weer die ik hield tijdens de studiedag van de Vereniging voor de Studie van het Werk van Hendrik De Man op 17 november 2001. Zowel die lezing als dit artikel zijn gesteld in mijn persoonlijke naam en de vermelding van mijn beroepsactiviteit bij de Nationale Bank van België is dan ook uitsluitend ter informatie. De originele tekst van deze lezing werd gepubliceerd in het *Bulletin van de Vereniging voor de Studie van het Werk van Hendrik De Man*, 27(november 2001), pp. 74-88. Voor dit artikel werd hij hier en daar aangepast of ingekort. Voor gedetailleerde referenties van de bronnen voor dit onderzoek verwijs ik naar mijn boek: *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum. Ideeënhistorische bijdragen*, Leuven-Leusden: Acco, 1999 en mijn artikel: Voor de natie, tegen het nationalisme. Hendrik De Man en de Vlaamse beweging. In: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 57(1998)4, pp. 193-215. Alleen naar werken die daarin niet vermeld staan, wordt verwezen in voetnoot.
- (2) M. BARRÈS, Que faut-il faire? In: *Le Courrier de l'Est*, 2e série, 12.05.1898; E. CORRADINI, Principii di nazionalismo. In: *Discorsi politici (1902-1923)*, Florence, 1923, pp. 100-101, het gaat om een rede gehouden op 3 december 1910 op het Nationalistisch Congres van Florence; Z. STERNHELL e.a., *Naissance de l'idéologie fasciste*. [Paris]: Fayard, 1989, pp. 34-35, 455, noten 18-19.
- (3) In de briefwisseling tussen De Man en Mussolini (het gaat om welgeteld twee brieven met een geringe informatieve waarde: Mussolini aan De Man op 23.08.1930 en De Man aan Mussolini op 21.07.1930) ziet Sternhell genoeg aanwijzingen om verzekerd te zijn van de ideologische verwantschap van beide mannen. Z. STERNHELL, *Naissance [...]*, pp. 438-439. Zijn these met betrekking tot onder meer De Man heeft hij daarvoor al uiteengezet: Z. STERNHELL, *Ni droite, ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Paris: Seuil, 1983.
- (4) Zie bv.: D. PELS, De redelijkheid van het fascisme. In: *Socialisme en democratie*, 39(februari 1982), pp. 58-68.
- (5) L. MAGITS (ed.), *Hendrik De Man. Persoon en Ideeën II. Psychologie van het socialisme*, Antwerpen-Amsterdam: Standaard Uitgeverij, 1974, p. 166.
- (6) S. HAFFNER, *Het verhaal van een Duitser 1914-1933*, Amsterdam: Roularta, 2000, p. 73.
- (7) E. ROSSEEL, *Ethisch socialisme in Vlaanderen*, Brussel: VUBPress, 1996.

- (8) J. HUNIN, *Het enfant terrible Camille Huysmans 1971-1968*, Amsterdam: Kritik, 1999, pp. 326-330.
- (9) J. HUNIN, *Het enfant [...]*, p. 329. Jasper had het over *Au-delà du marxisme*, de titel van de Franstalige uitgave van De Mans *Psychologie van het socialisme*.
- (10) D. DE BELLEFROID, *La commission pour l'Etude des Problèmes d'Après-Guerre (C.E.P.A.G.) 1941-1944*, UCL, licentiaatsverhandeling, 1987.

Julien Schillemans, visionair architect en wereldburger

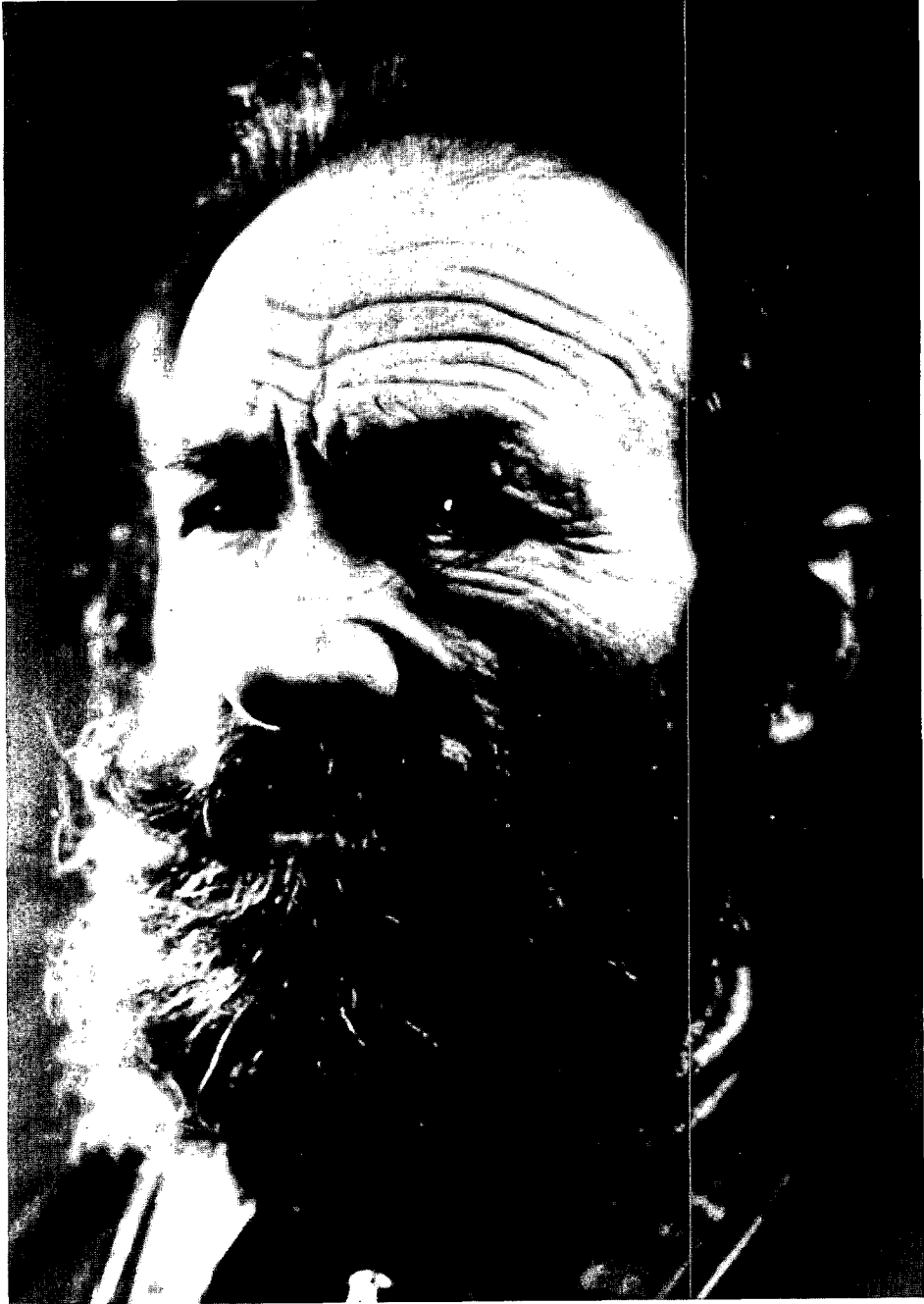
Dirk Thiers, architect-asp. stedenbouwkundige

Na tien jaar onderzoek blijft Schillemans mij nog steeds intrigeren. De reden hiervoor is zijn ongebreideld enthousiasme en idealisme. Zijn passionele verhouding met het leven stond in het teken van de wil om positief te leven. Gezien de huidige evolutie op maatschappelijk vlak kan Schillemans een voorbeeld zijn voor velen.

Julien Schillemans werd geboren te Ranst in 1906. Zijn moeder, Maria Peeters, was afkomstig van dit Kempische dorp ten oosten van Antwerpen. Zijn vader, Aloysius, was bouwvakker, plafoneerder en afkomstig van Borgerhout. Julien was het eerste kind en kreeg nog een broer, Jos, die later ook bouwvakker werd. Niet lang na zijn geboorte verhuisde het gezin naar de randgemeente Deurne, een dichtbevolkte en socialistisch getinte gemeente grenzend aan Antwerpen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vluchtte de familie naar Nederland. Toen Julien zestien jaar was stierf zijn vader en moest hij plots instaan voor het onderhoud van het gezin.

Hij werd aanvaard als tekenaar op een groot architectenbureau, dat van de bouwmeesters Victor Cols en Arthur De Roeck in de Schermerstraat in hartje Antwerpen. Cols & De Roeck was verantwoordelijk voor een aantal sociale woningbouwprojecten begin jaren '20 en had ook vele industriële opdrachten⁽¹⁾. Het was een bureau waar de meest grootschalige opdrachten binnenkwamen. Schillemans werkte mee aan het ontwerp van de oude Ford-fabrieken in de Antwerpse haven en leerde op heel ambachtelijke wijze het *métier* van bouwmeester. Zijn eenvoudige achtergrond maakte dat hij enorm gevoelig was voor de sociale omstandigheden zoals die in het naoorlogse Antwerpen

Julien Schillemans met zijn vrouw Germaine Hofman (collectie erfgenamen G. Hofman)

Leo Frenssen, 1880-1946 (collectie H. Frenssen)

bestonden en dat hij zich tot het socialistische gedachtegoed bekeerde. Binnen de allesoverheersende katholieke moraal van die tijd was dit haast een vrijbuitershouding. Op het bureau was dat natuurlijk geweten en hij werd meermaals belast met het ontwerpen van kerken, zoals de Rozenkranskerk in Wilrijk en de Sint-Laurentiuskerk in Antwerpen. Een medewerker bevestigde dat Julien zich tot hoofdontwerper had opgewerkt en vrij spel kreeg voor het ontwerp van meerdere opdrachten⁽²⁾. Het 'Permeke'-benzinstation aan de Boomse Steenweg op een boogscheut van het Maison Guiette van Le Corbusier behoort tot zijn betere werk. Op het bureau noemde men hem ondertussen 'de hand'.

Hij tekende de plannen voor de heraanleg van de Linkeroever waarvoor in 1930 een internationale wedstrijd was uitgeschreven. Le Corbusier en Huib Hoste behoorden tot de grote schare mededingers. Julien kreeg in dat verband carte blanche van zijn bazen en tekende de perspectieven; de overige medewerkers kleurden de plannen in met aquarelverf⁽³⁾. De jury besloot echter geen eerste prijs toe te kennen. Wel kreeg Cols & De Roeck de eerste vermelding. De ontwikkelingsmaatschappij voor de Linkeroever, IMALSO, gaf nadien het bureau wel opdracht om enkele gebouwen te realiseren. Andere ontwerpen zijn een café-restaurant op de Linkeroever en enkele paviljoenen met uitzicht op de oude stad Antwerpen aan de overzijde van de Schelde.

Op achttienjarige leeftijd schreef Schillemans zich in voor een schildersopleiding aan de Academie voor Schone Kunsten, maar bleef werken op het architectenbureau. Aan de academie kreeg hij les van baron Opsomer en was hij bevriend met Henri Van Straeten. Hij moet ook Herman Van de Reeck gekend hebben⁽⁴⁾. Van de Reeck, Vlaams-nationalist, zou later door de politie neergeschoten worden tijdens een betoging in Antwerpen. Rond die tijd moet Schillemans bevriend geraakt zijn met Walter Van den Broeck, Flor Laforce, Victor Blommaert en later met de jongere Renaat Braem, die allen een architectenopleiding volgden. Van den Broeck realiseerde enkele modernistische, bakstenen burgerwoningen met een minutieuze detaillering. Schillemans en Van den Broeck waren hechte vrienden en hebben wellicht samen teksten geschreven voor architectuurtijdschriften. Julien was student maar stond als bouwkundige met beide voeten in de bouwwereld. Zodoende kon hij zijn picturale talenten ontplooiën en werd hij een volleerd kunstenaar-bouwmeester. Hij was een primus inter pares in vele schoolvakken. Zijn leergierigheid bleek uit zijn onstuitbare drang internationale tijdschriften over bouwkunst en alles wat daarmee te maken had te bestuderen. Vele kleine details geven ons een beeld van een uiterst gedreven jonge persoonlijkheid die dynamiek en positivisme tot zijn handelsmerk maakte. Hij deed in eigen naam mee aan wedstrijden die hij dikwijls won, zoals deze voor een gemeenschapshuis te Deurne (in 1927), waarbij hij een numerieke of digitale klok tekende⁽⁵⁾. In die periode zou hij ook meegedaan hebben aan een wedstrijd voor sociale woningbouw met een inzending met als titel 'Bliksem'⁽⁶⁾. Zijn picturale werk, in de vorm van kleurrijke beelden, ken-

merkt zich door zelfportretten, 'ensoriaanse' visioenen en gemaskerde figuren.

In 1928 had Schillemans - 22 jaar oud - bij het beëindigen van zijn studies een eerste bouwaanvraag ingediend bij het gemeentebestuur van Deurne voor het bouwen van een zesverdiepingenflat. Het gelijkvloers en de eerste verdieping waren bedoeld als 'maisonnette' en als eigen woning. Daarboven kwamen nog vier appartementen. De bouwaanvraag werd geweigerd wegens te vooruitstrevend en te hoog. Teleurgesteld trok hij naar Duitsland, een reis betaald met zijn prijzengeld. Het Bauhaus te Dessau en Berlijn moet op hem een grote aantrekkingskracht hebben gehad. Hij zou toen zijn medewerking verleend hebben aan 'Das Neue Frankfurt' van architect Ernst May, een van de eerste realisaties van modernistische, sociale stadsuitbreiding van dergelijke schaal in Europa.

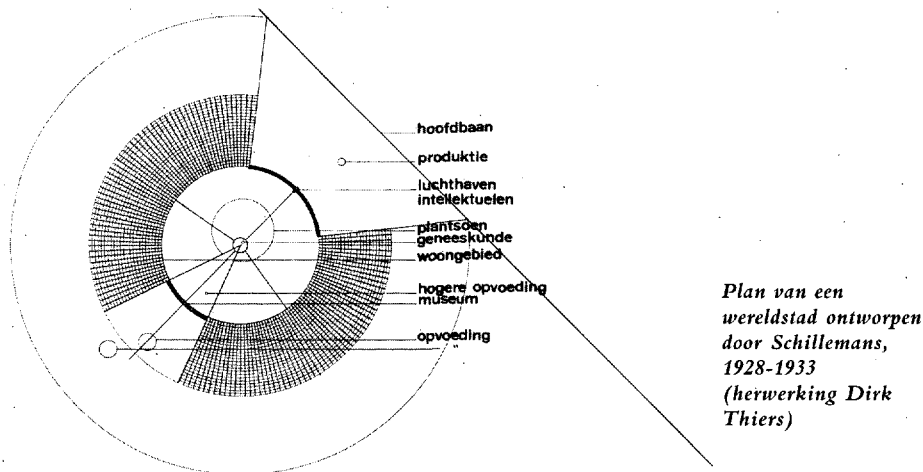
In de zomer van 1929 leerde hij tijdens een kanotocht op de Damse vaart zijn latere vrouw, Germaine Hofman, kennen. Zij was een dochter van een politiecommissaris uit Elsene. Samen trokken ze er vaak voor enkele maanden op uit naar Frankrijk, Duitsland en Scandinavië. Twee jaar later trouwden ze.

Schillemans was een verwoed watersportliefhebber en hield van de natuur. Het contrast tussen het stadsleven en de wijdse, ongerepte natuur werd een hoofdthema in zijn leven.

De reden voor de blijvende interesse in Schillemans is zijn idee voor de creatie van nieuwe wereldsteden. Hij ontwikkelde tijdens zijn academietijd een utopisch plan voor wereldsteden en vervoegde daardoor een aantal historische voorgangers die zich bezighielden met de sociale utopie. Zijn ontwerp kenmerkt zich door een doorgedreven rationeel karakter en zijn gedetailleerdheid, maar ook door een schilderachtige poëzie. Het werd in 1930 tentoongesteld in het Paleis van Schone Kunsten te Brussel in een grote overzichtstentoonstelling en te Antwerpen. Waarschijnlijk heeft hij nadien zijn plan verder uitgewerkt⁽⁷⁾.

Het project van Schillemans stelde voor de gehele wereldbevolking onder te brengen in enkele nieuw te bouwen wereldsteden, gesitueerd in een gematigd klimaat. Hij vond het economisch onverantwoord teveel energie te verspillen aan verwarming en warme kleding indien dit kon vermeden worden door de wereldsites bewust uit te kiezen. Het sociale onderscheid tussen de mensen op basis van hun kleding zou dan ook gereduceerd worden, geheel gelijklopend met het bekende marxistische ideaal. Een nog idealer klimaat zou toelaten dat iedereen halfnaakt kon lopen; Schillemans was een overtuigd naturalist en hij zocht eenheid met de hem omringende natuur. De totale wereldbevolking zou dus volgens dit project in een nabije toekomst geconcentreerd gaan wonen, en er zou tegelijk ruimte overblijven voor een ongerepte natuur. De wereldsteden waren concentrisch van opzet en gebaseerd op het samenvoegen van radiale, lineaire steden rond een groot landschappelijk park⁽⁸⁾.

Het ragfijne, uitgebreide netwerk van lineaire steden en snelwegen heeft als gevolg dat

Plan van een wereldstad ontworpen door Schillemans, 1928-1933 (herwerking Dirk Thiers)

er een evenwicht ontstaat tussen de stedelijke cultuur en de natuur. Er is gelegenheid deel te nemen aan het stedelijke leven en er is mogelijkheid om zich af te zonderen, te mediteren. In het centrumpark bevinden zich de hoogste verwezenlijkingen van het menselijk vernuft, namelijk de onderwijs- en de medische infrastructuur. Geënt op de centrale concentrische metrolijn en snelweg bevinden zich de cultuurgebouwen. Dit zijn stedelijke sociale verzamelcentra in de vorm van een gebouw met drievoudige radiale vleugels. Ze omvatten, naast hotels, ook studio's voor alleenstaanden, studenten en ouderen en grote eetzaal voor zo'n twaalfhonderd vijftig personen. Eten in beperkte huiskring blijft mogelijk, maar krijgt een publieke dimensie in deze massale eetruimte. Onderaan het gebouw, grenzend aan de sportparken bevinden zich grote spektakelzalen: evenementenhallen, cinema's en andere stedelijke ontmoetingsplaatsen.

Grote wandelterrassen zien uit op het onaangetaste landschap dat slechts doorsneden is door kanalen en snelwegen. De stad van langgerekte woonsteden zweeft boven het landschap. De begane grond behoort aan iedereen. De metrolijn volgt ondergronds de lijnsteden. Op het gelijkvloers vinden we snelwegen; op enkele hogere duplexniveaus zijn parkeergarages. De woningen hebben alle een leefruimte van een dubbele modale hoogte en een gelijkaardig hoog dakterras, zo ontstaat een riante manier van wonen die zelden te vinden is in hedendaagse hoogbouw. Het aantal slaapkamers per wooneenheid varieert naargelang het aantal kinderen, er is geen sprake meer van plaatsgebrek. Het overwegend horizontale karakter van de lijnsteden wordt in evenwicht gehouden door het verticalisme van de gevels. De lijnsteden zijn een afwisseling van daktuinen en leefruimtes met grote glaspartijen. De kleinburgerlijke, puriteinse levensstijl van onze bekende wereld is hier nergens terug te vinden.

Het geheel was duidelijk een uiting van een idealistisch streven naar een eengemaakte

wereld van gelijkwaardige mensen. Iedereen zou in perfecte harmonie naast elkaar leven en profiteren van de gemeenschappelijke voorzieningen

In verband met zijn afgewezen bouwaanvraag (1928) voor de zesverdiepingenflat, veranderde Schillemans in 1930 een en ander aan zijn plan. Hij had enorm veel ervaring opgedaan tijdens zijn buitenlandse reizen. Het bouwplan oogde nu matuur en getuigde van een grote gevoeligheid en werd ditmaal goedgekeurd. Schillemans liet er geen gras over groeien en begon onversaagd aan de bouw van zijn woning. Hij bouwde ze eigenhandig, met de hulp van vrienden en gebruikte daarbij experimentele bouwtechnieken, zoals een verloren bekisting van oude benzinebussen. Door gebrek aan geld kon hij enkel de twee eerste bouwlagen realiseren. Erboven werd dan maar een dakterras gemaakt in afwachting van verdere voltooiing. De woning is later enkele malen verbouwd maar vraagt nu dringende bescherming. Deze eerste, eigen woning, Vansteelandstraat 88 te Deurne, was een duidelijke uiting van het Nieuwe Bouwen met een uitgesproken keuze voor eerlijke materialen zoals gewapend beton en glas. Deurne kreeg hierdoor een vroeg voorbeeld van de internationale stijl van het modernisme. Vandaag valt de woning op door het ingenieuze samenspel van verschillende niveaus en de specifieke benaderingswijze van ruimten.

Na de voltooiing van de werkzaamheden kreeg Schillemans het bezoek van de lokale politicus Leo Frenssen. Renaat Braem had Frenssen uitgenodigd eens een kijkje te nemen bij deze jonge bouwmeester. In de woning had Schillemans zijn wereldstadplannen tentoongesteld en hij kon deze als geen ander verdedigen tegen een in het algemeen sceptisch publiek. Tezelfdertijd zou hij ook de resultaten van de Linkeroeverwedstrijd getoond hebben. Frenssen was zo onder de indruk van het vernuft van Schillemans dat hij besliste een politieke partij op te richten met de realisatie van deze wereldsteden als één van de voornaamste programmapunten. Hij noemde Schillemans zijn geniale, jonge bouwkundige kameraad!

Dit zou een utopie lijken ware het niet dat Frenssen zo'n populaire volksfiguur was die bij de verkiezingen van 1938 in een klap vijf zetels veroverde in de gemeenteraad van Antwerpen en daardoor groter werd dan de toenmalige liberalen. Zijn partij had hij De Teknokraten genoemd: door techniek naar een nieuwe wereldorde; later splitsten de zogenaamde Kosmokraten zich af. De verkiezingsuitslag was een politieke schok die België met verstomming sloeg. Frenssen was als ex-metaalbewerker en stakingsleider berooid op straat terechtgekomen en colporteerde koffiebonen uit Cuba in een oude triporteur waarmee hij heel Antwerpen affietste. Hij verdeelde ook de *Roode Vaan* en was lange tijd lid van de trotskisten binnen de KP van Antwerpen.

Frenssen was bijzonder geliefd bij de bevolking, wat nog zo gek niet is, als we zijn programma erop nalezen. De Teknokraten kwamen op voor een gezonde geest in een gezond lichaam via het tijdschrift *De Voorlichter* dat Frenssen uitgaf, later gevolgd door *De Teknokraat*. Frenssen kwam op voor vrouwenstemrecht en voor de rechten van de

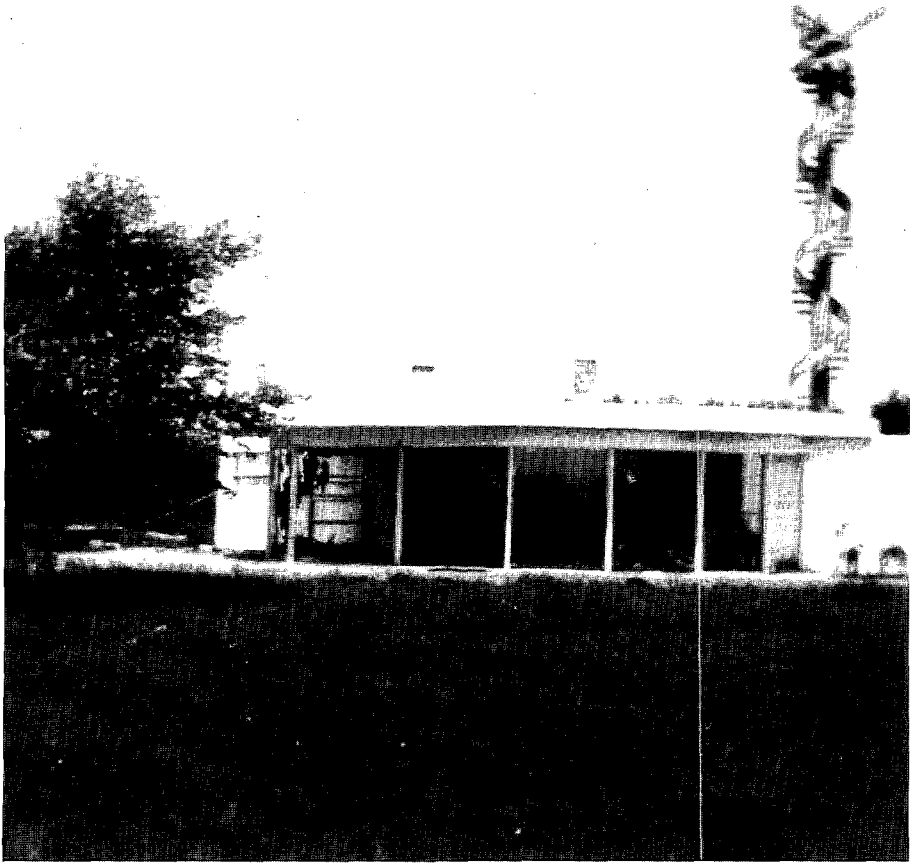
ongehuwde moeder. Hij was extreem pacifistisch en wendde al zijn energie aan om het aanstormende fascisme tegen te gaan. Sociale maatregelen en betere leefomstandigheden voor de arbeiders waren een constante en levenslange bekommernis. De geschiedenis leert ons hier de zogenaamde 'volksgek' Frenssen met enige correctie tot een visionair man uit te roepen die het hart aan de juiste kant droeg. Dit hoofdstuk uit de Antwerpse geschiedenis is bijna zo goed als vergeten maar zou als historisch tegengewicht moeten dienen voor alle uitingen van xenofobie.

Schillemans liet zich niet ompraten om toe te treden tot de Teknokraten. Hij bleef lid van de KP (1931) en overhaalde later architect Braem hetzelfde te doen. Er is een anekdote over Frenssen die later voor de Kamer verkozen werd en zijn vetorecht gebruikte om het spreekgestoelte op te eisen bij het einde van iedere zitting. Hij zou ooit met de trein naar Brussel enkele maquettes van heel België hebben meegezeuld met daarop 'alleen enkele nieuwe steden'. Gaston Eyskens die dit noteerde in zijn dagboek, vond het bij nader inzien nog niet zo'n slecht idee in het licht van de verpauperde 19e-eeuwse steden. Een functionele moderne witte stad in het groen bood duidelijk vele voordelen ten opzichte van de verouderde, kleinschalige, ouderwetse historische steden met donkere woningen waarin de kinderen zich niet kunnen ontplooien. Schillemans slaagde erin via Frenssen stedenbouwkundige ideeën tot op het hoogste politieke niveau vertaald te zien. De milieugerichtheid van dit ideeëngoed kan niet genoeg benadrukt worden.

Door het uitbreken van de crisis zag Schillemans zich echter genoodzaakt de woning die hij nog maar net gebouwd had, te verkopen. Met het geld kocht hij ten noorden van Antwerpen, in de gemeente Sint-Antonius-Zoersel een stuk grond (Raymond Delbekelaan 89). Hij maakte in enkele schetsen duidelijk wat hem voor ogen stond: een ideaalbeeld van een ronde woning temidden van een landschap van heide en dennen. Reeds midden het jaar 1934 staat de familie Schillemans ingeschreven als nieuwe bewoner van de gemeente.

Deze ronde woning is uitzonderlijk wegens haar modernistische karakter. Een 'wind-energietoren' voorzag het huis van 'licht en muziek'. Het zuidelijke terras en de wenteltraptoren zijn duidelijk geïnspireerd op het Russische constructivisme. De woning van Schillemans behoort tot ons Europees erfgoed of mogen we stellen tot het werelderfgoed, hoewel tot nog toe de Belgische overheid niet lijkt te beseffen welke culturele misdaad zich alweer aan het voltrekken is. Na jaren van verwaarlozing en een desastreuze brand is de woning sterk verbouwd. De toren is echter nagenoeg intact gebleven, hoewel hij behoorlijk aan het roesten is. Dringende restauratie en blijvende bescherming dringen zich op.

Schillemans hield zich bijzonder op de hoogte van alle internationale evoluties inzake architectuur en bezocht samen met zijn vrouw per fiets of per motor grote delen van

*Ronde woning Schillemans met windenergiatoren te
Sint-Antonius-Zoersel, 1934-1943 (collectie Dirk Thiers)*

Europa, ook de wereldtentoonstelling in Stockholm gerealiseerd onder impuls van de Zweedse architect Gunnar Asplund. Schillemans liet zich voor zijn ronde woning en voor de realisatie van vele andere zomerwoningen of landhuizen inspireren door wat hij in Scandinavië, via Asplund en de Finse architect, Alvar Aalto, had gezien. Het biomorfe karakter van zijn architectuur nam zienderogen toe. Het functionalisme dat hem zo dierbaar was, kreeg een zachtere aanblik door het gebruik van kronkelende boomstammen als steunende elementen, en door gebogen wanden en zitbanken naast glooiende haardvuren.

In de woning van Bertha Morriëns in Sint-Antonius, de eigenares van een badhuis in de Dambruggestraat te Antwerpen, is zijn architectuurbenadering van een dergelijke vooruitstrevendheid dat een vergelijking met concepten van de huidige Nederlandse architect Rem Koolhaas niet ver weg is. Iedere wand en ieder constructief element kreeg een functionele materialisatie los van de esthetiek. Dit uit zich in een wisselend materiaalgebruik, waarbij een kritische ontwerp houding en vraagstelling voorop stonden. Er is geen vooropgezette stijl of architecturale taal. Het huis lijkt een voorloper van het deconstructivisme.

Schillemans tekende in de loop van de jaren '30 nog enkele privé-woningen. Verder werkte hij samen met Renaat Braem voor Cols & De Roeck aan de wedstrijd voor de Albertinabibliotheek in Brussel in 1937. Hij werkte ook samen met architect Flor Laforce in verscheidene bureaus, waaronder die van de architecten Leurs, Somers en Van Grimbergen⁽⁹⁾.

De kunstenaarswoning Vleeshouwers-Simonart te Schoten dateert van 1933 en bestaat uit twee delen waaraan in 1936 een beeldhouwersatelier werd gebouwd. Een luifel verbindt de woning met het atelier. Het geheel wordt sinds 1995 als enige intacte getuigenis van Schillemans' werk als monument beschermd. De architectuur ervan is verwant aan deze van de Antwerpse architect E. Van Steenberghe en de Brusselse architect L.H. De Koninck. Vleeshouwers had Schillemans leren kennen tijdens de bouw van de Sint-Laurentiuskerk in Antwerpen; we kunnen hem omschrijven als een van de laatste beeldhouwers die konden overleven door sporadisch werk te maken voor de Kerk (naast zijn persoonlijk intimistisch werk).

Het plan van het woonhuis van Geert Pijnenburg (alias Geert Grup) te Kalmthout toont dezelfde kromme boomstam en een naturalistisch modernisme. Pijnenburg was schrijver en voorvechter van de Vlaamse ontvoogdingsstrijd. Alice Nahon en vele andere bekende mensen zoals Paul Van Ostayen, kwamen in dit 'Melkhuisje' bijeen om zich te laven aan de uitgestrekte Kalmthoutse heide.

Recent zijn nog woningen en ontwerpen van Schillemans opgedoken. In 1937 ontwierp hij de woning-Bogaerts in Schoten, met schuine kroonlijsten als een overgang naar zijn biomorfe periode. Grote, enkelvoudige glaspartijen, horizontaal en verticaal pivoterende ramen zijn een vast onderdeel van zijn architectuurtaal. De woning-Lecclerq, iets verder aan de Waterbaan (oude heirweg) in Sint-Antonius-Zoersel werd een

replica van zijn eigen woning op iets kleinere schaal, met een vijver naast het zuiderterras. Deze woningen zijn nog redelijk intact. Schillemans realiseerde hier naar alle waarschijnlijkheid nog twee andere woningen, waarover we echter maar weinig gegevens hebben. Andere bungalows, buitenverblijven van de Antwerpse middenklasse, zijn de woningen Meukens-Spinnox, Seeldrayers en Michielsens

Nog verder aan de Waterbaan stond een middeleeuwse houten heidemolen op het grondgebied van Schilde. In 1937 deed Schillemans een aanvraag tot verbouwing van deze windmolen tot atelier en verblijf voor de kunstenaar Jos Van den Bosch. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in 1940 werd de molen echter in brand gestoken door Franse soldaten en brandde volledig af. Een getuige, mevrouw Aerts uit Sint-Antonius, kon echter bevestigen dat de molen wel degelijk verbouwd was geworden. De plannen stellen ons nu in staat de molen eventueel herop te bouwen. Het buitenverblijf voor een zekere dokter Roosens, eveneens aan de Waterbaan, werd in een latere fase in beduidende mate uitgebreid en is naar alle waarschijnlijkheid van de hand van Schillemans. Een zuiders portiek met zicht op de grote tuin geeft beschutting.

Aan deze architecturale productie en een leven in functie van de menselijke ontplooiing kwam abrupt een einde toen Schillemans werd gearresteerd door de Duitse bezetter en vijf weken later zonder enige vorm van proces als represaille werd gefusilleerd te Polygon Brasschaat. Voordien werd hij vastgehouden in de gevangenis van de Begijnenstraat in Antwerpen en werd hij één enkele dag naar Breendonk gevoerd, waar hij echter niet gefolterd werd. Schillemans heeft ons zijn laatste brief nagelaten die hij mocht schrijven enkele momenten voor zijn executie.

Hij schreef dat hij nooit vermoedde dat hij zo zou sterven. De brief is geschreven in het teken van zijn vrouw Germaine, 'Semaintje', die hij keer op keer moed inpraat om haar leven alleen verder te zetten. Hij eindigt met te schrijven dat hij met opgeheven hoofd het peleton tegemoet treedt en fier is dat hij Germaine gekend heeft. De reden van zijn arrestatie was dat hij enkele wapens had gesmokkeld voor een verzetsgroep waarvan hij deel uitmaakte. Hij zou ook enkele joden verborgen hebben. De dag van zijn arrestatie werd het hout geleverd voor de bouw van een kotter waarmee hij een wereldreis wilde maken.

Schillemans had een grote invloed op architect Renaat Braem, die zich zijn voortzetter noemde en wiens gedachtegoed hij op zijn eigen manier verder ontwikkelde⁽¹⁰⁾. De lijnstedes van de Russische ambtenaar A. Miljutin en de Spaanse architect Soria y Mata hebben zonder twijfel beide jonge Vlaamse architecten geïnspireerd. Braem ontwikkelde het idee van de lijnstad tot de 'Bandstad België', gekoppeld aan de industriële ontwikkeling rond het Albertkanaal en als voorloper van de 'Vlaamse Ruit' binnen het huidige structuurplan-Vlaanderen.

Braem heeft ook bevestigd dat met de communisten in de regering na de oorlog, Schillemans alle kansen zou gekregen hebben zijn gedachtegoed en talent om te zetten

in concrete bouwprojecten. De geschiedenis heeft er anders over beslist. Tegenwoordig probeert architect Luk Deleu met zijn 'Onaangepaste Stad' een hedendaags antwoord te geven op de globale problematiek van ruimtelijke ordening, de woningnood, het gebrek aan degelijke woningen, de teloorgang van natuurlijke waarden en dit vanuit een wereldperspectief⁽¹¹⁾. De noodzaak van een globale benadering van dit grote aantal uitdagingen is duidelijk een opdracht waar we voor staan als samenleving.

Hoewel de wereldsteden van Schillemans uiteraard een te radicaal voorstel zijn, kunnen we moeilijk beweren dat we hier in België een adequate oplossing hebben voor het probleem van de ruimtelijke ordening. Het belang ervan wordt nog altijd onderschat. De structuurplanning blijft achterwege en daar waar structuurplannen worden opgemaakt is de sociale en maatschappelijke controle te gering.

Ik ben ervan overtuigd dat duurzame architectuur en een gedegen visie op de sociale samenlevingsopbouw onafscheidelijk zijn. Julien Schillemans heeft hieraan een blijvende bijdrage geleverd voor de toekomstige generaties.

(1) Onderzoek van het archief Cols & De Roeck. Een gedeelte van het nalatenschap De Roeck bevindt zich in het Provinciaal Architectuurarchief Antwerpen. In functie van de gezamenlijke monografie over Schillemans heeft Dirk Thiers een ander deel uitgeleend aan Francis Strauven (RUG). Het deel Cols bevindt zich in Frankrijk bij de zoon van de architect.

(2) Gesprek met Jos Frickel, medewerker van Cols & De Roeck, 1991.

(3) Er zijn foto's bewaard van dit wedstrijdvoorstel (archief D. Thiers).

(4) R. VAN DOORSLAER, H. BALTHAZAR, J. DEBROUWERE, Colloquium over Jef Van Extergem. In: *VMT*, (1976)1, p. 62.

(5) *L'Emulation*, (1927)11, pp. 135-136.

(6) Mondelinge overlevering, nader te onderzoeken.

(7) Enig overblijvende originele glasnegatieven 100 x 100 mm in CIVA Brussel.

(8) Op dit moment wordt het wereldstadvoorstel door de eindejaarsstudent Nick Van Goeye (RUG) gedigitaliseerd. Er wordt ook gewerkt aan een maquette van de lijnstad (begeleiding F. Strauven en D. Thiers).

(9) Overgeleverd door mevr. Laforce-Alfonso, Ukkel.

(10) Gesprekken tussen Braem en Thiers in 1991 naar aanleiding van de thesis over Schillemans.

(11) Voordracht 'Compact City' van L. Deleu door Guy Chatel, RUG, april 2002.

MayDaynet 2002

Hendrik Ollivier, Geert Van Goethem, Amsab

---

1 Mei is ook vandaag nog een symbolische dag die herinnert aan de strijd die heeft geleid tot de ontwikkeling van een sociale welvaartsstaat in Europa. 1 Mei is echter ook een belangrijk cultureel gegeven. De productie van kunstwerken, affiches, liederen en gedichten naar aanleiding van 1 Mei heeft bijgedragen tot een internationale mobilisatie rond grote strijdthema's uit de arbeidersgeschiedenis zoals de 8-urendag, democratie, vrede en antifascisme.

Vanaf 1998 organiseerde het 'Archivio Audiovisivo del Movimento Operaio e Democratico' jaarlijks een colloquium met de bedoeling een netwerk uit te bouwen van audiovisuele archieven in verband met de arbeidersbeweging in Europa. Het creëren van een website is een eerste concrete vorm van samenwerking tussen enkele van deze archieven, waaronder Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis. Het thema 1 Mei werd gekozen omdat het een belangrijk item is binnen deze archiefinstellingen. Bovendien kan het beschouwd worden als een stuk gemeenschappelijk patrimonium van verschillende Europese landen. Vandaar ook de steun die dit project kreeg van de Europese Gemeenschap.

Door de geschiedenis van 1 Mei te belichten hopen de promotoren van dit project minder gekende maar niettemin belangrijke deelaspecten van de Europese cultuur kenbaar te maken aan de - jonge - Europeanen.

Vanaf 1 mei is een eerste versie van de website online, op www.mayday2002.net.

Meer informatie over dit project en over de nationale en internationale geschiedenis van 1 Mei is te verkrijgen bij:

Geert Van Goethem: geert.vangoethem@amsab.be, tel.: 09/224.00.79 of 0486/66.90.18
of bij Hendrik Ollivier: hendrik.ollivier@amsab.be, tel: 09/224.00.79.

Ontwerp van een affiche voor de BSP ter gelegenheid van 1 Mei, 1956

HET WERKERSBELANG

LIBERAAL DEMOKRATISCH WEEKBLAD

Door
Democratie:
Vooruitgang!

Beheer en Redactie: « LIBERAAL VOLKSHUIS », 42, Volkstraat, 42, Antwerpen.

Volkswil
maakt Wet!

TELEFOON 2976

Abonnementsprijs: 2 franken per jaar
VOORAF BETALBAAR

Brieven en Mededeelingen
inzenden ten laatste den MAANDAG van elke week

Aankondigingen volgens overeenkomst!

WERKLIEDEN aller partijen, huldigt op

1STEN MEI

den ARBEID en den WERELDVREDE!

De blauwe 1 Mei

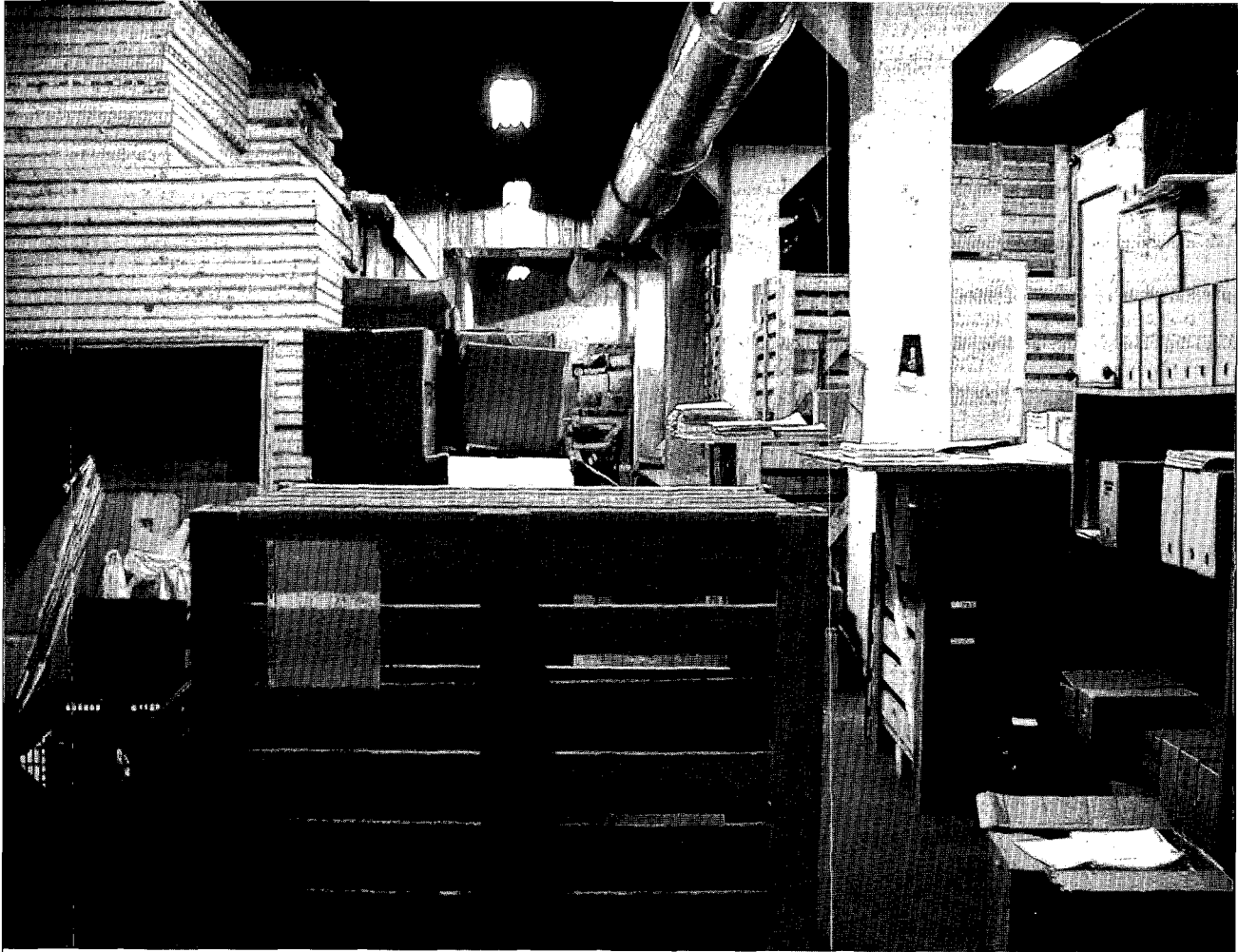
Paule Verbruggen, Amsab

Hoewel de laatste jaren 1 mei meer en meer gerecupereerd wordt door andere politieke - meestal extreem rechtse - bewegingen, werd en wordt die feestdag doorgaans geassocieerd met de 'roden'. Onterecht, zo blijkt. Op zijn zoektocht naar materiaal over Antwerpse artsen vond prof. Karel Van Acker in het liberale dagblad *Het Werkersbelang* (Stadsbibliotheek Antwerpen) verschillende verwijzingen naar 1 mei. *Het Werkersbelang* was de spreekbuis van de Liberale Werkliedenmaatschappij Help U Zelve in Antwerpen die rond 1903 aansloot bij de Liberale Volkspartij. De Liberale Volkspartij was Vlaamsgezind van strekking, antiklerikaal, antiroyalistisch en antimilitaristisch. Ze had een eigen mutualiteit en een coöperatieve bakkerij, brouwerij, apotheek en drukkerij. Vanaf 1908 richtte ze ook een levensverzekeringsmaatschappij op. Daarnaast had ze afdelingen voor 'vermaak' zoals harmonie, zang en toneel.

Het meinummer van *Het Werkersbelang* van 1907 was volledig gewijd aan het 1-meifeest. De voorpagina (zie illustratie) was mooi blauw gekleurd met een allegorische tekening die sterk aan de socialistische symboliek refereert (de bijenkorf, de zaaier, de arbeider...). Het feest werd georganiseerd door de Federatie van Onafhankelijke Vakbonden van Antwerpen en de Liberale Volkspartij. In 1910 deed zich binnen de federatie een breuk voor met de socialisten en vanaf dan vierden de liberalen alleen. In *Het Werkersbelang* van 1 mei 1911 lezen we: "*Op de 1sten Mei houden alle vooruitziende en democratische hand- en geestesarbeiders feest. De Liberale Volkspartij en Kies- en propagandawerking Help U Zelve zullen zoals verleden jaar dit feest ter eere van den arbeid op eigen hand vieren. Vroegere jaren vierden wij den Eersten Mei te zamen met de Federatie der Onafhankelijke Vakbonden en was het een echt verbroederingsfeest. Sinds de socialisten echter den scepter zwaaien en hunnen alleenheerschappij doen gevoelen in het uitvoerend bestuur dier federatie, werden wij niet meer opgeroepen om mede het Eerste Meifeest in te richten. Wij zullen ons hierover niet beklagen, we zien maar al te goed dat de oorzaak van onze uitsluiting enkel onze politieke gedachten geldt die sommige socialisten niet kunnen velen*".

In 1913 werd in het Liberale Volkshuis een 1-meifeest georganiseerd voor alle leden die deelgenomen hadden aan de werkstaking voor algemeen enkelvoudig stemrecht. De laatste verwijzing naar 1 mei vinden we terug in 1914.

Volgens medewerkers van het Liberaal Archief werd 1 mei bij de liberalen echter nog lang daarna, soms zelfs tot in de jaren '90 gevierd, niet alleen in Antwerpen, maar ook in verschillende andere steden zoals Aalst, Gent... We wachten op verdere opzoekingen om ons 'blauw' verhaal te vervolgen.

*Kratten met onder meer de kabinetsarchieven in het
Amsab-depot in de Pijnderstraat (foto Sonny Plasschaert)*

De kabinetsarchieven. Een vervolg ...

Bart Hellinck, Amsab

De aandacht voor de ministeriële kabinetsarchieven was jarenlang op zijn minst erg beperkt, ondanks hun potentiële waarde voor het historisch onderzoek. Met de oprichting van de vier 'Nieuwe Archieven' (KADOC, Amsab-ISG, Liberaal Archief en ADVN) kwam echter geleidelijk een mentaliteitsverandering tot stand. Ook het Algemeen Rijksarchief startte in 1987 met het systematisch benaderen van de regeringsleden aan het eind van een legislatuur.

In een vorige bijdrage beschreven we al het fenomeen van de kabinetten en de spanningen die we leverden met het oog op de verwerving van dergelijke bestanden⁽¹⁾. Deze keer willen we onze aanpak bij de verwerking van deze archivalia toelichten.

Ongeveer tien jaar geleden kreeg Amsab, al bij al tamelijk onvoorbereid, een eerste lading kabinetsarchieven van socialistische ministers overgedragen. Het archiefdepartement werd meteen geconfronteerd met de behandeling van bulkarchieven met inhoudelijk grote kwaliteitsverschillen. Ook al zijn kabinetsarchieven potentieel erg belangrijke bron-

nen, toch stellen ze een instelling als de onze voor nogal wat problemen. Niet in het minst door hun omvang. Het kabinet van Norbert De Batselier, toenmalig vice-voorzitter van de Vlaamse Executieve en gemeenschapsminister van Economie, Middenstand en Energie (1988-1992), bezorgde ons bijvoorbeeld zo'n negentien kubieke meter papier.

Gezien dat volume en de - voor verwerking - erg onhandige stockering in kratten duurde het enige tijd voor we echt wat hoogte kregen van dat bestand. Die eerste lading was bovendien min of meer bij Amsab gedumpt, waarna door de diverse keren dat het archief werd verplaatst, veel door elkaar is geraakt. Daarbovenop kwamen dan nog eens die onhandelbare en loodzware verhuisdozen die na bijna tien jaar dikwijls bij de minste verplaatsing bezweken en op een ongewenste wijze hun inhoud prijsgaven. De echte start volgde bijgevolg pas toen we alle kratten konden ledigen, en de inhoud ervan uitspreiden op de grond en op rekken. Op basis van het zo verkregen overzicht kon alvast gericht gepuzzeld worden.

In elk geval bleek dat we in 1992 beslist niet alles hadden meegekregen. Bijvoorbeeld toen nog lopende of op een andere manier relevante dossiers van het kabinet van 'de vice' waren in het beste geval pas op het eind van de daaropvolgende legislatuur meegegeven. Daarnaast zijn er nogal wat (oud-)kabinetsmedewerkers die hun garage tot een halve opslagruimte omtoveren om de naar hun mening gevoeliger dossiers voor hun minister te bewaren. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat De Batselier tijdens de hoorzittingen in

het Vlaamse Parlement van de onderzoekscommissie over de scheepskredieten, duidelijk nog altijd erg goed was geïnformeerd over dit dossier dat wij in principe toch in ons bezit zouden moeten hebben. We bezitten effectief ook stukken aangaande die scheepskredieten, maar het is vooralsnog onduidelijk of er leukere brokken ontbreken.

Kunnen we deze bevindingen zomaar extrapoleren naar de andere dossiers? Welke selectiecriteria heeft men in 1992 gehanteerd met betrekking tot het doorsluizen van stukken of dossiers (zeker gezien de enorme kwantiteit)? Hebben deze criteria eventueel enkel betrekking op de dubbele, maar soms extra geannoteerde versies van die dossiers? Dossiers die we dan wel van de individuele kabinetsleden hebben meegekregen? Of gaat het toch verder dan dat?

Bij de aanvang van de verwerking was gesteld dat vermits het de eerste lading kabinetsarchieven was, en gezien de omvang van dat specifieke depot en het belang van De Batselier in die periode - de media hadden het over de regering NDB I in plaats van Geens IV - we in principe veel zouden bewaren. Maar op basis van de dossiers betreffende de middenstandsopleiding en de export (Vlaamse Dienst voor Buitenlandse Handel, VDBH) leek reeds zo'n 40% van de hoeveelheid uiteindelijk zonder discussie weggeselecteerd te kunnen worden. Heel waarschijnlijk zal dit percentage bij een tweede 'lezing' zelfs nog kunnen opgetrokken worden. De selectie is echter een heel arbeidsintensief proces door de vele versies van nota's, ontwerpen van decre-

ten en besluiten. Het onderling vergelijken van deze stukken vergt heel wat tijd, zeker als dagen later in dozen en ordners plots opnieuw een analoog of aanvullend stuk opduikt en het vergelijken kan herbeginnen. En opnieuw, en opnieuw. Bovendien impliceert eenzelfde datering of codering niet noodzakelijk dat het eenzelfde versie betreft (in een tekst van vele bladzijden kan het significante verschil soms in een enkele zin schuilen). Meestal ontbreekt echter elke vermelding van een datum zodat wij voor de reconstructie van de totstandkoming van bijvoorbeeld een decreet onze toevlucht moeten nemen tot tekstanalyse. Over het algemeen bewaren we alleen verschillende versies als er sprake is van een inhoudelijke evolutie⁽²⁾. De momenteel nog aangehouden voorzichtigheid kunnen we bij de laatste verificatie allicht laten varen. Ondanks het tijdrovende karakter van deze werkwijze zien we niet echt een praktisch alternatief. De plaatswinst is niet onbelangrijk en de inhoudelijke informatie gaat niet verloren, en de operatie resulteert bovendien in een groter overzicht van het archiefbestand in kwestie en bijgevolg in een grotere gebruiksvriendelijkheid.

Soms twijfelen we echter of we, vanuit archivistisch oogpunt, niet te veel ingrijpen, te ver gaan, te veel vrijheden nemen. Wat immers met de 'oude orde'. Want de door ons samengestelde dossiers betreffende de totstandkoming van de decreten in verband met het Vlaams Instituut voor Zelfstandig Ondernemen (VIZO) of de VDBH hebben wellicht nooit echt als dusdanig bestaan. Wat we wel terugvonden was een aantal verschillende omsla-

gen hier, een pak daar, en verder nog een heleboel losse stukken, met op meerdere plaatsen wel een doorslag van een bepaalde nota of brief, en kopieën van andere stukken. Grotendeels - maar absoluut niet helemaal - analoge dossiers kunnen bijvoorbeeld soms worden teruggevonden op het niveau van de attachés en de adviseurs, de adjunct-kabinetschef en de kabinetschef, al zijn die niveaus meestal wel niet meteen te herkennen. Bij het uitwerken van een uitvoeringsbesluit werd bijvoorbeeld een eerder stuk 'gerecupeerd'; bij het uitwerken van een ministerieel besluit dan weer een andere nota. Dit illustreert hoe een kabinetsmedewerker, of een groep kabinetsmedewerkers, gedurende een bepaalde, (maandenlange) periode in de praktijk heeft gewerkt. Het lijkt ons weinig haalbaar die 'structuur' te behouden (maar hebben we daarin wel gelijk?)

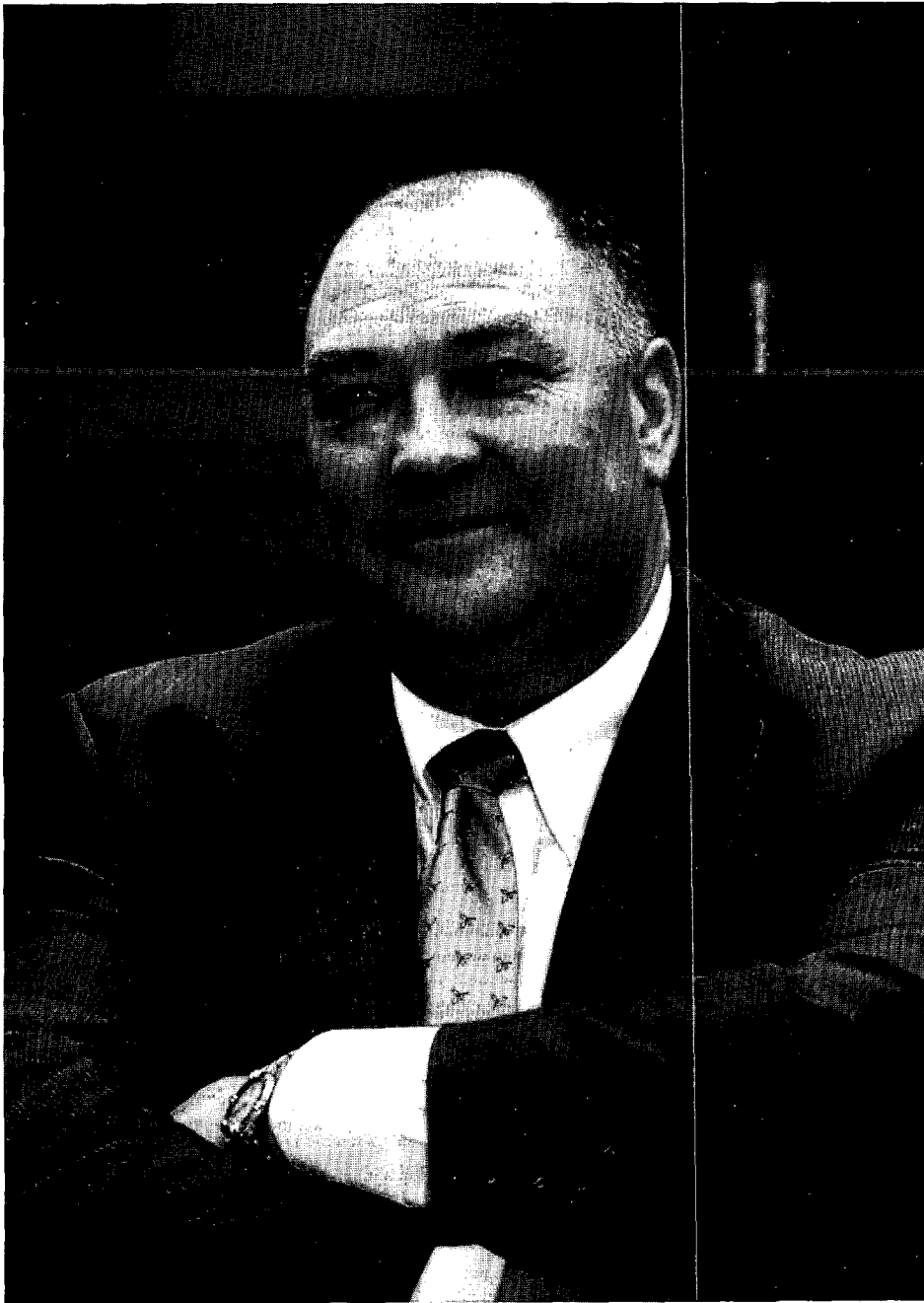
Intern overleg hieromtrent resulteerde in de beslissing dat we moeten durven ingrijpen. Daarin worden we trouwens gesteerd door meerdere oud-kabinetsleden die ons stellig verklaarden dat we als buitenstaander toch nooit ten volle zouden kunnen doorgronden hoe een kabinet eigenlijk functioneert.

Los daarvan blijkt de bepaling van wat we als kabinetsarchief mogen beschouwen niet altijd zo gemakkelijk. De Batselier was bijvoorbeeld bevoegd voor energie; zijn kabinetsmedewerker volgde dat thema op. Maar voordien reeds zetelde deze, als stafmedewerker van de studiedienst van de partij, onder meer in het bestuursorgaan van het Nationaal Instituut voor Extractiebedrijven (NIEB). Daarvan zit-

ten geannoteerde notulen en andere stukken in het overgedragen bestand; en zoals steeds in dergelijke gevallen, van een zekere omvang. In welke hoedanigheid zetelde die medewerker nu in dat bestuursorgaan tijdens De Batseliers kabinetsperiode? We hebben momenteel geen aanwijzing dat hij dat expliciet namens het kabinet deed, maar in hoeverre is dat eigenlijk wel te scheiden? Op het SEVI volgde diezelfde medewerker blijkbaar 'energie' op, waardoor hij 'vanzelfsprekend' op het kabinet van de daarvoor bevoegde SP-excellentie belandde om daar hetzelfde te blijven doen. Wat dus met die stukken te doen: vernietigen, afzonderen, bewaren? Wat is het meest geschikte bewaar-niveau? Moeten wij dergelijk materiaal sowieso bewaren? Amsab is immers geïnteresseerd in het archief van het kabinet, en niet in dat van de administratie of van een of andere overheidsorganisatie.

Maar kunnen we die lijn altijd wel zo scherp aanhouden? Wat als er ergens een 'mannetje' wordt geplaatst? Wat is zijn impact? En moeten we bij het bepalen van onze selectiecriteria geen rekening houden met wat anderen doen? Het kabinetsarchief van De Batselier bevat bijvoorbeeld ongeveer twee kubieke meter 'subsidiedossiers' betreffende de toepassing van de wetten op de economische expansie, met interessante economische gegevens. De Vlaamse administratie deelde ons reeds mee dat zijzelf deze dossiers gemiddeld slechts zeven jaar bewaart. Vandaag zou Amsab dus als enige instelling beschikken over de reeks uit die periode. Moet Amsab zich - afhankelijk van een bijkomende inhoudelijke evaluatie van dat materiaal - verantwoordelijk voelen?

Norbert De Batselier bij de viering van twintig jaar parlementair (Vlaams Parlement)

Tot slot nog een aantal andere doorgevoerde ingrepen. Van de reeksen dossiers van de ministerraad en ministeriële comités reconstrueren we een aantal nieuwe reeksen: namelijk één moederreeks van officiële stukken, geschikt voor alle kabinetten van dat beleidsniveau, en één reeks van fiches en geannoteerde stukken specifiek per kabinet. Met betrekking tot het documentatiemateriaal zijn we vooralsnog redelijk voorzichtig. Bijvoorbeeld brieven met een verwijzing naar een publicatie in bijlage, met een NDB-annotatie ('voor mij doornemen', 'te gebruiken voor'... enz.) worden bewaard. Wanneer NDB bepaalde stukken enkel heeft geparafeerd, lijkt vernietiging mogelijk. Officiële brochures, folders, decreten enz. die ter informatie werden opgevraagd en bijgehouden (bijvoorbeeld betreffende de Waalse economische politiek) kunnen eveneens worden vernietigd, mits een - weliswaar slechts globale - aanduiding van wat er oorspronkelijk zat.

Uiteraard zal de verwerking van het kabinetsarchief van de eerste ministerperiode van De Batselier nog wel een tijdje in beslag nemen, maar daarbij krijgen we heel wat essentiële inzichten die goed van pas zullen komen voor de archieven van andere kabinetten uit dezelfde en de daaropvolgende legislaturen. Zoals we in 1999 reeds uit eerdere overdrachten leerden dat een betere voorbereiding van en grotere betrokkenheid bij de overdracht van kabinetsarchieven noodzakelijk was. Toen hebben we geprobeerd de archiefvormers via voorafgaande contacten meer inzicht te geven in onze doelstellingen en de daaruit voortvloeiende criteria qua

collectievorming enerzijds en de praktische modaliteiten van een archiefoverdracht anderzijds. In elk geval resulteerden die inspanningen reeds in ietwat meer gereduceerde stortingen. In de toekomst zal blijken of die operatie over de hele lijn als geslaagd kan worden beschouwd.

Misschien dat de voortschrijdende digitalisering dan ook verder ons werk zal verlichten en minstens op logistiek vlak wat druk van de ketel zal nemen. Maar dat zou zeker niet het geval geweest zijn voor het kabinetsarchief van De Batselier. Afgaande op de nota's die in de dossiers van de minister zitten, lijkt het meer dan waarschijnlijk dat de digitaal opgeslagen - en deels ook overgedragen - nota's minder informatie bevatten dan deze op papier. Op de papieren nota's werd immers regelmatig door - andere - kabinetsleden nog iets bijgeschreven. Volgens onze informatie zouden de huidige ministers echter minder aan het papier toevertrouwen en dus meer mondelinge instructies doorgeven en/of tezelfdertijd resoluut voor e-mail hebben gekozen.

Wat er ook van zij, u verneemt het beslist in een volgende aflevering van dit kabinetsarchievenvervolgverhaal...

- (1) B. HELLINCK, Gezocht: papier! Over kabinetten en kabinetsarchieven. In: *Brood en Rozen* (2000)1, pp. 82-87. Voor een uitvoeriger bespreking van onze werkzaamheden en van de moeilijkheden die dergelijke archiefvormers vanuit archivalisch oogpunt opleveren, zie B. HELLINCK, Doorgaans, maar niet altijd... Ervaringen met kabinetten en kabinetsarchieven. In: *Bibliotheek- & Archiefgids*, (2000)3, pp. 7-13.
- (2) Voor alle duidelijkheid benadrukken we dat bij de selectie van de te bewaren versie van een bepaald stuk vanzelfsprekend de voorrang wordt gegeven aan originele, geparafeerde en/of geannoteerde stukken.

Eindelijk, een periodiek uit de drempeltijd

Hans Mortelmans, Amsab

Het ontsluiten van periodieken en grijze literatuur is dikwijls een stoffige en routineuze bezigheid. Vergelijk het met archeologie in de lage landen: de hoop op spectaculaire vondsten is er zo klein dat het de scherven zijn die geluk brengen. Geen gejuich maar toch een brede glimlach bij het ontsluiten van het periodiek *Eindelijk*, een zeldzaam kleinood uit de provo-beweging van Gent.

Eindelijk ontstaat in 1966 "aan de zelfkant van de Gentse Rijksuniversiteit". Voor de bijdragen zorgen onder meer Siegfried van de Cruys, Armand Sermon, Marek (Mark Elchardus) en vooral Guido Van Meir. De Fin Erkki Liukku is de huistekenaar.

Het oorspronkelijke plan is een ideeënblad oprichten, maar het evolueert snel naar een typisch provotijdschrift: "in plaats van fundamentele artikels over concrete noodsituaties wordt gekozen voor een popperige aanpak - funny voor de in-group, maar Chinees voor de outsiders". Gestencild en in de lengte dubbelgevouwen, lijkt *Eindelijk* ook vormelijk sterk op het Nederlandse moederblad *Provo*. Het dagblad *Vooruit* ziet het fenomeen slechts als een verzameling van vullertjes en interludiums, maar de oplage stijgt van driehonderd naar tweeduizend exemplaren, en het blad weet ook het Nederlandse provomilieus te boeien. In Vlaanderen zijn het vooral de incidenten, zoals de arrestatie van Erkki Liukku wegens brandstichting en vernieling (één rookbommetje) - die de aandacht trekken. Dit

feit wordt zelfs gehekeld in het Vlaams-Nationalistisch blad *Wij. Eindelijk VII* wordt in beslag genomen wegens pornografie, alsook de 'pornografische' tentoonstelling van Walter De Buck.

Na zes nummers pleegt het blad zelfmoord. Van de Cruys neemt de verantwoordelijkheid daarvoor op zich in een hilarisch artikel:

"Het zit em allereerst hier (hierbij wijs ik op eigen kop), bij dat lui en ordeloos warhoofd van een verantw. Uitg., zocht niet koortsachtig naar nieuwe medewerkers, [...] verzandde zich in het orakelen van plannen allerhande en [...] ook bijt hij op tien van zijn tien nagelen."

Verder roemt hij *"de sublieme analyses van original thinker number one de spijtige jongen Guido Van Meir"*, die inderdaad voor een groot deel de nonsensicale, spottende toon van het tijdschrift bepaalde. Hij ontwierp samen met tekenaar Erkki voor nummer IV een 'witte fietsenspel', een alternatief ganzenbord met navenante opdrachten:

6: je bent dronken en sukkel in de gracht. je drijft af naar vakje 12. [...]

33: je hebt dienst genomen in het leger smeerlap. je zult er blijven tot een andere smeerlap je komt verlossen.

In *Eindelijk* nummer VI wordt 1 april uitgeroepen tot dag van de democratie. Speciale hulde wordt gebracht aan *"de rijkswacht die de democratie zo dapper heeft verdedigd in Zwartberg en in Leuven"*. In het programma der feestelijkheden lezen we:

"29 maart, 10 uur: Een aap, verkleed in politieagent wordt losgelaten in de Gentse straten. De burger die deze aapolitieagent binnenbrengt krijgt een gouden matrakje. Hij die een echte politieagent binnenbrengt krijgt ook een matrakje, maar ditmaal een echt, op zijn smoel."

Guido Van Meir en Marek lappen de zelfmoord van het blad aan hun laars en laten nog een nummer VII verschijnen, poëtischer en 'soepversiever'. De provo's worden uiteindelijk beloond voor hun volharding: het blad wordt in mei 1967 in beslag genomen wegens pornografie.

Nu, vijfendertig jaar later, oogt *Eindelijk* gekunsteld ludiek, naïef studentikoos en vaak onnozel, al valt er hier en daar echt te lachen. Toch verbaast de moed en creativiteit van de redactie ons.

"Wij leven in een drempeltijd"

Niet de tijd van kunstenaars maar de tijd van magieers, de vrije-magieers.

Ik ben een magieer, wij zijn allemaal magieers."

Marek

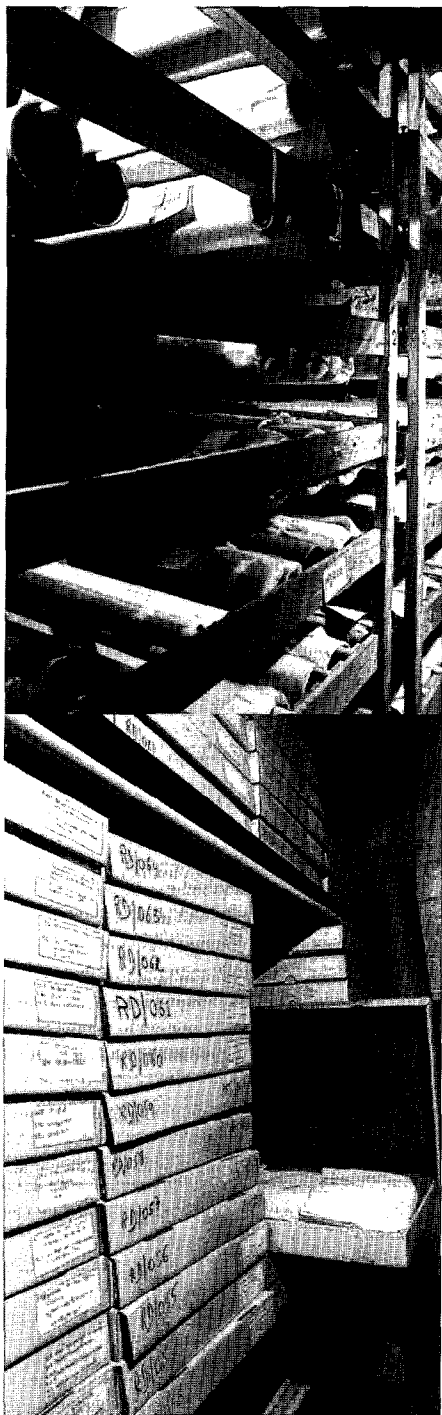
Een scherf uit de tijd dat er nog potten werden gebroken.

Bibliografie

- *Eindelijk*, Gent (1966-1967)

- *Provo*, Amsterdam: Provo (1965-1967)

- B. COENEN, *Provo in Vlaanderen*, VUB, licentiaatsverhandeling, 2000, 140 p.

GERESTAUREERD

De collectie vlaggen & vaandels van Amsab

Annie Geysens, Amsab

Amsab heeft een rijke verzameling vlaggen en vaandels: achthonderd vijftig in totaal, waarvan er vierhonderd negentig in de Bagattenstraat worden bewaard.

De collectie bestaat uit geborduurd, geschilderde, geapliceerde, gedrukte vlaggen en vaandels (een dertigtal) en één geweven (legwerk) vaandel. De meeste vlaggen zijn gemaakt van natuurzijde, soms van laken, de recente vlaggen zijn van nylon of katoen. Vaandels hebben aan de voorkant zijdefluweel met een tussenlaag van linnen, jute en/of karton en een voering van katoen of zijde. Bij vaandels vallen vooral de zware borduursels op en applicaties waarin metaal draad is verwerkt. Soms zijn die applicaties opgevuld met watten of karton. De collectie is een uitermate kostbaar bezit, zowel cultuurhistorisch als materiaaltechnisch. Het is daarom noodzakelijk dit unieke erfgoed

Foto's van het vlaggendepot in de Bagattenstraat (foto's Lieve Cosijns)

in de beste omstandigheden te bewaren. Per vlag wordt eerst een dossier gemaakt, met foto en gedetailleerde gegevens zoals typologie, titel, datering, ontwerper, uitvoerder, afmetingen, materiaal en versieringen, iconografische beschrijving, bewaringstoestand, historiek, bibliografie, restauratieadvies, schenking of depot, plaatsnummer en negatiefnummer.

Daarna komt het conserveren. De opslagruimte van Amsab is te klein geworden om alle vlaggen en vaandels te bergen, de klimatologische omstandigheden zijn niet altijd optimaal, maar er is al een eerste stap gezet naar verantwoord beheer. Dit behelst actieve en passieve conservatie.

Actieve conservatie zijn alle maatregelen die op de vlag zelf uitgevoerd worden, zoals reiniging en restauratie. Passieve conservatie is licht- en stofvrij bewaren, bij voorkeur niet opgevouwen, en voor het opbergen gebruik maken van materialen geschikt voor museale collecties. Aangezien Amsab slechts over een beperkt budget beschikt, is de kostprijs van de noodzakelijke voorzieningen steeds een dominante factor.

De zijden vlaggen worden opgerold of plat bewaard. Door plaatsgebrek zijn we genoodzaakt de nylon vlaggen op te vouwen. Ze worden tussen zuurvrij zijdepapier gelegd en daarna opgeborgen in kartonnen dozen. Ook wimpels worden op deze manier geconserveerd. Op de zijkant van de doos wordt het inventarisnummer en het plaatsnummer genoteerd.

De zijden en katoenen vlaggen worden op zuurvrije kartonnen rollen van 15 cm diameter bewaard, in principe één vlag per rol. De rollen zijn gemonteerd op stel-

lingen die we rijdend kunnen verplaatsen. Als het om kleinere vlaggen gaat, kunnen er twee naast elkaar op één rol bewaard worden. Om beschadigingen te voorkomen wordt een vlag tussen zuurvrij zijdepapier opgerold. De rol wordt afgedekt met een hoes, gemaakt uit afgekookt ongebleekt baalkatoen. De hoes is langer dan de rol om de uiteinden te kunnen instoppen. Op deze manier wordt elke vlag maximaal stofvrij bewaard. De hoes wordt dichtgeknoopt met katoenen bandjes, voorzien van het inventarisnummer en het plaatsnummer.

Bibliografie

- F. SANTY, A. OSAER, *Met vlag en wimpel: de banistiek van de christelijke arbeidersbeweging in Vlaanderen*, Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen-KADOC, 1984, 190 p.

- E. ter HOFSTEDE, P. SCHONEWILLE, *Symbolen van eendracht. Vaandels en vlaggen van Drentse verenigingen*, Drents Museum, 1991, 52 p.

- *Symposium Conservation of Flags*, Rijksmuseum, Amsterdam, 14-18 november 1977, International Association of Arms and Military History (IAMAM), Textielcommissie Musea (Committee for Conservation of Textiles in Museums), The Netherlands, 1980, 130 p.

**De vierde European Social
Science History Conference,
Den Haag, 27 februari-2 maart**

*Peter Moorkens, Donald Weber,
Amsab*

Voor de vierde keer organiseerde het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) de European Social Science History Conference (ESSHC), de tweejaarlijkse hoogmis van sociale wetenschappers en historici. Vergeleken met de vorige editie was het aantal deelnemers licht gedaald, tot een duizendtal, terwijl het aantal sessies was gestegen van ongeveer honderdvijfenzeventig naar ongeveer tweehonderd.

De kwaliteit van de gemiddelde sessie is jammer genoeg alweer stevig gedaald. De organisatoren kunnen het moeilijk verhelpen, maar te veel sessieverantwoordelijken gooien er met de pet naar, en te veel sprekers komen blijkbaar enkel voor een regeltje erbij in hun wetenschappelijk curriculum. De echte experts nemen niet de moeite om te participeren, en de grote namen laten de conferentie links liggen. De conferentie kan dit evenwel gedeeltelijk counteren door haar grote omvang.

Voor het opstellen van een classificatie van beroepsnamen baseerde HISCO zich onder meer op de Encyclopédie van Denis Diderot

Wie enkele dagen uittrekt om te gaan 'sessieshoppen' vindt altijd wel enkele interessante bijeenkomsten. We hebben er voor u enkele geselecteerd.

**HISCO: een internationale
standaard voor historische
beroepsnamen**

Het is een oud zeer in de sociale geschiedenis: het ontbreken van een standaard voor de classificatie van beroepsnamen. Weinig gegevens zijn zo veelbelovend als de lijsten van beroepen die her en der in de bronnen worden gevonden, maar een historische beroepsomschrijving is een glibberig ding: er zijn vele, vaak erg specifieke termen, die sterk verschillen van streek tot streek, van periode tot periode en van taal tot taal. Sinds de jaren '60 werden pogingen ondernomen, in België onder andere door Jos De Belder en Jules Hannes, om een systematische classificatie op te stellen, maar zonder resultaat. De meeste sociaal-historici staan tegenwoordig sceptisch tegenover pogingen om de rijke wereld van de historische beroepen op te sluiten in een classificatieschema.

Niet zo onze collega's van het IISG. Bij een groots opgezet onderzoek naar historische sociale stratificatie werd door Marco van Leeuwen en Ineke Maas nog maar eens op pijnlijke wijze het gebrek aan een beroepsclassificatie ervaren. Er werd besloten om een grote, internationale lijst op te stellen, en deze meteen te lanceren als een internationale standaard: het project 'Historical International Standard Classification of Occupations (HISCO)' was geboren.

HISCO vertrekt van negen beroepsklassen die over verschillende niveaus heen steeds fijner worden ingedeeld, om op het laatste niveau tot een lijst van circa vijftienhonderd beroepsomschrijvingen te komen. Een hedendaagse beroepsstandaard bestond al langer, meer bepaald de door het International Labour Office ontwikkelde 'International Standard Classification of Occupations (ISCO)'. U merkt het al: HISCO voegt hier gewoon de h van historical aan toe. Van Leeuwen contacteerde collega's in acht landen (buiten Nederland waren dat België, Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Noorwegen, Zweden en Canada) en liet hen een paar honderdduizend beroepsnamen verzamelen uit bevolkingsregisters. Voor de Belgische casus werden door Bart Van de Putte (KUL) een vijftientigduizend huwelijksakten bekeken. Daarnaast werden ook de belangrijkste toenmalige referentiewerken geraadpleegd, zoals Diderots *Encyclopédie*. Sommige van de beroepsnamen gaan terug tot de 17e eeuw, maar het gros dateert van de 19e en 20e eeuw. Om de volgende uitgave van HISCO een wat mondialer karakter te geven werden contacten gelegd met onderzoekers in de VS, Rusland, Indië, Nieuw-Zeeland, Columbië, Spanje en Portugal. De eerste uitgave van HISCO is intussen een feit. Het boek werd met gepaste trots door Van Leeuwen en Maas gepresenteerd op wat voor de gelegenheid als een 'roundtable session' was opgevat. Er werd langdurig stilgestaan bij een kritische vergelijking met een Brits-Amerikaans onderzoek waarbij een paar miljoen (sic) beroepsnamen worden geanalyseerd. Uiteraard kwamen de gebruikelijke, onvermij-

delijke beperkingen in tijd en ruimte, waar elke internationale standaard mee kampt, aan bod. Ik gooide nog een stok in het hoenderhok met de vraag aan Van Leeuwen: "Welke definitie van beroep wordt door u gehanteerd?" Een vraag die de nodige commotie teweegbracht onder de aanwezigen; blijkbaar was dit voor de meeste onderzoekers een pijnpunt. Een Britse onderzoekster vatte de kwestie snedig samen: "Is het beroep een kwestie van inkomen of van identiteit?" Maar uiteindelijk is die kwestie voor HISCO van weinig belang: een internationale standaard moet niets méér doen dan een reeks codes voorstellen die door onderzoekers bij conventie worden gebruikt voor uitwisseling van gegevens. Welke de aard en het maatschappelijke belang is van de socio-professionele realiteit die achter de codes schuilgaat, is aan de gebruikers van de standaard om te duiden, niet aan de standaard zelf.

(Donald Weber)

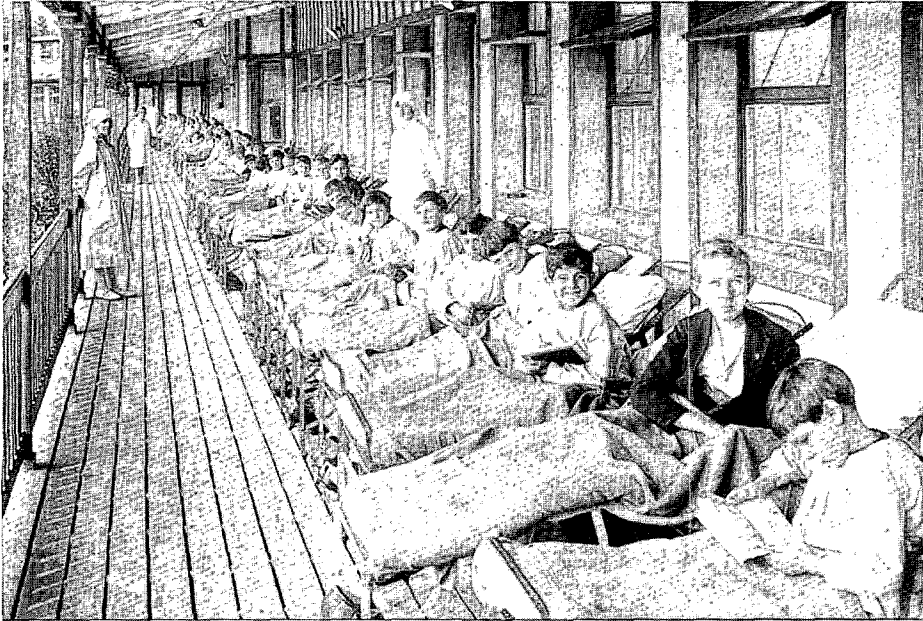
Netwerk Oral History

De sessie *The Role of Oral History in Constructing Cultural Remembrance* had twee sprekers te gast die beiden het nazi-verleden tot onderwerp hadden. Angelika Eder - *How Research Will Work with 'Old' Interviews* - met het project *Hamburger Lebensläufe - Werkstatt der Erinnerung* en Jens Michelsen en Petra Mumme met *The Representation of Oral History in Concentration Camps' Memorials* die de mondelinge geschiedenis als educatief middel gebruikten in herdenkingskampen en musea. Ik zal beiden samen bespreken. Door gebrek aan primair-

re bronnen zijn historici die het nationaal-socialisme onderzoeken genoodzaakt om het verleden te reconstrueren door middel van interviews met slachtoffers en tijdgenoten. Er rijzen echter enkele methodologische vragen over het gebruik van interviews alsook historische kritiek over de interpretatie ervan. Het wordt stilaan duidelijk dat de mensen die hun herinneringen aan het Derde Rijk kunnen vertellen steeds schaarser worden of zoals Norbert Frei het uitdrukt: "Farewell to the Era of Contemporaries". De afwezigheid van levende getuigen zal het academische en pedagogische onderzoek rond het nationaal-socialisme sterk beïnvloeden. Wanneer de ondervraagde of de interviewer of beiden gestorven zijn, weet je niets meer van hun profiel of het verloop van het gesprek. Een ander groot probleem is het gevaar dat gesprekken gebruikt worden als een soort citatendatabank waarbij je zinnen selecteert om iets te illustreren of om een argument te onderstrepen. Als de persoonlijke dimensie van de geïnterviewde ontbreekt loop je het risico een gegeven uit zijn context te trekken. Hiervoor wordt geen oplossing geboden maar wel een structuur waarbij wordt aangeraden na elk nieuw interview een lijst in te vullen met gegevens over plaats, technische aspecten, met persoonlijke opmerkingen en met een korte biografie van de ondervraagde. Vervolgens wordt er een transcriptie van het gesprek gemaakt. De geïnterviewde kan achteraf de tape beluisteren en de transcriptie lezen om eventuele aanvullingen of wijzigingen aan te brengen. Daarna wordt het interview verwerkt in een databank met richtlijnen voor de gebruiker. Ook per-

soonlijke documenten met betrekking op het interview worden ter inzage gesteld. Bij later onderzoek moet men niet alleen de transcriptie lezen; het beluisteren van het interview kan belangrijk zijn om de toonaard (stem, pauzes, aarzeling, accenten) van het gesprek te achterhalen. Nog een probleem is het geheugen van de geïnterviewde. Peter Reichel onderscheidt vier velden van herinnering - het politieke, het culturele, het pedagogische en het academische - die het betoog van de ondervraagde beïnvloeden. Het kunnen herinneringen zijn die door derden en uiterlijke factoren worden opgeroepen (beeldvorming via films, documentaires, theater, tentoonstellingen), politieke gebeurtenissen op het moment van het interview (nieuwsberichten), politieke correctheid enz. Die moet men trachten eruit te filteren. Daarnaast zijn er de materiële restanten van het verleden die hun relatie met de geschiedenis verloren hebben. Door ooggetuigen en verklaringen te linken aan deze relictten doen we de geschiedenis herleven. Op pedagogisch vlak kunnen scholen ter plaatse of via video's en audiotapes van ooggetuigen geconfronteerd worden met dat verleden.

De volgende sessie die ik bijwoonde ging over *Oral History and the History of Medicine*. De drie sprekers interviewden mensen uit de medische wereld en werden daarbij geconfronteerd met specifieke problemen. Michael Roper - *Analyzing the Analyzed: Reflections on Oral History and the Unconscious in Life-Stories with Child Psychotherapists* - onderzocht de waarde van psychoanalyse voor de mondelinge geschiedenis door middel van levensverhalen-interviews met psychoanalytisch getrainde

*Tot 1940 was ibc een echt gevaar voor het verplegend personeel
(Geschiedenis van de Geneeskunde, 3(1996)1)*

kinderpsychotherapeuten. Er is een zekere verstandhouding tussen de geïnterviewde en de interviewer, waarbij deze laatste de informant aanmoedigt teneinde het betoog in de gewenste richting te laten gaan. Als gevolg hiervan kan de geïnterviewde onbewust meer onthullen van zichzelf. Er ontstaat een soort vrije associatie met de leefwereld van beiden. De informant wordt als het ware actief aangemoedigd om de ondervrager mee te doen voelen met wat hij beleefd heeft. Dit heet 'transference'. Op zijn beurt kan de informant zaken, conflicten en gevoelens uit de interviewers' verleden losmaken, dit heet dan 'counter-transference'. Alleen op de woorden van een interview vertrouwen is dus verkeerd omdat er zich veel meer heeft afgespeeld. Hoe kunnen we deze 'transference' dan vaststellen? Volgens Roper richten we onze aandacht beter op wat er gaande is in de relatie geïnterviewde-interviewer, op wat er in en achter de antwoorden schuilt. Beweging en verandering zijn essentiële aspecten van 'transference' en deze kunnen we ontdekken in het gevoel dat de ondervraagde opwekt tijdens het gesprek.

Graham Smith onderzocht in *Searching for Dr. Somebody* de relatie tussen patiënt en huisarts in Engeland. Hij deed dit aan de hand van interviews en door de bestaande huisartsenopleidingen doorheen de geschiedenis te analyseren en concludeerde dat oudere huisdokters kunde en ervaring zagen als een deel van hun identiteit. Ze kozen er niet voor om huisarts te worden, ze werden het via hun vader. Ze leerden meer met hun handen en uit ervaring dan op de schoolbanken. Er was

dan ook geen uitgebreide opleiding. Ze waren fier om te werken zonder vakantie te nemen. Ze belichaamden voor de patiënt kunde (diagnostisch en therapeutisch), zorgzaamheid en ervaring. Jongere huisdokters belichamen dat niet of dan toch niet op dezelfde uniforme wijze. Het zijn eerder onafhankelijke artsen die niet behoren tot een systeem en die minder op andermans ervaring kunnen rekenen. Ze hebben er zelf voor gekozen om dokter te worden maar zijn minder bestand tegen de druk die het beroep met zich brengt. Deze verandering kwam er gedeeltelijk door een groter aanbod van postgraduaten en voortgezet onderwijs, de veranderende houdingen in de medicatie en de vervrouwelijking in de huisartsenpraktijk. De mondelinge geschiedenis biedt een manier om veranderingen te identificeren en te onderzoeken in de herinneringen aan de belichaming van de dokter. Smith toont hier goed aan dat via mondelinge geschiedenis bepaalde factoren sterk naar voren komen en zodoende sommige aspecten in onze huidige samenleving mee kunnen helpen verklaren.

Stephanie Anne Kirby probeerde eveneens via de mondelinge geschiedenis een vergeten stukje Engelse medische geschiedschrijving te onderzoeken. Haar paper, "*They Looked upon You as One of Them*". *Tuberculosis Nurses' Narratives of Social and Professional Isolation*, focust op het sociale en professionele leven van tbc-verpleegsters. Tbc vormde tot 1940 een echt gevaar voor het verplegend personeel. De geschiedenis ervan is goed gedocumenteerd. Het onderzoek maakt deel uit van een grotere studie rond de *London County*

Council (LCC) nurses (opleidingscentrum) maar werd aangevuld met documentatie, handschriften, artefacten en interviews van oudere tbc-verpleegsters. Daardoor hebben we een beter zicht op de nationale, gemeentelijke en verpleegkundige perspectieven en op die van de patiënten om de interne verhoudingen van de feiten op te bouwen. Mondelinge informatie werd gebruikt om de levenservaringen van jonge verpleegsters te illustreren met name hun opleiding, het harde werk en de microcultuur van de subgroep die ze vormden, en als LCC-medewerksters. Al de geïnterviewde verpleegsters hadden hun opleiding voltooid en waren geregistreerd als zijnde gekwalificeerd. Ze waren er zich van bewust dat hun gegevens toevertrouwd werden aan een databank (*Royal College of Nursing (RCN) Oral History Project*) en het interview liet hen toe om hun eigen ervaring te linken aan een bredere historische backdrop.

Er was altijd een tekort aan tbc-verpleegsters. Lange werkdagen, lage lonen, afzondering, het stigma verbonden aan tbc en natuurlijk de reële angst voor infectie zorgden voor weinig motivatie in die richting. Aan de andere kant werden de ervaren verpleegsters door hun onmiddellijke omgeving gezien als heldinnen. Ex-patiënten wilden wegens dit stigma liever in het hospitaal blijven en vroegen om ingeschakeld te worden als verpleegster. Het LCC aanvaardde dit maar de opleiding moest gebeuren door tbc-verpleegsters die zelf besmet waren, zoals ook de ambitieuzen onder de verpleegsters bewust in de eigen sector werden gehouden om ze beter te kunnen controleren. Het LCC gebruikte zelfs het argu-

ment van de verbondenheid met de patiënten om de verpleegsters te overtuigen om te blijven. Een verpleegster verwoordde het als volgt: *"You felt one of them too with the patients, these weren't the a race apart and they looked upon you as one of them"*. Na 1947 veranderde de medische wereld door de toepassing van chemotherapie, en de professioneel en sociaal geïsoleerde patiënten en hun verpleegsters verdwenen uit het zicht.

De volgende sessie over 'oral history' was gewijd aan *Interpreting Narrative*. De eerste spreker was Daniëla Koleva van de universiteit van Sofia. Ze had als onderwerp *Ironic Stories of Heroic Experiences*. Ze deed onderzoek naar mensen en hun socialistische ervaring in een postsocialistische context. Wat zegt de spreker en waarom vertelt hij juist dat verhaal? Of welk relaas is het vertellen waard? Door de woordkeuze te analyseren (specifieke woorden en uitdrukkingen uit de communistische propaganda, de perestrojka en alternatieve informele woordenschat) en bepaalde zaken die opvallen door stijl en grammatica (zoals het veranderlijk gebruik van persoonlijke voornaamwoorden, het gebruik van onpersoonlijke zinnen enz.), kan men de uitspraken vergelijken. Bij een ondervraagde bureaucraat kwam een duidelijke juxtapositie naar voor: die van de geboren communist en die van de gedesillusioneerde communist. De bedoeling is om nader te onderzoeken op welke manier in levensverhalen het verleden wordt gereconstrueerd vanuit een hedendaags standpunt, waarbij tal van onregelmatigheden aan het licht komen tussen referentiesystemen van het verleden en het heden. Als je levensver-

halen ontleedt krijg je altijd een coherent en chronologisch beeld. Het leven wordt als het ware vervormd en tot een soort doel of thema gemaakt door de schrijver. Gebeurtenissen die soms niets met elkaar te maken hebben worden met een eigen vocabularium aaneengesmeed. Sommige ondervraagden hielden een romantisch, soms een tragisch pleidooi, terwijl anderen zich leken te distantiëren van hun eigen verleden door het te conceptualiseren en te ironiseren. Door officiële gebeurtenissen te analyseren kunnen we nagaan hoe ze met het vocabularium van de spreker samenvallen of niet, en hoe ze zijn levensverhaal beïnvloeden, en op welke wijze ze vervolgens werden omgezet van een publieke naar een private context. Koleva deed dit bij het interview met Gueorguiev, een gepensioneerde mijnwerker uit Zhilentsi, ex-lid van de communistische partij en nu lid van de 'Union of Democratic Forces'. Eerst onderzocht ze welk beeld de staat van de mijnarbeiders propageerde. Ze genoten veel prestige omdat ze de kern vormden van de communistische doctrine die hoofdzakelijk voor de arbeidersklasse bedoeld was. Termen als 'free labour', 'building of socialism', 'new communist man with his new communist moral' werden gebruikt, evenals referenties aan oorlog en klassenstrijd. In het gesprek wordt dit beeld door de mijnwerker ondergraven zonder het echter aan te vallen. Hij was van 1962 tot 1965 mijnwerker om dan vakbondsleider te worden. Zijn baas had hierop aangedrongen en vermits hij de enige arbeider in zijn familie was nam hij de job aan. Tussen 1978 en 1990 ging hij terug de mijn in wegens de financiële

voordelen (pensioen). De mijnwerkers genoten weliswaar een groot prestige en werden beter betaald dan hogeschoolden, maar in de mijn zelf moesten ze soms hard en tegen de veiligheidsvoorschriften in werken. Daarvoor kregen ze een bonus waarvan ze echter een tiende moesten afstaan aan de vakbonden, wat ze onrechtvaardig vonden. Dit beeld is dus totaal anders dan hetgeen de partij propageerde.

Marie-Louise Janssen had het over *Constructions of Femininity Amongst Latin American Sexworkers: Between Constraint and Agency*. Op het eerste gezicht een totaal ander onderwerp dan dat van Koleva, maar beide handelen over beeldvorming en hoe deze te onderzoeken door middel van interviews.

Sinds oktober 2000 is de prostitutie in Nederland gelegaliseerd. Dit houdt in dat prostitutie officieel erkend wordt als werk. De regering probeert nu de prostituees, 'sekswerkers' zoals Janssen ze typeert, te normaliseren en te reguleren en hen dezelfde rechten en plichten te geven als eender welke andere beroepsgroep. Dit geldt weliswaar enkel voor prostituees die deel uitmaken van de Europese Unie. Elke persoon daarbuiten wordt uitgesloten van het legale circuit. Er is een tendens die illegale prostituees voorstelt als vrouwen die als gevolg van armoede, geweld of onderdrukking in de prostitutie zijn beland zonder eigen inspraak. Dit beeld contrasteert scherp met dat van de legale prostituees die bewust in de sector stappen en tevens voor hun rechten opkomen, maar geen handelsrekening mogen openen. De negatieve si-

Ook kindermisjes hoorden bij het diensteponeel (KADOC Leuven)

tuaat en de beeldvorming van het illegale circuit kloppen echter niet altijd. Er is reeds veel geschreven over dit onderwerp maar nergens komen de sekswerkers zelf aan het woord. Janssen probeert via de methodiek van mondelinge geschiedenis de sluier te lichten. Ik som enkele van haar bevindingen op. Uit cijfers blijkt dat misbruik het meest voorkomt bij Nederlandse prostituees. Het beeld dat de vragende partij van buitenlandse vrouwen heeft is een mythe die door deze vrouwen zelf wordt overgenomen, in een rol die ze spelen om potentiële klanten te lokken. Dit is goed te zien in advertenties waarin de etnische achtergrond benadrukt wordt. Ze gebruiken dus de hoofdreden voor hun uitsluiting, namelijk hun niet-Europese achtergrond, als overlevingsstrategie, om geld te verdienen en zo hun levensstandaard of die van de familie te verhogen. Janssen besluit dat het proces van stereotypering en uitsluiting van Latijns-Amerikaanse prostituees uit legale vormen van prostitutie, leidt tot specifieke constructies van etnische vrouwelijkheid onder deze groep van sekswerkers.

Mijn algemene vaststelling bij alle sessies over mondelinge geschiedenis is dat er nergens een sluitende objectieve methode naar voor wordt geschoven. Elkeen is met een deelaspect van de mondelinge geschiedenis bezig. Eder geeft een soort leidraad voor nieuwe interviews en waarschuwt voor de eventuele stoorzenders, terwijl Roper de subjectiviteit van interviews probeert te duiden. Zijn methode is echter niet overtuigend genoeg. Op geen enkele wijze komt er een soort methodiek voort uit zijn betoog. Het blijft

bij een soort zelfanalyse en een inschatting van het gebeuren en het daarbij onder controle houden van de eigen gevoelens naar de geïnterviewde toe. Alles lijkt af te hangen van moeilijk te controleren interne en externe factoren. Koleva toonde prachtig aan hoe de analyse van de officiële en de persoonlijke beeldvorming tot een dieper en beter inzicht van de gegevens kan leiden. Het taalgebruik van de ondervraagde was daarbij de indicator. Janssen toont aan dat zelfs moeilijk te bereiken (illegale) groepen onderzocht kunnen worden maar ging spijtig genoeg niet dieper in op de vertrouwensrelatie die daarvoor nodig is. De andere sprekers toonden aan dat mondelinge geschiedenis een zeer waardevolle bijdrage kan leveren aan het wetenschappelijk onderzoek maar kwamen niet met een methode voor de dag. Er moet misschien eens een optelsom gemaakt worden van alle hindernissen, stoorzenders enz. om tot een overzicht en een structuur te komen waaruit een verantwoorde methode kan gepuurd worden. Een soort handleiding voor de interviewer. Als dit niet gebeurt blijft iedereen op zichzelf bezig. Het congres had best mogen afsluiten met een poging in die richting. Volgende keer misschien.

(Peter Moorkens)

Netwerk Family and Demography

Uit het tweede netwerk *Family and Demography* heb ik bewust twee sessies gekozen die handelden over *Domestic Service: Old and New*. De eerste die ik bijwoonde was die van Violetta Hionidou: "There you

go, my sweetheart, to work. Because, here, we cannot do anything for you". *Female Domestic Service on Three Greek Islands from Mid-Nineteenth to Mid-Twentieth Century*. Antropologische studies over Griekenland tonen herhaaldelijk de afkeer van Grieken van het in dienst nemen van vrouwen, vooral van alleenstaande vrouwen, buiten het eigen huisgezin. Dit was niet het geval op de Cycladische eilanden Mykonos en Syros en het Egeïsche eiland Hios. 19-eeuwse volkstellingen en diepgaande interviews met oudere eilandbewoners werden gebruikt om de periode vóór de Tweede Wereldoorlog te verduidelijken. De interviews bleken meer informatie vrij te geven dan de documenten. Naast armoede was de hoofdreden om als dienstbode te werken het opsparen van een grote hoeveelheid geld om een huis te kopen dat dan deel uitmaakte van de bruidschat. Dus, werkgelegenheid in het algemeen en specifiek huisbediendes, zorgden er niet voor dat vrouwen ongehuwd bleven, zoals antropologische studies beweren, maar integendeel door het verdienen van hun-eigen bruidschat verhoogden hun kansen op uithuwelijking.

Christer Lundh en Martin Dribe behandelden *The Circulation of Life Cycle Servants between Peasants Households in Southern Sweden 1829-1865*. Het is geweten dat in agrarisch West-Europa veel jonge mensen als dienstbodes gingen werken alvorens ze trouwden. Vanuit de migratiecijfers bekeken, zijn de stap van thuis weg en de stap tot trouwen goed gedocumenteerd, maar van de tussentijdse migraties weten we zeer weinig. Lundh en Dribe onderzochten - via een combinatie van een

kwantitatieve en kwalitatieve aanpak - de migratie van dienstbodes in Scania, zuidelijk Zweden, gedurende de 19e eeuw. Er is geen eenduidige reden waarom er zo frequent werd verhuisd. Het lijkt alsof de reden voor de helft van de migratie terug te vinden is in de organiserende structuur van het werkregime, de hiërarchie van de dienstbodes en het huwelijk. De rest hing af van andere zaken, zoals het type huishouden, de meester of de structuur ervan; variaties in werkaanbod veroorzaakt door fluctuaties in de oogst; conflicten in het huishouden; een extra opleiding willen of gewoonweg het vinden van een huwelijkspartner. De studie toont aan dat huisbediendes goed door-dachte migratiebeslissingen namen op basis van degelijke informatie en berekende kosten en de voordelen van blijven of gaan. Men kan wel zeggen dat de motivatie hoofdzakelijk verbonden was met het functioneren in de lokale economie eerder dan in een interregionale, of intersectorale economie die doorgaans het middelpunt vormen van de traditionele modellen van migratie.

Suzy Pasleau en Isabelle Schopp hadden als onderwerp *The Servants' Life Course in Seraing, 1846-1880*. Om het leven van de dienstbodes in Seraing, nabij Luik, te reconstrueren baseerden Pasleau en Schopp zich op de bevolkingsregisters, en de geboorte-, huwelijks- en overlijdenscertificaten. Van elke dienstbode werd een persoonlijke fiche opgemaakt van de hoofdmomenten in de familiecyclus (huwelijk, geboorte, weduwschap, dood) en van het beroepsleven, naast een grote socio-professionele mobiliteit is het gezins-

leven, vooral bij jonge vrouwen, gekarakteriseerd door een grote ruimtelijke mobiliteit. De hoofdmoot van de huishoudsters in Seraing kwam uit de Luikse regio. Het werk als huishoudster bood goede vooruitzichten voor jonge meisjes van het platteland met weinig vaardigheden of sociale contacten in de stad. De diensten van dienstbodes eindigden meestal nadat ze in het huwelijk traden. Sommige weduwen werden terug huishoudster, maar globaal gezien bleven er weinig voor het leven in dienst.

Marjatta Rahikainen sprak over *Lifelong Servants: Aging Women in Domestic Service*. Er bestaat een grote hoeveelheid literatuur over de levenscyclus van huisbediendes, zoals we hierboven geïllustreerd zagen, maar heel weinig over vrouwen (of mannen) die dienstbodes waren voor het leven. In de eerste helft van de 20e eeuw was een levenslange carrière als huisbediende redelijk gewoon: tijdens het interbellum werden in Zweden huisbediendes geassocieerd met typische oude vrouwtjes, en in 1950 was een kwart van de Finse vrouwelijke huisbediendes vijfenveertig jaar of ouder. Rahikainen vraagt zich af wat er gebeurde met dienstbodes die te oud waren om te werken. Ze onderzocht dit voor Finland in de periode 1890-1960. In het Zweden van 1788 (met Finland als onderdeel) kon te oude huisbediendes het recht ontzegd worden om zich te vestigen in een parochie alsook het recht op domicilie. Rond diezelfde tijd introduceerden de bazen een praktijk om hun beste bediendes te belonen met 'a gift article for long and faithful service'. Dit gebruik bleef bestaan in de 20e eeuw. Rond de eeuwwisseling

kwam er echter verandering in de situatie. Om het tekort aan goed opgeleide huisbediendes op te vangen richtte men oefenscholen en tehuizen voor oudbediendes op, om de indienststelling en het natuurlijke verloop van personeel te promoten. Huisbediendes begonnen zich min of meer succesrijk te organiseren om regularisatie te bekomen van de werken, voor minder werkdagen en vrije avonden en voor tehuizen voor werkloze huisbediendes. De eerste wet op huisbediendes kwam er pas in 1945, de tweede in 1978. In 1955 waren er nog maar weinig jongeren meer die huisbediende wilden worden terwijl oudere vrouwen tussen zesenvieftig en vijfenzestig dit wel wilden.

Het probleem met bovenvermelde sessies was het slechte taalgebruik. Vele sprekers waren het Engels amper machtig zodat het echt moeilijk was om ze te volgen. De technische aspecten kwamen minder aan bod (demografie, statistieken enz.) maar dit kwam de verhalen ten goede. En dat waren het dan ook, verhalen. Het kwam bijna nooit tot een discussie omdat de studie nog in een beginfase zit of omdat de situatie in het Zuiden moeilijk te vergelijken is met die in het Noorden. De meeste patronen die werden blootgelegd bleken te kloppen met vroegere studies, en voor deze die ervan afwaken, zoals het hoge percentage van jonge huishoudsters op de Griekse eilanden of het hoge percentage oudere huishoudsters in Finland, kregen we geen bevredigend antwoord.

(Peter Moorkens)

Politieoptreden tijdens een betoging van provo te Brussel, jaren '60 (foto Frans Pans)

De Nieuwe (Geheime) Politie

Voor sociaal-historici staat de politie duidelijk aan de verkeerde kant van de barricaden. Althans te oordelen naar de heel geringe hoeveelheid publicaties over politiewerk, politieagenten en politiebeleid. Onbemind maakt onbekend. Enkele sessies van het ESSHC waren gewijd aan de mannen met de kepie.

De maatschappelijke beroering in de jaren '60 heeft al heel wat aandacht gekregen van sociale wetenschappers. Bovendien laten de oud-strijders van toen zelden een gelegenheid voorbijgaan om hun wonderjaren te herdenken, van 'Mei 86' tot 'Dertigjaar mei 68' in 1998. Het effect dat die 'roerige toestand' had op de ordestrejdkrachten en op de individuele politiemans achter de wapenstok is heel wat minder bestudeerd. Herbert Reinke (Universiteit van Wuppertal, Duitsland) bracht enkele sprekers bijeen rond *Youth Cultures, Police Violence and Masculinity in the 1960/70s*. Er kwamen voorbeelden aan bod uit Italië, Duitsland en Nederland.

Het was opvallend dat de verschillende onderzoekers heel gelijklopende vaststellingen deden. In alle voorbeelden komt de politiemacht naar voor als een logge, slecht geleide bureaucratie, die van de kant van de autoriteiten op weinig aandacht en respect kan rekenen. De jaren '60 vormden voor alle bestudeerde gevallen een duidelijke breuklijn in het politiebeleid. Tot dan streed de politie tegen een externe vijand, meer bepaald tegen de communisten in het kader van de Koude Oorlog, ofwel tegen een gemarginaliseerde laag van criminelen, die werden beschouwd als niet tot de samenleving be-

horend. Na de studentenrellen en de grote stakingen van de jaren '60, nog versterkt door de terroristische aanslagen van de jaren '70, werd de politie gedwongen om zich met een interne vijand bezig te houden. Ordehandhaving werd belangrijker dan de jacht op spionnen en dieven, en iederéén was een potentiële ordeverstoorder. Daarnaast hadden de sprekers ook veel aandacht voor de individuele politiemans, zijn problemen als slechtbetaalde werknemer in een risicovol beroep, en zijn worsteling met de hem opgelegde identiteit van Nieuwe Politie-

man. Jonathan Dunnage onderzocht een aantal lezersbrieven van politieagenten die in de jaren '40 tot '70 in de Italiaanse communistische partijkrant (sic) *L'Unita* verschenen. Het zijn niet bepaald onpartijdige getuigenissen, maar het beeld dat de ordehandhavers schetsen van hun beroep en van zichzelf is niettemin ontluisterend. Ze klagen steen en been want ze worden door hun officieren, veelal ex-aanhangers van Mussolini, als slaven behandeld, geminacht en niet zelden mishandeld, hun lonen zijn zeer laag, de hygiënische omstandigheden in de politiekantoren tartten elke verbeelding, er is onvoldoende fysieke bescherming bij confrontaties met demonstranten en criminelen, de uitrusting is verouderd en onvoldoende enz. Bovendien zit het ook in hun hoofd niet lekker, zeker niet nadat de Italiaanse politie na 1965 steeds vaker wordt ingezet tegen demonstranten en stakers. Een getuigenis klinkt als volgt: *"Wij zijn uit het zuiden gekomen omdat er daar geen werk was. We zijn naar Rome gekomen en bij de politie gegaan. We zijn niet naar school geweest, en er*

zijn niet zoveel manieren om aan een inkomen te geraken. Maar ons is gezegd dat het een eer is om politiemans te zijn, dat we de mensen zouden beschermen en de bandieten bestrijden. Maar in plaats van tegen criminelen te vechten, moeten we nu slaan op mensen die op straat komen om een beter leven te vragen, mensen zoals wij. Dat willen wij niet, dat is geen politiewerk."

Ook Klaus Weinbauer, die de Duitse politiegiedenis bestudeerd heeft, wijst op identiteitsproblemen. Tot in de jaren '50 was aan de top van de politie in feite nog de Weimar-generatie uit de jaren '30 aan de macht. In haar visie moest de politie de samenleving beschermen tegen burgeroorlog en de communistische dreiging. Het was deze Weimar-reflex die leidde tot het extreem gewelddadige politietoedredden tegen de studentendemonstranten in de jaren '60: de studenten werden gelijkgeschakeld met opstandelingen die het staatsgezag bedreigden. In de jaren '70 werd de politie geconfronteerd met een geheel andere uitdaging: in de grote Duitse steden doken de 'Rockers' op: gewelddadige benden van proletarische afkomst die er een sport van maakten om ware veldslagen uit te vechten met de politie; met een 'politieke opstand' had dit weinig te maken. Tegelijk was een nieuwe generatie politieofficieren verschenen. De politieopdracht werd - met de woorden van Weinbauer - 'repolitized': de 'innere Sicherheit' kwam voorop te staan. De vijand was niet langer een communistisch leger, maar de criminaliteit die overal kon schuilen. Het kwam erop aan preventief te werken, en de maatschappelijke rust en de veiligheid van de burger te verzekeren.

Voorals de Nederlandse casus van provo's

en Kabouters leverde boeiend materiaal op. Guus Meershoek stelde zich de vraag hoe het in de jaren '60 voor de mensen in uniform was, en schetste aan de hand van een aantal interviews met ex-politieagenten een opmerkelijk psychologisch portret. Enkele illustraties. De Kabouterfractie in de Amsterdamse gemeenteraad bracht op een bepaald ogenblik op heel officiële wijze een voorstel ter tafel om het politiereglement te herzien: de politierevolvers moesten vervangen worden door EHBO-kistjes. Daarin moesten onder meer condooms zitten om aan de koppeltjes in het Vondelpark te geven als die zin hadden om te vrijen; en aanstekers om een vuurtje te kunnen geven aan provo's die een jointje wilden opsteken. De politie reageerde fel tegen dit voorstel, merkwaardig genoeg niet zozeer tegen condoom en aansteker, maar ze stelde dat 'een revolver onlosmakelijk onderdeel uitmaakt van het wezen van de politiemans; zonder dat is een politiemans geen politiemans meer'. Even merkwaardig was de felheid waarop ze reageerde op een ander grapje van de provo's: bij confrontaties met de politie deelden de provo's geen klappen uit, maar gaven ze enkel een flinke tik tegen de kepie, zodat de politieagent blootshoofds verder moest. De politie was geschokt: hun kepie, dat was hun waardigheid. als politiemans, ze werden nog liever neergekogeld dan hem te moeten verliezen.

Een heel ander soort politie kwam aan bod in de sessie georganiseerd door de jonge Canadese onderzoeker Steve Hewitt (University of Indianapolis, VS) onder de naam *Police Surveillance and the Definition of Subversives in US and Canada*. Drie

sprekers presenteerden de resultaten van hun onderzoek in de archieven van de geheime politie van de VS en Canada. Dat het hier om een Noord-Amerikaans onderonsje ging, is spijtig genoeg geen toeval. De openbaarheid van overheidsdocumenten wordt overzees heel wat ernstiger genomen dan in veel Europese landen.

Julie Guard behandelde een Canadese kwestie uit de Koude Oorlog. Een consumentenbeweging van huisvrouwen die in de late jaren '40 protesteerde tegen de stijgende levensduurte werd door de Canadese regering behandeld als een nationale bedreiging. De huisvrouwen legden onder meer een petitie neer met een miljoen handtekeningen (sic) waarin werd aangeklaagd dat grote Canadese bedrijven nooit geziene winsten realiseerden, terwijl tegelijk de melk duurder werd en verschillende graadmeters van welstand een dalende lijn te zien gaven. Dat enkele leden van de organisatie ook actief waren in de communistische partij van Canada, was voor de regering reden genoeg om de achtbare dames onder politiebewaking te plaatsen. De huisvrouwenbeweging werd gedemoniseerd en geïntimideerd en ging finaal onderuit.

Gerda Ray kwam met een wel erg straf verhaal uit de VS. Aan de hand van een analyse van het beleid van New York State Governor Rockefeller toonde zij aan dat mensen als Rockefeller bitter weinig onderscheid maakten tussen de 'publieke' politie waarover zij gezag hadden als staatsgoeverneur en de privé-politie die zij inhuurden om hun bedrijven te vrijwaren van stakingen.

Hewitt ten slotte analyseerde het beleid

van de 'Canadese Security Service' of 'de zoektocht van een bureaucratie naar een definitie van subversie'. Ook hier het al eerder gehoorde verhaal van een mankende administratie en van de omslag in de jaren '60 en '70 naar een interne vijand. Wat misschien nog het meest opviel aan deze sessie was de sfeer: de organisatoren en een flink deel van het talrijk opgekomen publiek gedroegen zich alsof ze een informatieoorlog aan het voeren waren tegen onzichtbare legers van geheime politie. Het begon al bij het binnenkomen, toen de sessievoorzitter luidkeels opmerkte: *"So where would the police cameras be here? You all know, I hope, that you are being watched"*. Dat was als grap bedoeld, althans zo had ik het begrepen, maar ik was zowat de enige die lachte. In de loop van de sessie leken sprekers en publiek het roerend met elkaar eens. Op het einde waagde ik het een vraag te stellen aan de spreekster die het over de Canadese huisvrouwenconsumentenbeweging had gehad: of zij ook de andere kant had onderzocht, en in de archieven van de communistische partij was gaan kijken welke strategie deze hanteerde tegenover deze beweging? Dat bleek een heel verkeerde vraag te zijn. De spreekster antwoordde met het statement: *"I don't think they were on the same side."* Verbeten trèk om de mond. Spiedende ogen in mijn richting. Toen vijf minuten later de sessie werd beëindigd was ik de eerste om de zaal te verlaten, met opgestoken kraag en stevig doorstappend. Ik werd niettemin bijgebeend door een kalende man met snor in een grijs kostuum, die mij aanklampie met de opmerking: *"In America it's the same thing, you know, they always say things like that. They ne-*

LA GRÈVE OBLIGATOIRE (Système MAUSER). Pour les références, s'adresser à la milice citoyenne de Louvain.

936

In 1903 wijdde het Franse satirische tijdschrift L' Assiette au Beurre een volledig nummer aan de onlusten van 1902 in België

ver look at the whole picture." Toen hij merkte dat ik hem met open mond stond aan te staren, zei hij "Sorry," keek naar de grond, en beende snel weg in de andere richting. De geheime politie van België heeft ons vooralsnog niet gecontacteerd, maar we houden u zeker op de hoogte.

(Donald Weber)

K
R
O
N
I
E
K

**Leve het Algemeen Stemrecht!
Vive la Garde Civique! De strijd
voor Algemeen Stemrecht,
Leuven 1902**

Paule Verbruggen, Amsab

Op donderdag 18 april 2002 was het precies honderd jaar geleden dat in Leuven zes arbeiders omkwamen in een betoging voor Algemeen Enkelvoudig Stemrecht. Niet dat het de enige doden waren in de geschiedenis van het Algemeen Stemrecht, maar in Leuven is dit gebeuren in het collectieve (vooral socialistische) geheugen een belangrijke plaats blijven innemen. Als je door Leuven wandelt zie je trouwens in verschillende straten gedenkplaten die aan dit drama refereren.

Speciaal voor de 100e verjaardag van dit feit werd ongeveer een jaar geleden de Stichting Democratie 1902-2002 opgericht, met vertegenwoordigers van sp.a-Leuven, ABVV-Vlaams-Brabant en de Socialistische Mutualiteiten van Brabant. De bedoeling was een aantal evenementen te organiseren om de verjaardag met de nodige luister te herdenken.

Het monument

Op 18 april om 11u 's morgens trok een grote groep ABVV-vrijgestelden naar het Quinten Metsysplein om het monument in te huldigen dat in opdracht van ABVV-Vlaams-Brabant door Lucas Bernaerts en Luc Cauwenberghs werd ontworpen. In de menigte een aantal bekende gezichten zoals - natuurlijk - dat van burgemeester Louis Tobback, van minister Frank Vandenbroucke en van minister van Staat Willy Claes. Sprekers waren Karel Gacoms, voorzitter van ABVV Vlaams-Brabant, Michel Nollet en Mia De Vits, respectievelijk voorzitter en algemeen secretaris van het nationale ABVV, en Saïd El Khadraoui, schepen van Cultuur, Onderwijs, Inburgering, Ontwikkelingssamenwerking en Studentenaangelegenheden van de stad Leuven. In de striemende regen werd dan het monument onthuld. Het symboliseert het kiesbolletje op de stembrief met daaronder zes liggende silhouetten, de zes doden van Leuven. Aan het publiek werden rozen uitgedeeld om op het monument te leggen. Een ontroerend moment, zelfs honderd jaar na de feiten...

Het boek

Bijna tegelijk met de oprichting van de Stichting Democratie kwam vanuit het Stadsarchief Leuven, en meer bepaald van de stadsarchivarissen Rudi Hoecx en Piet Veldeman, het idee om een boek te schrijven waarin de feiten werden verhaald zoals ze zich werkelijk hadden voorgedaan. Daarop werd contact opgenomen met Amsab-Instituut voor Sociale Geschiede-

nis, dat Bart Willems (Amsab-VUB) en Peter Heyrman (KADOC) als coauteurs aanbracht. De realisatie van het boek werd mogelijk door de financiële steun van de Socialistische Mutualiteiten van Brabant. In het eerste hoofdstuk geven de auteurs een overzicht van de sociaal-economische situatie te Leuven rond 1900 en een evocatie van het nationale en het Leuvense politieke landschap. Hoofdstuk twee behandelt de evolutie van de burgerwacht van Leuven tussen 1830 en haar ontbinding in 1920, met als scharnierpunt de overgang vanaf 1897 van een liberaal paradeleger naar een strijdvaardige katholieke militie.

Het volgende hoofdstuk gaat dieper in op de gebeurtenissen van 18 april 1902 en de onmiddellijke nasleep ervan.

Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de herdenkingen van 18 april en het politieke en electorale gebruik dat de verschillende partijen van de tragische gebeurtenis maakten.

Het is niet alleen een handig overzicht van de belangrijke stappen in de geschiedenis van het stemrecht, maar ook een spannend relaas van een van de vele incidenten die met de strijd voor dat stemrecht gepaard gingen.

De tentoonstelling

Op 19 april werd om 20 u de tentoonstelling geopend. Ze werd gerealiseerd door Hendrik Ollivier van Amsab, met als vormgevers Rik Jacques en Stefie Vandroemme van PièceMontée en was te bezichtigen tot 24 mei 2002. De tentoonstelling was niet echt gelijklopend met het boek, eerder complementair. Er was

minder aandacht voor de plaatselijke Leuvense politieke geschiedenis en er lag meer nadruk op de geschiedenis van de strijd voor Algemeen Stemrecht. Dit wegens het feit dat het kiesrecht vandaag vanzelfsprekend lijkt, maar dat zovelen vergeten zijn hoelang de strijd duurde om het vanzelfsprekend te maken. Het verhaal over die strijd blijkt zeer slecht gekend, ook bij de zogenaamde intellectuelen. Naast de luiken die de verschillende fasen van die strijd illustreerden, was er ook een belangrijk luik over de geschiedenis van de burgerwacht. Een kleine, maar zeer verzorgde evocatie...

Begroeting van het grafmonument

Op zaterdag 20 april, exact honderd jaar na de begrafenis van de slachtoffers, kwam een delegatie van de sp.a-Leuven opnieuw samen aan het grafmonument dat in 1904 werd opgericht ter herdenking van de slachtoffers. Een allochtoon meisje van de MJA las een mooie tekst over het migrantenstemrecht en voor de gelegenheid was ook sp.a-voorzitter Patrick Janssens naar Leuven afgezakt.

P. HEYRMAN, R. HOEKX, P. VELDEMAN, B. WILLEMS, *Leve het Algemeen Stemrecht! Vive la Garde Civique! De Strijd voor Algemeen Stemrecht, Leuven 1902, Gent-Leuven: Amsab-Peeters, 2002, 169 p., ill.*

**Ik verzamel, verzamelen,
verzamelaars, verzamelingen**

**Erfgoedweekend
20-21 april 2002**

---

*Bert Boeckx, Rita Calcoen, Brigitte De
Mulder, Hans Mortelmans, Paule
Verbruggen, Michel Vermote, Amsab*

Samen met talloze andere instellingen in Vlaanderen en Brussel stelde Amsab (alleen zondag) zijn deuren open voor het tweede Erfgoedweekend. Dit jaar was het thema 'verzamelen' en hoewel Amsab in de eerste plaats een archief en bibliotheek is en geen documentatiecentrum werd het thema treffend uitgebeeld in de verschillende departementen.

Amsab-Gent

De organisatie van het gebeuren in Amsab was in handen van Mario Vandriessche. In Gent was de blikvanger natuurlijk het museum waar onder de titel 'Spécialités de la Maison' een verzameling merkwaardige documenten over eten, drinken en muziek werd gepresenteerd. De tentoonstelling werd gerealiseerd door Brigitte De Mulder en Geert Bonne. Pronkstukken zijn zeker de talrijke menu's, onder meer van een banket waarop de 'Queen Mum' aanwezig was. Het materiaal komt vooral uit het archief van de Centrale der

Voeding- en Hotelarbeiders, gewestelijke afdeling Antwerpen. Deze centrale verzamelde menukaarten die gebruikt werden om les te geven aan de militanten.

De tentoonstelling legt sterk de nadruk op het visuele. Er zijn geen uitgebreide begeleidende teksten. Ook de toevallige voorbijganger die weinig tijd heeft kan er dus van genieten. Ze loopt nog enkele maanden. Iedereen is welkom...

Heel mooi was ook de 'kijkkast' in het departement Beeld en Geluid, ontworpen door Lieve Cosyns, waarin, naar een idee van Rita Calcoen, de verzameling 'visitekaartportretten' van de familie Anseele-De Coster was uitgesteld. In het decembernummer van *Brood & Rozen* brengt Rita hierover een uitgebreide reportage. In de twee restauratieateliers konden de mensen het restauratieproces stap voor stap volgen. Beneden, bij de papierrestauratie gaf Kris Desij de nodige uitleg. Op zolder was de restauratie van vlaggen door Annie Geysens gevisualiseerd in een kleine tentoonstelling.

In de bibliotheek had nu al voor de derde maal een tweedehandsboekenverkoop plaats. Dubbeltallen van socialistica en schenkingen die niet in de collectie thuis horen gingen de deur uit, zodat weer wat plaats vrijkwam in het magazijn. Verzamelaars stonden al vroeg voor de poorten van Amsab te drummen om de beste koopjes te bemachtigen. Een succes alweer, en niet in het minst door de zeer verzorgde organisatie van Luc Lievijns en zijn bibliotheekteam.

Wie wou weten welke weg een boek af-

Kijkkast met de 'visitekaartportretten' uit de verzameling Anseele-De Coster, departement Beeld en Geluid (foto Nathalie Demeester)

legt in de bibliotheek, van schenking tot plaatsing in de rekken, kon een blik werpen in de werkruimte, waar de verwerking en ontsluiting van bibliotheekmaterialen werd gedemonstreerd. Leuk waren de twee inlijstingen van alle mogelijke leeswijzers en papiertjes die in verschillende boeken uit schenkingen werden aangetroffen. Een nieuwe verzameling is geboren...

In het archief waren er drie verschillende evocaties. In de depotruimte was er een kleine uitleg over de collectievorming. In het ene archiefbureau kon je onder de titel 'Van bron tot monding' en met de nodige uitleg van Jan Laplasse de verschillende verwerkingsstappen van een archief volgen aan de hand van een archief van een coöperatie. Maar de 'eyecatcher' was hier wel de tentoonstelling over Edward Anseele sr., samengesteld door Michel Vermote, die met de verwerking van het Anseele-archief bezig is, en gerealiseerd door Kris Desij en Sonny Plasschaert.

In de gang stond het dodenmasker van Anseele. Over het gebruik van het dodenmasker schreef Michel Vermote een interessante uitleg. Oorspronkelijk was een dodenmasker gereserveerd voor koningen en prinses. In de periode van de Franse Revolutie deed het gebruik ook zijn intrede in burgerlijke middelen. Bekende maskers zijn die van Marat (1793) en Robespierre (1794), beide vervaardigd door Madame Tussaud die van de bedienaars van de guillotine de mogelijkheid kreeg om een afgietsel van hun gezicht te maken. Buiten Frankrijk kreeg het gebruik navolging in Duitsland met het doden-

masker van Schiller in 1805.

Met de dood van Napoleon in 1821 kende de verspreiding van de post-mortale beeltenis een schaalvergroting. Zijn dodenmasker, vervaardigd in brons en in gips, werd in een bijhorende tas op duizenden exemplaren verspreid. Tot op vandaag wordt de productie ervan voortgezet. Het gebruik breidde zich in de loop van de 19e eeuw uit naar personaliteiten uit diverse milieus: van musici (Chopin), schrijvers (Hugo), schilders (Géricault), beeldhouwers (Rodin), geestelijken en politici werden dodenmaskers gemaakt. Het dodenmasker van Anseele, gemaakt door Jozef Cantré, past in die traditie. Het is een unicum in de Amsab-collectie⁽¹⁾.

In het andere archiefbureau waren een aantal stukken van het Anseele-archief uitgestald. Een begeleidende tekst van Michel Vermote vertelde het volgende: omtrent het archief van Anseele was er lange tijd grote onduidelijkheid. In 1963 deed zijn zoon, Edward Anseele jr., aan onderzoeker Haag, die op zoek was naar de persoonlijke archieven van de vroegere Belgische ministers, mee dat de collectie wel in zijn bezit was, maar niet toegankelijk voor onderzoek⁽²⁾.

Enkele jaren later (1967) verklaarde hij aan Anseele-biograaf De Beuckelaere "dat zijn vader wel een persoonlijk archief bezat, dat gedurende de oorlog overgebracht geweest was naar het huis van professor Baudhuin, die het voor een studie ter inzage kreeg. Gedurende een bombardement zou alles echter verloren gegaan zijn"⁽³⁾. Hetzelfde verhaal kreeg Wouter Steenhaut, die werkte aan een stakingsrepertorium voor de Gentse regio, drie jaar later ook te horen⁽⁴⁾. Een vrij onlogisch ver-

haal dat trouwens tegenstrijdig was met eerdere verklaringen.

Toen de villa van de familie Anseele enkele jaren na het overlijden van Anseele jr. (1981) ontruimd moest worden, kwam uit de kelders een berg papier te voorschijn die door de Anseelestiting werd overgemaakt aan Amsab: "Het was een massa papier opgepakt ter grootte van het volume van een kamer, overdekt met een grote plastic, waarvan de onderste lagen zich verrot in het water bevonden"⁽⁵⁾. Het geheel dat omschreven werd als de bibliotheek- en archiefcollectie van Anseele jr. kwam in 1985 in dozen en postzakken toe op Amsab. Bij het opmaken van een eerste beschrijvende lijst werd al snel duidelijk dat er sprake was van twee afzonderlijke archiefvormers: Anseele sr. en Anseele jr. (voor het omvangrijkste deel van het materiaal). Ook in de bibliotheek die grotendeels als aparte entiteit werd samengehouden, had je die twee componenten.

Daarmee kwam na vele jaren het archief van vader Anseele (of althans een belangrijk fragment daarvan) terug aan de oppervlakte. Ondertussen werd het als geheel afgezonderd: het omvat een zeventig dozen materiaal met daarnaast een omvangrijke verzameling rijkelijk geannoteerde boeken (1400 titels), brochures (3500 titels) en tijdschriftenreeksen. Alles samen meer dan vijftig lopende meter papier.

In zijn laatste levensjaren ontfermde Anseele zich over de papieren weerslag - of althans over wat daar op dat moment nog van overbleef - van zijn rijkge vulde leven. Een journalist van de *Vóoruit* die hem naar aanleiding van het overlijden van Jules

Destrée (1936) ging opzoeken, beschreef het als volgt: "Anseele's werkkamer, waarin hij ons te woord staat is een enig archief waarin hij nóg alle dagen van 's morgens tot 's avonds werkt, klasseert, leest en schrijft. Hij bezit een schat van documentatie en het is voor hem maar kinderspel om ons met enkele uitknipsels en nota's een treffend beeld te geven van den man (Jules Destrée n.v.d.a.) waarover we hem komen interviewen. Hij stapelt voor ons de documenten op, die hij als het ware van buiten kent en die hij met rood en blauw potlood heeft gekantteekend"⁽⁶⁾.

Deze getuigenis geeft ons inzicht in de mate waarop het oorspronkelijke archief Anseele door de vormer zelf werd aangepakt. Hij reorganiseerde zijn documenten in thematische mappen die aangevuld werden met krantenknipsels, waarbij hij vaak zijn brieven gebruikte als kaftjes waarop de verschillende onderwerpen werden aangeduid. Hij had trouwens ook voordien al de gewoonte om zijn inkomende brieven te recycleren als A5-blaadjes waarop hij zijn speeches neerschreef. Op die manier ging de context van de stukken grotendeels verloren. Wat overblijft is een verzameling onderwerpsmappen en thematisch geordende nota's die eigenlijk het gevolg zijn van zijn verzamelactiviteit en niet meer de weerslag vormen van de activiteiten van de archiefvormer. De archiefdocumenten dienden met andere woorden als grondstof voor het samenstellen van een documentaire verzameling. De bedoeling daarvan was enerzijds het legitimeren van de Bank van de Arbeid-saga, anderzijds was er het project om in een artikelenreeks voor de krant *Vóoruit* de geschiedenis van de coöperatieve beweging te publiceren⁽⁷⁾. Daartoe was een snelle beschikbaarheid van in-

formatie vereist.

Het is duidelijk dat de benadering van het 'archief'-Anseele daardoor geen eenvoudige opdracht is. Slechts een klein gedeelte van de stukken kan op basis van het bestemmingsbeginsel teruggebracht worden naar de plaats in het archief waar het oorspronkelijk thuishoorde. Het overige materiaal wordt als een aparte rubriek 'documentatiemappen' vermeld. Daarnaast wordt ook een poging gedaan om de rijke bibliotheek te reconstrueren. Meer nog dan de krantenknipsels die hoofdzakelijk in zijn laatste levensjaren werden samengebracht, geven de door Anseele verzamelde boeken, brochures en tijdschriften een inzicht in zijn interesses en intellectuele activiteit, ook al omdat de publicaties meestal rijkelijk geannoteerd werden.

Zijn veroordeling en gevangenschap in 1886-87 vormde blijkbaar een belangrijke aanzet voor zijn verzamelactiviteit. Bij zijn invrijheidstelling op 6 februari 1887 kreeg hij van partijgenoten uit verschillende wijkafdelingen geschenken aangeboden. Een aantal van hen, die op de hoogte waren van zijn bibliofiele belangstelling, hadden tijdens zijn gevangenschap gespaard voor de aankoop van boeken.

Amsab-Centrum Antwerpen

Amsab-Antwerpen toonde enkele van zijn bijzondere collecties die uit verzamelwoede ontstaan zijn. In de leeszaal en in het bureau van de leeszaalverantwoordelijke was er een tentoonstelling van stukken uit het los archief en uit het archief van het Centrum voor Economisch en

Socio-Cultureel Onderzoek (CESCO), twee bijzonder rijke verzamelingen. De tentoonstelling werd samengesteld door Bert Boeckx en gerealiseerd door Sophie Bollen en Sofie Vrielynck.

Bert Boeckx kwam ook op het idee om enkele particuliere verzamelaars uit te nodigen om hun buitengewone verzameling voor te stellen. Stan Helleboog verzamelt al meer dan vijfentwintig jaar alles uit de USSR, thans Rusland. Met zijn uitgebreide collectie haalde hij zelfs de Russische krant *Izvestia*. Stan en zijn vrouw Leona ontvingen de bezoekers in traditionele Russische klederdracht. Ze gaven enthousiast toelichting bij hun collectie van onder meer folkloristische voorwerpen, uniformen, huisraad, brochures, affiches, vlaggen enz.

'Ostalgie Kempén' is een verzamelclub met meer dan vijfenvijftig actieve leden die allerhande voorwerpen verzamelen uit de DDR, van speelgoed tot motorfietsen en personenwagens zoals het bekende Trabantje. Zij verzamelen 'alles wat er ooit in de DDR geproduceerd werd'. Zondag stelden zij een uitgebreide selectie uit hun collectie voor van alledaagse gebruiksvoorwerpen en huisraad, kinderspeelgoed, vrijetijdsvoorwerpen zoals ski's, rugzakken en kampeerstoeltjes, politiek materiaal zoals uniformen en vakbondsbrochures en alles wat te maken heeft met Oost-Duitse voertuigen: radio's, EHBO-kistjes, reparatiesetjes, promotiefolders enz. Op de parking stonden een Trabant en een Wartburg.

Voor de gelegenheid hadden we een tentoonstelling samengesteld met Amsabmateriaal over de USSR en de DDR: mooie affiches, oude tijdschriften, pro-

*Stan Helleboog (vooraan links) ontving de bezoekers
in Russische klederdracht (foto Renilde Kerstens)*

pagandamateriaal en iconografie, onder meer de obligate Leninbuste.

Natuurlijk kwamen vele bezoekers met een specifieke interesse voor de USSR en DDR-verzamelobjecten, vele mensen die Amsab nog niet kenden en met veel enthousiasme naar de info over de collectie en de werking luisterden.

Het 'Ossie'-gebeuren kreeg ook veel aandacht in de nationale (*De Standaard, Gazet Van Antwerpen, Het Nieuwsblad*) en de lokale pers.

Voor de eerste maal werd, zowel in Gent als in Antwerpen, een enquêteformulier rondgedeeld aan de bezoekers met vragen naar hun bekendheid met Amsab en met *Brood & Rozen*, en over de manier waarop ze op de hoogte waren gebracht over de evenementen die wij organiseerden. Onder de 108 deelnemers werden vijf personen uitgeloot die een gratis abonnement op *Brood & Rozen* winnen.

De winnaars zijn:
Bollen Dirk
De Groodt K.
Despodt Veronique
Schaekers M.
Vdodko Tatiana

- (1) Gebaseerd op J. BOLLOCH, E. HERAN (reds.), *Le dernier portrait*. Paris: Musée d'Orsay (édition RMN), 2002.
- (2) HAAG, *Les archives personnelles des anciens ministres belges*. Leuven: Nauwelaerts, 1963, p. 8.
- (3) G. DE BEUCKELAERE, *Een bijdrage tot de biografie van Edward Anseele (tot 1894)*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1967, p. IV.
- (4) W. STEENHAUT, *Stakingen te Gent 1872-1902*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1970, p. X.
- (5) Volgens Amsab-medewerkers die het transport deden.
- (6) *Vooruit*, 04.01.1936.
- (7) *Vooruit*, 07.03.1937.

Komintern : L'histoire et les hommes

Dictionnaire
biographique de
l'Internationale
communiste

Joseph Staline
Vladimir Ilitch Lénine
Nikolaï I. Pougatchev
Grigori I. Zinoviev
Léonid Brejnev
Sergo Karmoliet
Vladimir Staline
Leonid Brejnev
Sergo Karmoliet

DE L'ATELIER

**JOSÉ GOTOVITCH, MIKHAIL NARINSKI, Komintern:
L'histoire et les hommes. Dictionnaire
biographique de l'Internationale communiste**

Omar Van Hoeylandt, Amsab

Historici, politicologen, sociologen, mensen van allerlei slag hebben het nog steeds niet opgegeven: het bestuderen, analyseren, concluderen en lessen trekken uit het ontstaan en de uiteindelijke ondergang van de internationale communistische beweging, zoals die gestalte kreeg in de Derde Internationale of Communistische Internationale of gewoon de Komintern. Er moet hierover onderhand wel een Babylonische bibliotheek bijgeschreven zijn.

Wat blijft er nog over? Wat moet zondig nog aan het licht gebracht worden? Het zijn bijna rituele vragen. Het gebrek aan helderheid blijft bestaan maar er is hoop want voortdurend brengt onderzoek nieuwe bronnen aan het licht en wetenschappers gebruiken steeds nieuwere en betere onderzoeksmethodes.

In het voorwoord leggen José Gotovitch en Mikhaïl Narinski uit waarom dit biografisch woordenboek 'anders' is. Er kan blijkbaar nog wat opgehelderd worden in de duistere kamers van 'la Maison' zoals de Komintern door haar militanten werd genoemd. Dat ze meer was dan een monolithisch communistisch blok met Moskou als middelpunt werd ook reeds in andere publicaties aangetoond. De Komintern was een zeer complex samengaan van mensen met diverse visies, verschillend in motivaties en strategische projecten en handelend binnen een specifieke geografische context. (*"De klasse zelf is niet homogeen"* wist Trotsky al). Ook met de mythe van de wereldrevolutie was allang komaf gemaakt: *"Van het oogenblik af, dat 'de wereldrevolutie zich verwijderde' (ik laat dáár wanneer dit moment er geweest is) was de bestaansreden eener afzonderlijke revolutionaire organisatie vervallen. En van dat oogenblik af, begon het verval en de ontbinding dier organisatie natuurlijk, want zij had geen historische functie meer."*⁽¹⁾

*Sprekers op een congres van de Communistische Internationale, ongedateerd
(Dictionnaire biographique de l'Internationale communiste)*

Wat dit biografisch woordenboek ondanks alles zo interessant maakt is de aanpak, de methodologie die meer dan alleen maar praktische, concrete informatie geeft over individuen actief in de Komintern; naast het ingewikkelde carrièreapparaat omgeven door geheimzinnigheid, stelt het woordenboek ook en vooral erudiete en ervaren militanten, internationalisten die iets te melden hebben voor: "*LIC était devenue le moule d'un type de militant spécifique, international voire apatride, et cependant profondément inscrit dans son terroir national*".

Men kan kritiek hebben op de geografische afbakening van dit biografisch woordenboek tot "*les pays de langue française*": Frankrijk natuurlijk, "*filles aînées de l'Eglise communiste*", België, Luxemburg en Zwitserland, maar deze keuze drukt ook een mogelijkheid uit: dit boek is meer dan een zwerfkei in de ononderbroken stroom van publicaties in verband met de Komintern en het rondkruipen tussen rekvisieten die allang nietig zijn verklaard is nu comfortabeler. Er is trouwens ook *Le Maitron*, een gigantische verzameling biografieën van de Franse arbeidersbeweging, uitgegeven in 1997 ook al bij de 'Editions de l'Atelier'. Dit Komintern-boek plaatst zich dus meteen binnen de respectabele traditie van de *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier international*. De vermelding: "*La question de la langue a joué un rôle certain*" wordt dan bijna overbodig.

Het beschikbaar stellen van nieuw bronnenmateriaal, vooral door het 'Centre de conservation et d'étude des documents d'histoire contemporaine' in Moskou en de grote toegankelijkheid van de verschillende partijarchieven heeft in niet geringe mate bijgedragen tot de realisatie van dit werk.

Het is ten slotte een hele geruststelling voor ons en voor het nageslacht dat dit biografisch naslagwerk uitgegeven is in boekvorm. Van zijn illustere voorganger *Le Maitron* hebben we spijtig genoeg enkel de cd-rom versie. In boekvorm kan een tekst honderden of zelfs duizenden jaren meegaan. In digitale vorm daarentegen kan een publicatie na korte tijd al behoorlijk last krijgen van de steeds snellere aftakeling van apparatuur, besturingssystemen en programmatuur. Het probleem van de digitale veroudering dus.

De *Dictionnaire biographique de l'Internationale communiste* zal door onze zorgzame handen nog lang, heel lang gekoesterd en de geïnteresseerde onderzoeker ter beschikking gesteld worden.

(1) *Waarom schrijf je nooit meer?*, briefwisseling Henriette Roland Holst - Henk Sneevliet bezorgd door Nico Markus, inleiding door Fritjof Tichelman, Amsterdam: IISG, 1995. 606 p.

J. GOTOVITCH et M. NARINSKI, Komintern: L'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'Internationale communiste (Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier international), Paris: Ed. de l'Atelier, 2001, 604 p.

VICTOR SILVERMAN, *Imagining Internationalism in American and British Labor, 1939-1949*

Geert Van Goethem, *Amsab*

Eenheid van de "*Labor forces of all countries on a common program*" was, zoals Lewis L. Lorwin het in zijn geschiedenis van de internationale arbeidersbeweging schrijft, van bij de start zowel droom als doel van de arbeidersbeweging. Er zijn slechts enkele momenten in de geschiedenis geweest waarop deze droom werkelijkheid leek te kunnen worden. Onder andere vandaag. Maar het thema is niet meteen prominent aanwezig in de actualiteit. Dat was heel anders toen ruim vijftig jaar geleden, bij het einde van de Tweede Wereldoorlog, de wereld zich opmaakte voor een nieuwe ordening. Na meer dan tien jaar van economische crises, politieke onderdrukking en militaire confrontaties scheen de wereld rijp voor een nieuw begin. De Grote Alliantie van Amerikanen, Russen en Britten zou garant staan voor vrede, samenwerking en ontwikkeling. De Verenigde Naties zouden het instrument zijn om dit te realiseren. De wereld van de arbeid was hierbij volop betrokken en voelde de polsslagen van de geschiedenis. In de drie grootmachten behoorden topmensen van de vakbeweging tot de leidende elite. Hun samenwerking zou een afspiegeling worden van de samenwerking tussen de naties en het instrument dat ze wilden oprichten, de World Federation of Trade Unions (WFTU), zou de stem van de arbeid worden, zowel aan de onderhandelingstafel als binnen het corporatieve model van samenwerking en overleg. Het doel was een blijvende stijging van de welvaart en van de rechten van de werkende bevolking in een wereld van vrede. Het was een droom die velen enthousiasmeerde, zelfs degenen die in het verleden bittere ervaringen hadden opgedaan met communisten in eigen land en op het internationale terrein. Maar het liep anders. Het pluriforme samenwerkingsmodel werd een confrontatiemodel tussen twee antagonistische partijen. De WFTU werd inderdaad de spiegel van de relaties tussen de naties. Binnen de kortste keren vernietigde de Koude Oorlog de structuur en meteen ook de prominente rol van de factor Arbeid binnen de internationale gemeenschap. De cynici kregen gelijk, en met hen concludeerden velen, ook degenen die met passie in de droom hadden geloofd en hem zelfs hadden verkondigd,

---

Karikatuur van Sir Walter Citrine als voorzitter van de TUC, 1945

"Long live the King, Churchill, Stalin and Roosevelt". Uitspraak van een anonieme Britse spoorwegarbeider in de Railway Review van 5 september 1914, geciteerd door V. Silverman in zijn boek (montage)

dat het zo had moeten lopen, dat het experiment van bij de aanvang tot mislukken gedoemd was.

Victor Silverman tracht nu in een boeiend en geëngageerd geschreven boek die scharnierperiode te reconstrueren vanuit het gezichtspunt van de 'believers', de mensen die geloofden in de mogelijkheid van een nieuwe en harmonieuze wereldorde, met een prominente plaats van de Arbeid. Binnen de arbeidersbeweging waren er vele 'believers', vooral in de 'rank en file'. De omschakeling naar het koude-oorlogsdenken, die in kringen van politiek en regering zo snel verliep, ging veel trager in de kringen van de arbeidersbeweging, waar de herinnering aan de grote droom nog lang nazinderde.

Silverman neemt de vakbeweging van de twee westerse mogendheden, met name Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, als uitgangs- en vergelijkingsbasis. De leiding van de Britse vakbeweging was sinds een mislukt samenwerkingsexperiment met de vakbeweging van de Sovjet-Unie midden de jaren '20, een van de meest prominente en machtigste tegenstanders van de eenheidspolitiek. Maar bij de basis was het beeld veel gedifferentieerder. Vele Britse arbeiders hadden, zonder daarom communist te zijn, bewondering en respect voor de arbeidersstaat van de sovjets, hoewel er ook veel scepsis was over de militaire mogelijkheden van dat land. De inval van nazi-Duitsland in de Sovjet-Unie in de zomer van 1941 verlichtte echter de Duitse druk op de Britse eilanden. Dit bracht de Britse publieke opinie, met de woorden van de leider van het TUC, sir Walter Citrine, in een staat van "*almost unreasoning admiration*" voor het Rode Leger. Overal te lande ontstonden spontane steun- en samenwerkingsinitiatieven voor en met de sovjets, mede op vraag van de Britse regering. Het TUC kwam onder druk om ook een initiatief te nemen en zocht zijn heil in de stichting van een Anglo-Soviet Trade Union Committee, dat de vakbondsleiding van de twee landen voor het eerst in vijftien jaar tot een structurele samenwerking bracht. Het waren dus externe factoren die de 'rechtse' leiding van het TUC in de richting hebben geduwd van samenwerking met de sovjets. Binnenlands kwam dit goed uit omdat de TUC daarmee de goodwill die associaties met de Sovjet-Unie op dat moment opriepen naar zichzelf kanaliseerde, terwijl anders de communisten daarvan hadden kunnen profiteren. Op internationaal gebied veroorzaakte dit evenwel een kettingreactie waarover de TUC-leiding de controle verloor. Als een soort vlucht vooruit en tegen beter weten in koos het TUC voor een nieuw, allesomvattend wereldvakverbond. Binnen de Britse regering was op dat moment het tij echter al aan het keren en overheerste het wantrouwen tegenover de Russen, die echter nog altijd bondgenoten waren, zodat er geen politiek ingrijpen mogelijk was.

De situatie van de Amerikaanse vakbeweging was sterk verschillend van die van de Britse. In Groot-Brittannië was er eenheid, hoewel binnen het grote TUC verschillende, vaak concurrentiële en politiek tegengestelde tendensen actief waren. De Amerikaanse vakbeweging was haar eenheid kwijt sinds het 'Congres of Industrial Organi-

zations (CIO)' zich in 1937 formeel van de oude 'American Federation of Labor (AFL)' had losgemaakt. De AFL was een traditioneel-Amerikaanse vakbond, met vooral aanhang in de meer ambachtelijke sectoren en met een even traditionele als onwrikbare afkeer van het communisme. Het CIO, met zijn aanhang van hoofdzakelijk werknemers uit de grootindustrie, was in regel 'linkser' dan de AFL, kende een vrij aanzienlijk succes in communistische kringen en had een goede toegang tot de regering en president Roosevelt. In navolging van de new-dealpolitiek van Roosevelt en zijn visie op een naoorlogse stabiele en coöperatieve wereldgemeenschap was het CIO een groot voorstander van het eenheidsstreven van Britten en Russen. Hoewel de vanouds goede verstandhouding tussen het TUC en de AFL de zaken nog een tijdje bemoeilijkte, zou het CIO erin slagen toegang te krijgen tot het nieuwe wereldvakverbond om er meteen een prominente rol te vervullen. Tot de kansen keerden met de dood van Roosevelt, de antilaborwetgeving in de VS en het anticommunistische klimaat dat de CIO-top ertoe dwong om mee op kruistocht te gaan tegen de communistische invloed op de Amerikaanse samenleving. Maar die ommekeer kwam er niet van de ene dag op de andere, want hoewel de breuk tussen de voormalige geallieerden zich al van in de herfst van 1946 voltrokken had zou het CIO nog een volle twee jaar de WFTU blijven steunen.

Silverman weet overtuigend te argumenteren dat de Koude Oorlog aan de arbeidersbeweging en de arbeiders werd opgedrongen, terwijl deze zich in grote mate verzetten tegen het opgeven van hun droom en hun wereld die ze dreigden te verliezen. Er zitten echter ook zwakke kanten aan het verhaal. De tekst is geschreven met het engagement en de emotie van een pleidooi, dat verklaart de overtuigingskracht van de argumentatie. Deze aanpak heeft ook zijn nadelen, want wie een pleidooi houdt heeft de neiging om zijn argumenten en bewijzen te filteren. Ik heb de indruk dat dit ook hier is gebeurd. Want waren de argumenten van het TUC en het CIO om de internationale eenheid te verwezenlijken wel altijd even zuiver? Was het enkel het geloof in de nieuwe en maakbare wereld dat hen dreef of golden er ook strategische overwegingen? Was het er het TUC niet in de eerste plaats om te doen de eigen machtspositie als leidende instantie van de internationale vakbeweging in stand te houden en was dat niet de reden waarom het aan de WFTU werkte, terwijl het oude Internationaal Vakverbond intussen in leven werd gehouden voor als het eenheidsproject zou mislukken? En was het er het CIO niet in de eerste plaats om te doen het internationaal isolement te doorbreken, waarin het enkele jaren voordien tot zijn grote frustratie door de AFL gedrongen was? Wat dreef hen, de macht, de invloed of de droom?

Enigszins misleidend is bovendien dat de auteur laat uitschijnen dat hij schrijft over de hele Amerikaanse vakbeweging, terwijl de AFL, op dat moment toch nog altijd veruit de grootste Amerikaanse vakbondsconfederatie, nauwelijks in het verhaal voorkomt. Indien publieke opinie en druk vanuit de basis belangrijk was voor de positie van de vakbondsleiding in het eenheidsvraagstuk, dan moet dat toch ook in de AFL zo geweest zijn. De auteur suggereert dat er aanwijzingen zijn dat de AFL-basis niet akkoord ging

met het virulente anticommunisme van de leiding. Indien dit zo was, was er dan binnen de AFL, anders dan bij het TUC en het CIO, geen druk van onder naar boven? Het is echter veel waarschijnlijker dat de AFL-basis, net zoals het overgrote deel van de leiding, simpelweg niet in internationale kwesties was geïnteresseerd en dat de droom haar koud liet. En dat het slechts een relatief kleine, ideologisch geïnspireerde minderheid van de Amerikaanse vakbeweging was die de droom koesterde.

Een laatste opmerking over de evolutie binnen de WFTU zelf. De organisatie heeft vier jaar bestaan als eenheidsvakbeweging, maar was dat te danken aan de goede samenwerking en het vertrouwen tussen de partners? Was het niet zo dat nog van voor de stichting van de WFTU in 1945 de koppen werden geteld en de verhoudingen werden berekend tussen communisten en niet-communisten? Was het niet zo dat er van bij de aanvang, zelfs van op het stichtingscongres tussen beide strekkingen grote meningsverschillen waren over de fundamentele opdracht van een internationale vakbeweging en dat de communistische afgevaardigden, tot afgrijzen van de rest, er alles aan deden om de WFTU te verleiden tot politieke standpunten die de Sovjet-Unie bevielen? Was het ook niet zo dat de communisten binnen de WFTU absoluut de controle wilden over de internationale beroepssecretariaten en dat daarover nooit een akkoord is bereikt? Komen we hiermee inderdaad niet bij de conclusie van velen, ook van hen die gedurende korte tijd in de droom hebben geloofd, dat alles al bij voorbaat was gedoemd om te mislukken omdat er een fundamentele onverenigbaarheid bestond tussen de beide vormen van vakbeweging, die de basis vormden voor de WFTU?

Ondanks zijn sterk betoog, waaruit hij concludeert dat de splitsing van de WFTU in 1949 meer het gevolg was van de loyaliteit van de vakbondsleiding aan de buitenlandse politiek van hun regeringen, dan van fundamentele verschillen over vakbondskwesties, slaagt Silverman er niet in om ons de realiteit van het geïnstitutionaliseerde wantrouwen binnen de WFTU te doen vergeten.

In zijn slotbeschouwing keert de auteur terug naar het heden. Hij hekelt het gebrek aan visie van de huidige politieke generatie en van de leiding van de arbeidersbeweging, hetgeen naar zijn mening een gevolg is van het mislukken van de grote droom van midden de jaren '40. Volgens Silverman is er nood aan een nieuwe droom, een 'new universalism', zoniet zijn we gedoemd om de mislukking van zowel rede als verbeeldingskracht opnieuw te ondergaan.

Deze tekst is een Nederlandse versie van de recensie verschenen in: *International Review of Social History*, 46(2001)3, pp. 462-465.

V. SILVERMAN, *Imagining Internationalism in American and British Labor, 1939-1949*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000.

Kinderen in Cuba (foto, Karel Heirbaut)

LEZERSBRIEF

2002: het jaar van de heldhaftige gevangenen⁽¹⁾

Schelfhout Jack, ex-redactieraadslid weekblad Links

Naar aanleiding van jullie trouwens schitterend nummer over kinderarbeid toch enkele bedenkingen.

Naast de onbetwistbare negatieve analyses valt er toch al wel eens iets positiefs daarover te vermelden. Dat was wat ik miste in jullie nummer. Er is één landje, misschien wel het enige in de hele wereld waar deze hele problematiek niet meer bestaat: Cuba.

De kindersterfte is op dit ogenblik in Cuba 7,2 per duizend door de onvoorstelbare preventieve gezondheidszorg; dat is dus lager dan in welk westers (ontwikkeld?) land ook. Analfabetisme ligt momenteel op minder dan 3%, dat is dus minder dan bijvoorbeeld in Frankrijk.

Sinds jaren geniet 98% van de jongeren lager, middelbaar en zelfs universitair onderwijs. Van kinderarbeid is er dus sinds de revolutie in '59 nooit sprake geweest. Integendeel zelfs, Cuba heeft regelmatig een teveel aan gestudeerden gehad. Hoezo? Wel, het was voor de hand liggend dat ouderen, die de voorrevolutionaire periode hadden meegemaakt, hun kinderen wilden laten studeren, liefst aan de universiteit, wat dus perfect mogelijk was, maar waardoor Cuba op een bepaald ogenblik een teveel had aan universitair en een tekort aan handarbeiders. Vandaar dat het arme, belaagde landje er toch in slaagde om honderden dokters, ingenieurs, etc. op eigen kosten naar andere arme ontwikkelingslanden te sturen.

Cuba kende meerdere crisisperiodes, onder andere in '69-'74 was de toestand erbarmelijk door het mislukken van de suikeroogst. Daarna ging het weer geleidelijk opwaarts tot met de val van 'de muur', de ganse economie met 35% de grond inging. Velen dachten en sommigen hoopten dat de revolutie nu wel overkop zou gaan. Zware misrekening voor wie Cuba een beetje kent! De Cubanen zijn enorm taai in hun revolutie en op dit ogenblik zijn ze er grotendeels weer bovenop. Dat wil zeggen dat zelfs in de zware crisisperiodes nooit één kind verstoken is gebleven van volwaardig onderwijs of ook maar enige arbeid heeft moeten verrichten.

Dat neemt niet weg dat, wanneer u toevallig in Cuba zou komen, en dan vooral in Oud-Havana, u wel zal aangesproken worden door kinderen die 'chiclets', 'bics' of zelfs een dollar zullen schooien, maar dat zal wel des mensen zijn, en geen absolute vorm van onderontwikkeling.

(1) De titel slaat op 5 wederrechtelijk veroordeelde Cubanen in de VS. Ze werden tot meer dan levenslange celstraffen veroordeeld, onder het voorwendsel van landverraad.

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
GENT X
3/5327